

Att identifiera platser och diskutera namn: bruket av ortnamn i samtal

Terhi Ainiala

I föredraget presenterar och analyserar jag två karakteristiska drag ortnamn kan ha i ett samtal. Primärt använder människor ortnamn för att identifiera platser de refererar till. Dessutom kan människor diskutera metalingvistiskt kring namn. Det här är typiskt i sådana konversationer och intervjuer där platser och ortnamn som sådana utgör temat. Mitt forskningsmaterial består av en intervju i vilken fyra unga finskspråkiga helsingforsare tillsammans med en intervjuare diskuterar Helsingfors, sin egen stadsdel i Helsingfors samt sitt vardagliga liv.

Bakgrund

Traditionellt har ortnamn samlats in genom enskilda intervjuer i vilka man frågat lokala invånare efter själva namnen och eventuell information om namnens ursprung. Nuförtiden samlar man ofta in forskningsmaterial genom att intervjua invånare och diskutera inte bara enskilda orter och deras namn utan också informanternas närmiljö och t.ex. deras inställning till den. I dessa (video)bandade intervjuer brukar man dessutom ha små grupper, inte bara en individ. Man får då en mångsidig och kontextuell bild av ortnamn och deras användning i en viss brukarkrets. Även spontana diskussioner (utan en intervjuare) används som forskningsmaterial.

I intervjuer där orter och deras namn är temat kan informanterna föra metalingvistiska diskussioner kring namn. Det här betyder att informanterna diskuterar namn och namnelement samt deras användning och anger sina synpunkter på dem. Utöver detta använder informanterna självklart ortnamn även för att identifiera platser de refererar till.

Material och metoder

Mitt forskningsmaterial består av en intervju där fyra 15-åriga finskspråkiga helsingforsare tillsammans med en intervjuare diskuterar Helsingfors, sin egen stadsdel i Helsingfors samt sitt vardagliga liv. Intervjun fördes år 2007 i innerstaden av Helsingfors, i Berghäll, som är en gammal arbetarstadsdel som sedermera har blivit mera medelklassig. Materialet, samt även själva studien, är en del av forskningsprojektet "Förändringar i namnlandskapet i stadsdelar i Helsingfors med allt större sociolingvistisk variation".

Mina metodologiska utgångspunkter härstammar från socioonomastiken och folkonomastiken. Viktiga socioonomastiska premisser är social och situationell variation samt olika varianter roll i olika kontexter. Folkonomastiken forskar i gemene mans observationer av och uppfattningar om namn och namnbruk. Folkonomastiken kan beskrivas som en underkategori till socioonomastiken och folklingvistiken. Termen har inte använts inom namnforskningen eller folklingvistiken tidigare.

Att identifiera platser

Informanterna – liksom stadsbor i allmänhet – använder både officiella och inofficiella namn för att identifiera platser, men officiella namn förekommer oftare. Jag redovisar för typiska kontexter i vilka officiella namn är förväntade och ommarkerade. I vissa kontexter kan även inofficiella namn vara ommarkerade. Det finns också fall där inofficiella namn förekommer oftare än sina officiella motsvarigheter, eller till och med uteslutande i stället för dem. Inofficiella namn kan ofta beskrivas som slangnamn. I föredraget presenterar jag ett urval konkreta exempel i vilka olika namn används.

Att diskutera namn

När informanter diskuterar namn presenterar de sina observationer av och uppfattningar om namn eller namnelement samt namnbruk och namnbrukare. Många sådana folkonomastiska tolkningar ger upplysningar om hur informanter uppfattar olika namn och hur de resonerar kring namn och namnbruk. Även här presenteras olika exempel ur intervjun.

Avslutning

Ortnamns primära funktion är, även i samtal, att identifiera platser. I materialet används både officiella och inofficiella namn. I några fall är inofficiella namn ommarkerade och förekommer oftare än sina officiella varianter. Å andra sidan diskuterar informanter namn och avslöjar sina uppfattningar om namn och namnbruk. Följaktligen utgör intervjuer ett fruktbart material för folkonomastiska studier.

Litteratur

- Ainiala, Terhi 2008: Socio-onomastics. I: Östman, Jan-Ola & Verschueren, Jef in collaboration with Versluys, Eline (red.), *Handbook of Pragmatics* 12, 2008 installment, s. 1–18. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Ainiala, Terhi – Vuolteenaho, Jani 2006: How to study urban onomastic landscape? *Acta Onomastica XLVII*: 58–63.
- Niedzelski, Nancy – Preston, Dennis R. 2000: *Folk linguistics*. New York: Mouton de Gruyter.
- Schegloff, Emanuel A. 1972: Notes on a conversational practice: formulating place. I: *Studies in Social Interaction*, D. Sudnow (red.), 75–119. New York: Free Press.

At bo, at benævne – en arkæologisk tilgang til forholdet mellem stednavn og lokalitet i jernalder og vikingetid

Sofie Laurine Albris

Anvendelsen af stednavne i arkæologien er metodisk vanskelig, især på grund af dateringsproblemer og tolkning. I mit speciale har jeg taget forholdet mellem stednavne og arkæologi op til fornyet overvejelse med det argument, at stednavne, som udtryk for en fælles oplevelse af steder repræsenterer en vigtig modvægt til den arkæologiske tolkning af bebyggelse og landskab.

Gennem undersøgelser af et centralområde fra jernalder og vikingetid i Boeslunde, Sjælland, viser jeg, hvordan komparative diskussioner af arkæologi og stednavne belyser landskabets udvikling i et langt tidsperspektiv. Ved først at analysere kilderne hver for sig og dernæst sammenligne dem, kan der udpeges transformative perioder, hvor der har forekommet navnedød eller nye navnedannelser. Dernæst kan en sammenligning af forskellige typer arkæologiske pladser og fund med indholdet i stednavnene bruges til at diskutere motiverne bag navngivning og den skiftende opfattelse af 'sted' i landskabet.

Terminologibasen for personnamn – datamaskinelt opplegg

Gulbrand Alhaug

I terminologibasen inngår det termar for desse språka i Norden:

- finsk
- svensk
- norsk (bokmål og nynorsk)
- dansk
- færøysk
- islandsk

Termene vil bli presentert i to datafiler:

A. Ein oversynspresentasjon

B. Ein meir detaljert presentasjon der det for kvar term bl.a. er oppgitt definisjonar (ein eller fleire) og kva for publikasjon termen førekjem (fleire detaljar nedafor).

A. Oversynspresentasjonen

Denne datafila viser korresponderande termar i språka. Her kan ein velja kva for språk ein vil søke i, t.d. svensk (venstre kolonne). Ein vil da finne korresponderande termar i dei andre språka.

svensk	dansk	bokmål	nynorsk	færøysk	islandsk	finsk
modenamn	modenavn	motenavn	motenamn	mótanavn	tískunafn	muotinimi

B. Den detaljerte presentasjonen

I denne datafila finn ein detaljopplysningar til termene. Opplysningane kjem i denne rekkjefølgja:

- Term
- Språk
- Ev. kryssreferanse for termen
- Publikasjon der termen har stått (med publikasjonsår)
- Ev. eksempel på bruk av termen
- Definisjon
- Ev. kommentar

Ein og same term kan t.d. ha fleire definisjonar for kvart språk. På dette stadiet har komitéen ikkje sett det som si oppgåve å vera normativ, dvs. å velja ut ein definisjon som den ser på som "autoritativ". På eit seinare tidspunkt kan det så vera aktuelt (for ein annan komité?) å formulere den mest dekkande definisjonen.

Med tanke på EDB-opplegget må eit av språka fungere som "nav" i datafila, dvs. at det på dette språket alltid må stå ein term. Komitéen har samla seg om at svensk skal vera navet i terminologibasen, og grunnen til dette er bl.a. omsynet til finsk. Om den aktuelle termen ikkje fins i "nav-språket", dvs. svensk, vil det bli oppført ein potensiell term for svensk, og denne termen vil da ha teiknet * etter seg.

Grunnen til at vi må ha eit "nav", er at vi ved den datamaskinelle koplinga mellom termar frå ulike språk treng eit fast haldepunkt, eit "nav", for elles ville samankoplinga bli problematisk. Om t.d. svensk "mangla" ein term, ville kolonna for svensk vera tom, og dette ville vera problematisk ved den datamaskinelle koplinga mellom termane. Det er vel å merke berre for "navspråket", dvs. svensk, at det alltid må vera oppgitt ein term.

Det datamaskinelle opplegget for den detaljerte presentasjonen føreset ei lang linje med dei opplysningstypene som er nemnt ovafor (ark i "liggende format"), og dette let seg ikkje gjøra i dette samandraget (med "stående format"). I foredraget vil derimot termbasen bli presentert i "liggende format".

Forskelle inden for navngivning af børn i Danmark

Katrine Kehlet Bechsgaard

I 2010 var de mest brugte navne til nyfødte piger i København Anna, Ella, Isabella, Olivia og Alma. I Nordjylland var det til gengæld Isabella, Mathilde, Lærke, Sofie og Ida.¹ Med kun ét overlap på top-5 mellem to områder af landet er der tegn på, at der er geografiske forskelle på, hvad børn i Danmark bliver kaldt i begyndelsen af det 21. århundrede. Udover geografiske forskelle har jeg en formodning om, at der også er sociale forskelle og livsstilsmæssige forskelle på, hvilke navne forældre vælger, og hvorfor de vælger dem.

Det er det, jeg går i dybden med i min kommende ph.d.-afhandling med den foreløbige titel ”Hvorfor hedder barnet sådan? En undersøgelse af overvejelser bag navnevalg og social variation i navngivning”. I foredraget vil jeg fortælle om, hvorfor emnet i mine øjne er yderst relevant, hvad den teoretiske baggrund for undersøgelsen er, hvordan jeg indsamler data, og hvordan jeg har tænkt mig at behandle datamaterialet. Da jeg endnu ikke har nogen egentlige data eller resultater, vil der hovedsageligt være tale om et indblik i min arbejdsproces.

Emnet er relevant at forske i af flere grunde. For det første er der ikke tidligere lavet en lignende undersøgelse i Danmark. Projektet falder ind under det forskningsområde, der kaldes socioonomastik. Inden for socioonomastikken beskæftiger man sig med navne og sociologi, og det er et underområde af sociolingvistikken. Der er lavet flere socioonomastiske undersøgelser med historisk fokus i Danmark (Kisbye 1987 og 1990 og Meldgaard 1990), men undersøgelser med fokus på social navnevariation i samtiden er der kun lavet få af. Georg Søndergaard har tilbage i 1970'erne undersøgt variation af fornavnes popularitet i forskellige sociale grupper (Søndergaard 1976), så det er længe siden, der er blevet lavet den type undersøgelser i Danmark. I Sverige er der for ganske nyligt lavet en lignende undersøgelse, idet Emilia Aldrin sidste år færdiggjorde sin ph.d.-afhandling om forældres valg af fornavn til børn (Aldrin 2011).

For det andet er der stor interesse for emnet i befolkningen. Størst interesse er der naturligvis blandt forældre, som skal navngive deres børn. Der er en tendens til, at navnevalget fylder mere i forældres bevidsthed, end det gjorde tidligere. Først for godt 100 år siden begyndte udviklingen med, at navnevalg blev et spørgsmål om mode, at tage fart, da børn førhen i høj grad blev opkaldt efter familiemedlemmer. Også i den bredere befolkning er der stor interesse for navne, og navne er et emne, som de fleste har en mening om. De fleste forbinder bestemte navne med en bestemt social baggrund eller livsstil, og det er derfor interessant at finde ud af, i hvor høj grad det holder stik, at der er en sammenhæng mellem de navne, små børn får i dag, og sociale forhold.

I forhold til teori er de vigtigste begreber i min afhandling livsstil og sociale positioner samt identitet. I forbindelse med, at jeg bruger begreberne livsstil og sociale positioner, læner jeg mig op ad sociologen Pierre Bourdieu og hans brug af begreberne. Bourdieu taler om rummet af sociale positioner som en social struktur, hvori mennesker er knyttet sammen eller skilt fra hinanden ud fra objektive eksistensbetingelser som uddannelse, køn og alder. Rummet af livsstile henviser derimod til repræsentationer af den objektive struktur, som viser sig som forskelle i for eksempel forbrug og holdninger (Bourdieu 1984). Disse begreber er relevante at bruge, da jeg ønsker at finde sammenhænge mellem forældres sociale baggrund og livsstil og de navne, de vælger. Som jeg

¹ Det viser tal fra Danmarks Statistik.

bruger identitetsbegrebet, hænger det sammen med de førnævnte begreber, idet navnevalgssituationen fungerer som en handling, hvormed forældrene skaber eller fastholder en bestemt identitet.

For at kunne nå frem til nogle resultater, der viser nogle generelle tendenser i den danske befolkning, går jeg kvantitativt til værks og vil i sensommeren 2012 sende et spørgeskema ud til alle forældre i landet, som har fået barn i uge 17 2012; det vil sige mellem den 23. og 29. april. Da der fødes cirka 60.000 børn om året i Danmark, betyder det, at spørgeskemaet sendes til lidt over 1000 forældre. Ved at sende det med posten adresseret til begge forældre (når det er muligt), håber jeg at nå så mange forskellige mennesker som muligt. Det vil være op til forældrene selv, om de udfylder skemaet på papir eller på internettet. Spørgeskemaet består både af spørgsmål om selve navnevalget og af spørgsmål om forældrenes sociale baggrund. Når jeg får spørgeskemaerne retur, vil jeg inddele børnenes navne i en række kategorier, ligesom jeg vil inddele forældrene i kategorier ud fra de sociale positioner og livsstilsmarkører, der kommer til udtryk. Desuden vil jeg inddele navnevalgsparemetrene, som forældrene har angivet, i kategorier for at kunne analysere, hvilket forhold der er mellem de forskellige elementer.

Litteratur:

Aldrin, Emilia (2011). *Namnvalg som social handling. Val av förnamn och samtal om förnamn bland föräldrar i Göteborg 2007-2009*. Institutionen för nordiska språk, Uppsala Universitet.

Bourdieu, Pierre (1984). *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. London & New York: Routledge.

Kisbye, Torben (1987). *De engelske drengenavne i Danmark – en skitse til et psyko- og socioonomastisk projekt*. I: Norna rapporter 35. Nyere nordisk personnavnskikk.

Kisbye, Torben (1990). *Benny, Brian, Johnny og Dennis. Om de engelske drengenavnes historie i Danmark som klassespecifikt fænomen*. I: *Studia Anthroponymica Scandinavia*, 8.

Meldgaard, Eva Villarsen (1990). *Studier i københavnske fornavne 1650-1950*. København: C. A. Reitzels Forlag.

Søndergaard, Georg (1976). *A sociolinguistic study of danish namegiving patterns*. I: Weinstock, John M. (ed.): *The Nordic Languages and Modern Linguistics 3. Proceedings of the third international conference of nordic and general linguistics*. The University of Texas, Austin.

Lämpliga och olämpliga förnamn

Översyn av svensk lagstiftning

Eva Brylla

The Swedish Government has set up a committee of inquiry to review the Swedish Names Act (1982:670). One of the issues is to look into 'whether there is scope to take somewhat greater account of the interest of individuals in choosing their own names'. The application to the Act has up till now led to a various practice from authorities and courts in handling the issues.

In this paper I shall discuss problems and difficulties to distinguish between suitable an unsuitable forenames and put the question what constitutes a forename.

Den nu gällande svenska personnamnslagen är från 1982. Regeringen tillsatte i december 2009 en kommitté som skall se över namnslagen. I kommittédirektiven står bl.a. att den enskildes befogades intresse av att kunna välja namn bör tillgodoses liksom det allmänna intresset av stabilitet i namnordningen.

Enligt 34§ i lagen får som förnamn inte godkännas namn som kan väcka anstöt, leda till obehag för den som skall bära det eller som av någon annan anledning inte är lämpligt som förnamn. Tillämpningen av lagtexten har lett till en alltför varierande praxis, både i myndigheter och domstolar. Kommittén skall nu överväga om regleringen kan få en bättre utformning i syfte att förhindra klart olämpliga förnamn.

Personnamn kan bildas med hjälp av det gängse ordförrådet (lexikon). Gemensamt för de indoeuropeiska språken är personnamn bildade av substantiv och adjektiv. Man kan också hämta namn ur ett redan existerande förråd av namn (antroponomastikon). Förnamnsval i modern tid består oftast i ett val ur det sistnämnda, ett givet namnförråd.

Nyare namnbildning styrs ofta med hjälp av mönster. Det finns dock regler hur namn skall bildas, exempelvis det av Astrid Lindgren skapade *Ronja*, som bildats av ett sjönamn *Njuronjaure*, enligt gängse mönster till ett tvåstavigt kvinnonamn på *-a*, t.ex. *Emma*, *Eva*. Genom moving, oftast kvinnonamn med mansnamn som bas, kan bildas namn för det andra könet, t.ex. *Augusta* till *August*.

Under senare tid har ett antal förnamn godkänts i Sverige som ur språkvetenskaplig synpunkt kan kännas tveksamma. Enligt 34 § i personnamnslagen får som förnamn inte godkännas namn som kan väcka anstöt, kan antas leda till obehag för den som skall bära det eller som av någon annan anledning uppenbarligen inte är lämpligt som förnamn. Här följer några exempel på godkända namn, där lämpligheten kan diskuteras.

Namn med främmande ortografi:

Axl, AnnaCarin, St. John.

Förkortade namn (i vissa fall med förkortningstecken):

A-C, Jison, B:Son, C:son, Q.

Förnamn med smeknamns-/formskaraktär:

Bebben, Blomman, Liljan, Mango, Proffe, Ummis.

Namn som är främmande för svensk namnstruktur:

Mig, Solstråle, Summercloud, Twilight.

Namn med efternamnskaraktär:

Beck, Guthrie, Hoffman, Jalkeus, Sinclair, Skjellerup, Stillhoff.

I frågan om vad som konstituerar ett förnamn är det också viktigt att försöka dra en gräns mellan å ena sidan förnamn och andra namntyper såsom binamn och efternamn (släktnamn).

Personnavneterminologi i Norden

Eva Brylla & Birgit Eggert

NORNAs personnavneterminologiprojekt blev påbegyndt i 2001 hvor en arbejdsgruppe blev nedsat for at give et billede af termbrugen i den moderne personnavneforskning i Norden. I første omgang har projektet et deskriptivt formål, og alle personnavnetermerne bliver samlet i en fælles database. Kronologisk dækker projektet perioden fra 1980 (Finland dog fra 1960) og frem til i dag. Deltagerne fra de forskellige nordiske lande har meget forskellige vilkår for arbejdet som spænder lige fra meget få personnavneudgivelser og til overordentlig mange publikationer at excerperere. Arbejdet skrider frem og om nogle år vil vi have en uvurderlig oversigt over brugen af terminologi i nutidens personnavneforskning i Norden.

Projektets början

Vid ett möte med NORNA-kommittén 22 april 2001 utsågs en arbetsgrupp som skulle arbeta med nordisk personnamnsterminologi. Gruppens deltagare bestod av Vibeke Dalberg, Danmark (har senare ersatts av Birgit Eggert), Sirkka Paikkala, Finland (senare har även Leila Mattfolk tillkommit), Anfinnur Johansen, Färöarna, Guðrún Kvaran, Island, Gulbrand Alhaug, Norge, och Lena Peterson, Sverige (har senare ersatts av Eva Brylla, och även Mats Wahlberg har tillkommit). I princip är dessa ansvariga för registreringen av data inom sitt eget språkområde, men alla nordiska personnamnsforskare är välkomna att delta i projektet. Det är nödvändigt att flera skall delta i framtiden, eftersom det har visat sig att projektet är svårt att bedriva med det begränsade deltagarantalet. Projektet har från början haft Vibeke Dalberg och Eva Brylla som koordinatörer, vilka senare har ersatts av först Mats Wahlberg och senare Birgit Eggert. Gulbrand Alhaug svarar för databashanteringen.

Syftet med projektet är att ge en bild av termbruket i modern personnamnsforskning i Norden. Registrering av termer görs och läggs in i en databank. Alhaug har skapat ett schema för registreringen, där gruppens deltagare lägger in erforderliga data. Följande uppgifter anges: term, språk, källhänvisning, namnexempel, definition och eventuell kommentar.

Kronologiskt täcker projektet perioden från 1980 till nu. För Finlands del börjar perioden dock något tidigare, nämligen 1960, eftersom personnamnslitteraturen efter 1980 inte ansågs vara tillräckligt representativ. All slags personnamnsforskning skall tas med, men källmaterialet är begränsat till att endast omfatta vetenskaplig personnamnslitteratur.

Projektet skall, åtminstone till en början, vara uteslutande deskriptivt. Det är kanske möjligt att i en senare fas av undersökningen dra normativa konklusioner av resultaten. Förhoppningsvis skall denna databank kunna utgöra grund för en mera väl övervägd och entydig terminologi i framtiden och även leda till fruktbara diskussioner bland namnforskarna. Även om terminologiska problem har dryftats åtskilligt vid olika nordiska namnsammankomster, råder fortfarande en viss förvirring och osäkerhet i dessa frågor.

Historik og arbejdsgang

Arbejdsgruppen mødtes første gang i København i 2003 hvor man blev enige om at projektets formål var ”at tegne et billede af termbrug i moderne personnavneforskning i Norden” (Beslutningsreferat 3.–4. april 2003). Samme år mødtes gruppen igen ved navneforskerkongressen i Tällberg hvor de praktiske principper for excerperingen blev bestemt. Projektet blev efterfølgende præsenteret på den 22. internationale navneforskerkongres i Pisa i 2005 af Eva Brylla og Vibeke Dalberg som også har forfattet en rapport om projektet i *Studia anthroponymica Scandinavica* 25 (2007).

Gruppen mødtes igen i forbindelse med den fjortende nordiske navneforskerkongres i Borgarnes på Island i 2007. Det viste sig at størstedelen af gruppens medlemmer havde haft dårlig tid til excerperingsarbejdet, og kun det finske materiale havde det ønskede omfang på det tidspunkt. På dette møde blev det desuden foreslået at tage kontakt til ICOS’ terminologigruppe med sigte på et muligt samarbejde mellem de to grupper. Siden 2007 har gruppen mødtes en gang om året. I 2008 blev det muligt for gruppen at mødes i Uppsala på SOFI. Her præsenterede Gulbrand Alhaug en vellykket databasetest med det der på det tidspunkt forelå af inddaterede svenske og norske termer, og Mats Wahlberg informerede om ICOS’ terminologiarbejde og præsenterede en liste over engelske termer som danner grundlaget for arbejdet. I første omgang er ICOS’ arbejde deskriptivt, ligesom NORNA’s, men man håber at kunne skabe en normativ termliste på sigt.

I 2009 mødtes arbejdsgruppen i Helsinki på Focis. Her diskuteredes en del konkrete og praktiske forhold som havde vist sig i arbejdsprocessen, og det viste sig nødvendigt at lave en

protokol eller manual for indtastning så materialet kunne blive så ensartet som muligt. I 2009 blev gruppen desuden enige om en arbejdsgang som man mente ville være optimal for projektet:

- Fase 1: Excerpering og inddatering samt indførelse i databasen
- Fase 2: Ordning inden for hvert sprog
- Fase 3: Sammenføring af de forskellige sprog og etablering af en fælles kerne af termer som vi kan behandle på alle de involverede sprog.
- Fase 4: Normering

Målet for gruppen på daværende tidspunkt var en fremlæggelse på navneforskerkongressen i 2012, og det er altså lykkedes at opnå, selvom målet om at alt arbejdet var udført til den tid, ikke er realiseret.

Gruppen har siden mødtes i forbindelse med to NORNA-symposier. I 2010 mødtes man på SOFI i Uppsala forud for NORNAs 40. symposium i Älvkarleby, og i 2011 blev der afholdt et møde i forbindelse med NORNAs 41. symposium i Tórshavn på Færøerne. Begge steder blev praktiske forhold i arbejdet diskuteret, og man var enige om at det fortsat var realistisk at præsentere projektet ved navneforskerkongressen i 2012. Når alle inddateringer er indkommet og ordnet i databasen, er det gruppens håb at databasen kan offentliggøres på NORNAs hjemmeside, til brug for alle.

Gennem årene har gruppen besluttet og præciseret en del i forhold til den praktiske indsamling af materialet. Det er fx blevet besluttet at hvert deltagerland kun excerperer tekster på egne sprog, hvilket betyder at litteratur på fx engelsk eller tysk om nordiske personnavneforhold ikke excerperes. Derimod gør det ikke noget at den enkelte publikation omhandler ikke-nordisk navnebrug. Det er altså de nordiske sprogs samlede personnavneterminologi vi er interesserede i.

Det er blevet diskuteret hvor mange gange den enkelte term skal excerperes. Nogle termer forekommer jo rigtig mange gange, og skal man blive ved med at excerperere den samme term, når man har 50 forekomster? Nogle mente at de første 3–5 gange den defineres må være nok. Andre var bekymrede over om vi på den måde er sikre på at vælge de 3–5 rigtige. Med sigte på de enkelte termers frekvens ville det være godt med en fuldstændig excerpering, især med hensyn til udvælgelsen af de såkaldte ”kernetermer” som blev omtalt ovenfor.

Relativt sent i processen blev det klart at der måtte være et bindeled mellem de forskellige sprog. Hvor andre detaljer ofte er blevet diskuteret pga. forskellige meninger om materialet, var alle enige om at det måtte være svensk som skulle være fællesnævneren i databasen. Der blev således i 2009 indført et ekstra felt i indtastningsskemaet som angiver en svensk

oversættelse af den exciperede term for at kunne sammenføre de forskellige sprogs ensbetydende termer.

Forudsætningerne for arbejdet i de forskellige deltagerlande er meget forskellige. Det har sin grund i relativt store forskelle i det materiale der skal exciperes. Færøerne har, bortset fra nogle enkelte termer, i princippet ingen særlige personnavnetermer, og her må man altså afvente den øvrige exciperer og skabe termer efter det mønster som viser sig i de øvrige nordiske lande. Primært koordineres de færøske termer med det islandske materiale som ligger sprogligt nærmest. For Finlands vedkommende er der både finske og svenske termer at exciperere, og på grund af et meget rigere orddannelsessystem er der omtrent dobbelt så mange termer i finsk end i de nordiske sprog. Når det gælder Sverige, har man dér den udfordring at der er publiceret svært meget personnavnelitteratur, og derfor er exciperingen en særligt omfattende og en stor opgave for de svenske deltagere. Island, Norge og Danmark har nok haft en lidt mere overskuelig arbejdsmængde, og her nærmer man sig afslutningen på exciperings- og inddateringsfasen.

Litteratur

Eva Brylla & Vibeke Dalberg: Nordisk personnamnsterminologi – presentation af ett projekt /

Nordisk personnavneterminologi – præsentation af et projekt. I: *Studia anthroponymica Scandinavica* 25 (2007). S. 119–124.

Diverse beslutningsreferater fra projektgruppens møder.

Danske navnetypers overskridelse af Danelagsgrænsen

Gillian Fellows-Jensen

Abstract: I England regner man normalt med, at stednavne af dansk oprindelse eller dannet under dansk påvirkning skal lokaliseres til Danelagen og dateres til perioden mellem 880'erne, da de danske hærstyrker uddelte jorden i mellem sig, og slutningen af det ellefte århundrede. Stednavnene fortæller dog at grænserne i både tid og sted sommetider skal udvides.

I 1956 udgav Hugh Smith et skitsekort med titlen 'Den nordiske bosættelse' i forbindelse med sit banebrydende opslagsværk om *Engelske Stednavneled*.¹ Det, der gør størst indtryk ved kortet, er den tilsyneladende virkning af den grænsedragning, som den engelske kong Alfred aftalte med den danske kong Guthrum i et fredstraktat i 880'erne. Grænsen løb – med London på den engelske side – fra Themsens op langs floden Lea nordpå til Bedford og derefter langs floden Ouse til den gamle romerske vej Watling Street. Længere nordpå er grænsen ikke defineret, men det ser ud til at traktaten gav danskerne rådighed over det østlige Midtengland og Yorkshire. Smiths kort omfatter kun navne på sognebyer. Han udelader nogle få nordiske navne, der ligger på den sydvestlige side af grænsen og – mere alvorligt – han ignorerer fuldstændigt de nordiske navne på øen Man og nord for den skotske grænse. Ikke desto mindre viser selv et hurtigt kig på kortet effektiviteten af den sydlige grænse. Nogle af de danske navnetyper spredte sig dog ud fra Danelagen på forskellige tidspunkter og i varierende retninger. Jeg vil i mit foredrag med hjælp af kortskitser vise, hvordan fem forskellige navnetyper danner ret forskellige fordelingsmønstre, og vil foreslå nogle mulige forklaringer på disse.

Grimston-hybrider er engelske stednavne på *-tūn*, hvis forled er et nordisk personnavn. Disse navne afspejler udbredelsen af nordiske personnavne i England og Skotland, men de er strengt taget engelske stednavne og ikke nordiske. Nogle af de hybride navne syd og vest for Danelagens grænse kan sandsynligvis forklares ved at kong Knút og hans efterkommere uddelte jordejendomme til deres følgesvende i det ellefte århundrede. Fra den egentlige Danelag spredte Grimston-hybrider nordpå gennem Durham og Northumberland til det sydøstlige Skotland efter den normanniske erobring. De nordiske personnavne i Skotland var sandsynligvis blevet bragt dertil af folk fra Danelagen, der også medbragte et forråd af engelske ord og nogle sproglige finesser.

Navne på -by. Der er omkring 900 navne på *-by* i England og Skotland. De findes over hele Danelagen, men de er ikke så almindelige i East Anglia som i de andre dele af området. Nordpå kan man spore en udbredelse af navnetypen fra Danelagen tværs over de Penninske Bjerge mod Carlisle og derfra både sydpå langs kysten og tværs over havet til øen Man, og måske tilbage igen til det

sydlige Lancashire og Cheshire, samt nordpå til Dumfriesshire og det midtskotske lavland. Det må være indvandrere fra Danelagen, som tog navneskikken med sig til Skotland efter den normanniske erobring.

Navne på *-torp*. Der er hen imod 600 bebyggelsesnavne på *-torp* i England. Denne navnetype ser ikke ud til at have spredt sig særlig langt væk fra Danelagen, men der er kommet mange flere navne af typen til i tidens løb. Udbredelsesmønstret er koncentreret på eller tæt ved de to højdedrag, der løber i tiltagende halvmåneform gennem England fra Yorkshire i nord i retning mod Sydvestengland. Nærmest østkysten løber de kridtholdige Yorkshire Wolds, Lincoln Wolds og East Anglian Heights, og vest for dem er der en serie forekomster af oolitiske kalksten. Situationen kompliceres af, at der syd og vest for *torp*-navnene findes en slags diffus hale af 54 navne med det beslægtede engelske efterled *throp*. Det ser ud til, at begge disse efterled bæres af bebyggelser i nærheden af dyrkbar jord. Mens jeg stadig betragter stednavne på *-torp* som værende et klart tegn på dansk indflydelse, ville jeg vægre mig ved at basere et fordelingskort af danske bebyggelsesnavne på *torp*-navne medmindre disse også havde et dansk forled. Der er heller ikke tegn på at navneleddet spredte sig særlig langt uden for Danelag mod nord.

Navne på *-toft*. Der er mindst 280 navne på *-toft*. De fleste af disse er yngre end flertallet af navne på *-bý* og *-torp*. Der er kun ganske få eksempler på at navneleddet spredte sig uden for Danelagen i England. Ordet *toft* blev indlånt i det engelske sprog på et tidligt tidspunkt, og mange af de yngre stednavne på *-toft* skal regnes som engelske dannelser. Jeg har kun noteret et enkelt eksempel på et relevant bebyggelsesnavn uden for Danelagen, nemlig Toft i Cheshire. Peder Gammeltoft har dog noteret en vis udbredelse af navneleddet i det nordlige Skotland og Man så vel som mange, unge bebyggelsesnavne og marknavne i England.²

Navne på *-thveit*. Jeg har fundet 267 eksemplarer på bebyggelsesnavne, der indeholder det nordiske led *thveit* i England og Skotland. Oprindeligt betød ordet *thveit* en rydning opstået ved nedhugning af træer eller buskagtige bevoksninger. Efterfølgende blev navneleddet brugt i stednavne om den bebyggelse der blev etableret oven på rydningen. Der er ikke særlig mange tilfælde af *thveit* i den sydlige Danelag, men det er klart, at ordet har været kendt og brugt der i tidligere tider. Dog kan man se, at skrivere, der skulle notere navnene, har haft problemer med stavemåden. Allerede før sammenskrivningen af Domesday Book i ca. 1086 har afskriveren erstattet efterleddet *thveit* ved oldengelske ord, i Crostwick og Guestwick med *wīc* og i Crostwight med *wiht*, mens navneleddet er forblevet genkendeligt i de to eksemplarer af enleddede Thwaite i Norfolk. Nord og vest for den egentlige Danelag er ordet *thveit* indgået i det lokale ordforråd, og som stednavne er det blevet flittigt brugt efter den normanniske erobring i forbindelse med inddragelsen af mere jord under dyrkning.

¹ A.H. Smith, *English Place-Name Elements I-II*, English Place-Name Society Vols XXV-XXVI (Cambridge, 1956), map 10.

² Peder Gammeltoft, "I sauh a tour on a toft, tryelyche i-maket", parts 1 & 2, *Nomina* 24 (2001), 17-32, 26 (2003), 43-63.

I skellet mellem tolkning og fortolkning

Et forsøg på at deklareere hvad begrebet stednavnetolkning er for ikke-fagfolk

Peder Gammeltoft

Alle navneforskere har vel oplevet at ikke-fagfolk og kolleger fra andre discipliner enten ikke forstår hvad en stednavnetolkning rent faktisk betyder – eller slet og ret går hen og mistolker tolkningen. Visse anvendere af stednavnetolkninger synes ydermere at navneforskernes tolkninger er så tilfældige, usystematiske eller uanvendelige at deres egne ideer om stednavne og deres ophav bliver fremført som ligeså troværdige.

Naturligvis kan navneforskernes tolkninger af stednavne være ufuldstændige eller fejlagtige, det skulle være yderst mærkeligt andet. Og desuden er ikke-faglige stednavnetolkninger heller ikke noget hyppigt forekommende fænomen. Og det er heller ikke det der er det centrale for dette oplæg. Nej, derimod er omdrejningspunktet hvordan vi tolker, og ikke mindst hvordan vi *formidler* tolkningen. For kun ved at spille med åbne kort om præmisserne bag tolkningen, kan vi sikre at tolkningen også bliver forstået. Med andre ord: **hvordan angiver vi hvad som er rene tolkninger og hvad som er navneforskerens fortolkning af stednavnet?**

I det følgende vil jeg anvende eksempler fra både danske og skotske stednavnetolkninger. De danske stammer fra serien *Danmarks Stednavne*, hvorimod de skotske er fra et pilotprojekt hvor jeg selv har forestået tolkningerne – som eksempel på hvordan man kunne deklareere tolkning og tolkningsmotivering. Mange stednavnetolkninger præges af en indforståethed på et eller flere plan, enten det rent formelle plan eller på det tolkningsmæssige plan.

Indforståethed på det formelle plan

I især de ældre bind af *Danmarks Stednavne* præges mange af tolkningerne af at enten at være meget mangelfuldt tolket eller slet ret ikke tolket. Eksempelvis er der i *Danmarks Stednavne*, bind 5, Tønder Amt (1933), s. 272, ikke mindre end 27 stednavneopslag. Af disse har 12 (44,4%) ingen tolkning overhovedet:

Rudebøl Sø, Sandhallig, Skidthallig, Smalfenne, Stenfenne, Stimark, Storeeng, Stormark, Stormarksvej, Strømfenne, Sønderfenne, Sønderhem.

Flere af disse navne, fx Storeeng, Stormark og Rudebøl Sø behøver måske ikke den store tolkning. Men når elementer som *hallig* og *fenne*, der ikke har nogen almen anvendelse i dansk i dag indgår i navnene, kan det virke underligt at de overhovedet ikke kommenteres.

Herudover henvises der i tolkningsdelen til et af navnene alene til et andet navn i samme ejerlav. Resten (58,2%) indeholder så en hel eller delvis tolkning af navnet, fx:

Spedkule. R. TM Spätkuhlen; I 1925 Spedkule. — Af Subst. jy. S p e d „Spadeslag, Grav, hvorfra man tager Jord til Vedligeholdelsen af Diget“. Jfr. Spadelandsfenner ovfr.

Som det ses fra eksemplet, er navnets første led tolket, men ikke sidste led, hvilket er typisk for de tidlige Danmarks Stednavne udgivelser. Det antages fra den tolkende navneforskers side at et eller flere elementer er så almene at de umiddelbart forstås af læseren. Da Danmarks Stednavne er en videnskabelig publikation, kan man naturligvis forudsætte en vis grundviden, men det er næppe mange forundt at løbe rundt med et katalog over det sønderjyske ordforråd fra første halvdel af det 20. århundrede. Derudover tager man ikke højde for at navnetolkningerne også generelt har lang levetid, hvorfor mange 'selvklare' elementer i 1930'erne ikke kan forudsættes at være kendt få årtier senere. Så her fejler den ovenstående tolkning formelt på at den ikke bringer en fyldestgørende tolkning af navnet.

I de senere år er dette dog generelt blevet klart forbedret og normalt angives navnets alle led, som eksemplet fra bind 24 (2001), 191, viser (tolkninger vist i fed, rød skrift):

***Borup**, forsv, lb. 15/3 1407 (1552 EGøyesJb 310) Borrup gade; 6/7 1458 (1552 EGøyesJb 306) Borrup fang; 1552 Borrup gade; EGøyesJb 310 Borrup gade; MK 1791 Borrup Gade; MK 1791 (1805) Borrup Gade. — Som påvist af Kousgård Sørensen i DSÅ I 107 ff. indeholder forleddet sandsynligvis et ældre navn på Bavelse Sø. Sønnavnet, der også indgår i bebyggelsesnavnet Bavelse og i naturnavnet Bobjerg, må antages at være et oprindeligt * **B ā g h i** , med forkortelse af vokalen til *Baghi. Navnet skal rimeligvis knyttes til det meget sparsomt belagte adjektiv gl. **b ā g h** , hvis betydning må antages oprindelig at angive, at noget er besværligt. Sønnavnet her kunne antages at sigte til den smalle, besværlige passage ved Rejnstrup Holme (jfr. DSÅ I 110). Om efterleddet **torp** se indl.*

Hér er der meget lidt at komme efter, alle de formelle muligheder afsøges og der gives betydningsforklaringer, eller henvisning dertil direkte i teksten. Alligevel gives der ikke noget bud på hvad på navnet som helhed betyder. Dette griber noget ud over den traditionelle tolkningsmetode i stednavneforskning, nemlig udsøgningen af navnets enkeltbestanddele og deres betydning. Men en samlet navnetolkning vil være af meget stor nytte til ikke-fagfolk, i og med at navnetolkningen er sammenfaldende med stednavnets formmæssige helhed – dvs. Borup = ”Udflytterbebyggelsen ved søen *Baghi (nu Bavelse Sø)”. Grunden til at navneforskningen generelt har afholdt sig fra at foretage tolkninger af stednavnes samlede betydningsindhold skyldes sandsynligvis at ofte kan det være svært at afgøre det præcise betydningsforhold mellem et stednavns bestanddele, hvorfor en sådan tolkning i højere grad

beror på selve tolkerens *opfattelse* af stednavnets betydning. Og det har man generelt fundet for uvidenskabeligt, om end det forekommer i enkelte tilfælde i Danmarks Stednavne. I Bent Jørgensens populærvideenskabelige værk *Danske Stednavne* (2008), er det faktisk sædvanen at angive både betydningen af navnets enkeltbestanddele samt navnets samlede betydning:

*Glorup Sv. (hgd.). 1390 Glothorp. FL mandnavn glda. *Glōi, EL Torp → "Glōis udflytterbebyggelse" (s. 96).*

De ovenstående eksempler på indforståede tolkninger har at gøre med *hvad* der formidles af selve tolkningen, og er noget der i hovedsagen tilhører de tidlige stednavneudgaver – i alt fald i Danmark. I takt med den stigende digitalisering i navneforskningen, er dette noget som med tiden kan rettes op på – både for almenhedens skyld, men også for fremtidens navneforskere.

Indforståethed på det tolkningsmæssige plan

Værre står det til med den slags tolkninger hvor tolkningsresultatet ikke står mål med det man umiddelbart kan skønne ud fra eksempelvis de anførte kildeformer, som Tåstrup i Hellested sogn på Stevns er et eksempel på (bd. 16):

Tåstrup, lb. [tå'strøb, tå'sdrøb]. 1386 eller 1391 Thorsterp; Rep udat. 359 Thorsterp; 29/6 1389 (vid. 1400) Thorstorp; RJB o. 1400 Thorstorp; 23/11 1402 (c. 1500) Torstrop; 19/5 1435 Thorstorp; 6/7 1458 (1552 EGøyesJb) Tostrup; 15/7 1479 Torstørp; 23/7 1507 Tostrup; 1/4 1509 Tasterop; Reg c. 1525 i torst{i}r{/i}vpe; KancReg 21/11 1540 Thostrup; LR 1555 y tosttvp; SSL 1567 y Thaastrup; KronSk 4/9 1586 Thostrup; LR 1595 Thostrup Thosterup; Mandt 1596 Tholstrup; M 1664 Taastrup; PrI 1667 Torstrup; M 1688 Taastrup; DAtl Taastrup; VSK Orig Taastrup; M 1844 Taastrup; Trap⁴ Tostrup (Taastrup); Gst Taastrup; Trap⁵ Tåstrup; Postadr 1972 Tåstrup. – Forleddet er rimeligvis mandsn. glda. Thōrstēn . Efterleddet er torp , jfr. indl.

Den kortfattede tolkning angiver nemlig at navnets forled er det gammeldanske mandnavn *Thōrstēn*, medens den ælste kildeform angives som *Thorsterp*, ligesom stort set alle senere kildeformer begynder med *T(h)o(r)s-*. Umiddelbart skulle man jo tro at forleddet var gudenavnet *Thor*, men den mulighed nævnes overhovedet ikke – heller ikke som en umulighed. Der er altså et eller andet usagt ved tolkningen – en præmis der er styrende for netop navneforskerens valg af tolkning. Problemet i denne tolkning er, at præmissen står helt usagt hen og tolkningsudsagnet bliver mildest talt arbitrært i udtryk. Det er jo ikke så sært at glade amatører får lyst til at prøve lykken i en så tilfældig disciplin. Det er heller ikke så sært at kolleger fra andre fag synes at stednavneforskningen virker utilgængelig så vel som arbitrær når man ikke kan slutte sig til resultatet ud fra mellemregningerne.

Problemet kan blive endnu mere udtalt i sprogskifteområder, især hvor sprogskiftet er mellem nært eller relativt nært beslægtede sprog. Er eksempelvis *Brae* på shetlandske Foula for eksempel et oprindeligt sammensat nordisk stednavn **Breiðeið* 'Den bredagtige landtange' eller et usammensat skotsk navn dannet til substantivet *brae* 'bakkeskråning'. Da der kun er sene 1900-tals kildeformer på *Brae* på navnet, ville det være nærliggende at tolke navnet som et navn af skotsk ophav, men faktisk omtales det altid som værende af nordisk oprindelse – hvorfor? Jo, af to årsager, dels sammenstilles det med navnet *Brae* fra Shetlands Mainland, der utvivlsomt er af nordisk oprindelse, og dels tyder topografien, med en beliggenhed på en meget bredagtig udposning på øen Foula på at elementet *eið* kunne indgå i navnet. Men hvis man ser i fx John Stewarts *Shetland Place-Names*, s. 79, så ser man at kun den rene norrøne tolkning er anført for *Brae* på Foula uden nogen forklaring hvorfor.

Det der mangler her, er altså at navneforskerne spiller med åbne kort og klart angiver *motivationen* bag en stednavnetolkning – baserer tolkningen på *tolkningsmæssige traditioner/tolkningsmæssige dogmer* (som for Tåstrup den da gældende tese at personnavne og ikke gudenavne kan indgå i torp-navne, og at personnavne er hyppige som forled i denne navnetype)? Skyldes tolkningen en slutning i *analogi med et eller flere kendte eksempler med samme nutidige form* (Tåstrup igen med Høje Tåsstrups ældste kildeform Thorstinstorp, og Brae med sin navnesøster på det shetlandske Mainland som ledestjerner for tolkningen) – eller skelner man til de *faktiske forhold i, på og omkring den navnebærende lokalitet* (Brae)?

At navneforskeren gør opmærksom på hvad der motiverer vedkommende til at tolke et bestemt navn på en bestemt måde, er hverken noget der behøver at koste mange ekstra ord, endsige noget der trækker ned i vedkommendes tolkningsformåen? Så hvorfor ikke gøre alvor af sagen og gøre dette til en fast del af tolkningen? Hvis vi gør, vil vore forskningsresultater ikke alene være nemmere at gennemskue, de vil også få større forskningsmæssig validitet – intet skjult, intet hemmeligt.

Dels har det hidtil ikke været en del af navneforskningens tolkningstradition at gøre rede præmisserne for tolkning – i al fald ikke på systematisk vis. Det anses for at være unødvendigt – og man har hidtil antaget at læseren bør kunne gennemskue tolkningspræmisserne. Dels var der især tidligt i det 20. århundrede et pladsmæssigt problem – man skulle nødig bruge for meget papir i trykningen. Derudover, anføres også ofte argumentet at man ikke skal tale ned til læseren, hvorfor man derfor ofte vælger ikke at gøre opmærksom på åbenlyse ting, som at *dal* betyder en 'sænkning i terrænet'. Men hvis man så samtidig ikke beskriver hvad der ikke er åbenlyst ved en tolkning, så efterlades læseren med manglende forståelse af stednavnet og sikkert også følelsen af dumhed. I tillæg kan man også anføre at stednavnetolkninger bliver unødvendigt gentagende og enslydende hvis man altid skal gøre opmærksom på hvorfor man har tolket som man har.

Jeg har større eller mindre grad af forståelse for ovenstående argumenter, men uanset hvordan man vender og drejer på det, bør det man kan kalde en 'tolkningsdeklaration' stå opført ved hvert tolket navn – det behøver bare ikke at vises for alle, kun for dem der søger netop denne information. Og hvordan kan man så muliggøre dette? Ved at tolke stednavne i et digitalt medie – database eller xml-datasæt, hvor tolkningsdeklarationen står

anført i et separat felt der kan aktiveres i visningen alt efter om man ønsker at vide hvorfor en tolkning ser ud som den gør.

Ved at anvende sig af de muligheder relationsdatabaser eller xml-datasæt har for at gemme data i adskilte felter, kan man vise netop de data man mener, er nødvendige for kommunikation af stednavne til forskellige interessegrupper. Skruer man datasættet smart nok sammen kan man anvende den samme stednavneartikel til både rent navneforskningsmæssige formål så vel som formidling til ikke-fagfæller og i ikke-faglige sammenhænge. Og samtidig er det muligt at deklarerer sin forskning på alle mulige måder, om det ønskes – ikke blot på det rent tolkningsmæssige plan, men også eksempelvis om ens kildeakribi er god nok, ved at kunne linke til de faktiske kilder man har hentet sine kildeformer i, m.m.

Mulighederne ligger for vore fødder, det er blot at gå i gang med at eksperimentere med det bedste format. Og resultatet vil uden tvivl være til alles fordel, ikke blot os navneforskere!

Tilladte og ikke tilladte personnavne på den officielle islandske navneliste 2009–2011

Guðrún Kvaran

Indledning

I mit foredrag i Borgarnes 2007 valgte jeg at behandle påvirkningen af loven om islandske personnavne fra 1996, mens foredraget i dag drejer sig om selve udførelsen af loven og de beslutninger som det såkaldte „personnavnenævn“ har taget i årene 2009 til 2011. Først vil jeg ganske kort gøre rede for gældende regler om personnavne og mellemnavne og derefter drøfte fire kategorier af navne på den officielle navneliste, d.v.s. navne som regnes for islandske, navne hvor retskrivningen er tilpasset, navne som er tilladt på grund af traditionsregler og navne som er blevet afvist.

Ifølge loven er der fem hovedregler som gælder om personnavne. Den første er at navnet skal have en bøjningsendelse i genitiv eller der skal være tradition for brugen af navnet. Navnet skal passe ind i det islandske sprogsystem. Skrivemåden skal harmonere med de almene islandske retskrivningsregler hvis der ikke er tradition for en anden skrivemåde og det må ikke være den person som bærer navnet til gene. En pige kan ikke få et mandsnavn og en dreng ikke et kvindenavn.

Mellemnavne blev for første gang tilladt 1996 selvom mange havde fået den slags navne registreret i årevis indtil de blev forbudt da loven fra 1991 blev vedtaget. Om dem står der i loven fra i 1996:

Et almindeligt mellemnavn skal være lavet af en islandsk ordstamme eller have vundet hævd i det islandske sprog. Det må ikke have en endelse i nominativ, det skal skrives i overensstemmelse med almene islandske retskrivningsregler hvis der ikke er tradition for en anden skrivemåde og det må ikke være nogen til gene.

Mellemnavne er nu 140 på listen over godkendte mellemnavne og mange synes sikkert at de ikke er ret mange. Men man må have det i tankerne at flere end en person kan have hvert navn og nu kan hvem som helst give et barn eller flere børn de mellemnavne som er på listen. I praksis er det således at på denne måde opstår der camouflerede slægtsnavne.

Men nu lidt om personnavnenævnet som på islandsk er kaldt „mannanafnanefnd“. Nævnet består af tre personer som bliver valgt af det filosofiske fakultet ved Islands universitet, af det juridiske fakultet og af Islandsk sprognævn. Nævnet har ifølge paragraf 22 følgende opgaver: Det skal sammenstille en liste med personnavne og mellemnavne og offentliggøre den og gøre den

tilgængelig for almenheden. Den skal også sendes til alle præster og til bestyrere af registrerede trossamfund. Listen skal revideres efter behov.

Nævnet skal være rådgivende for præster, bestyrere af registrerede trossamfund og børns værger vedrørende valg af navne. Nævnets bekendelser er bindende. Jeg kan sige på forhånd at nævnets arbejde ikke altid er en dans på roser. Men nu går jegover til selve navnene og først til navne på kvinder.

Kvindenavne 2009–2011

I de tre år som jeg har valgt til mit foredrag er der ret mange navne som falder under gruppen „islandske navne“, d.v.s. navne som enten er lavet af en islandsk stamme eller er sat sammen af islandske elementer og har forbillede i andre navne. I alt er der 60 kvindenavne på listen.

Usammensatte navne er ni, *Ást, Bót, Ey, Glóa, Gæfa, Orka, Reyn, Trú* og *Veig*, og alle lavet af en islandsk stamme.

Oprindelige kælenavne er ialt tolv. *Bebba, Dóa* og *Lilla* er oprindelige kælenavne uden at henvise til et specielt kvindenavn. *Gullý* er oprindelig kælenavn for kvinder som har et navn som begynder på *Guð-*, *Immý* henviser til mange navne som begynder på *Ing-*, *Níni* er kælenavn brugt for kvinder med navnet *Jónína*, *Ollý* for kvinder som hedder *Ólöf*, *Ranka* er oprindelig kælenavn for kvinder ved navnet *Ragnheiður*, *Róska* er kælenavn som henviser til navnet *Ragnhildur*, *Sirra* til navne som begynder på *Sigr-*, *Ýja* til navnet *Ýr* og *Prúða* til kvindenavne med *-prúður* som andet sammensætningsled. Det er ganske ofte således at unge forældre foretrækker bedsteforældrenes kælenavne både for piger og drenge, for at undgå navne som af mange nu regnes for gammeldags.

På grund af tiden kan jeg ikke nævne alle sammensatte navne eller navne med suffikser men de er ialt 39. Jeg vil nævne de vigtigste sammensætningsled, d.v.s. *-dís* f.eks. *Elíndís, Módís*, *-ey*, f.eks. *Björney, Bentey*, *-rós* f.eks. *Engilrós, Frostrós, Liljurós*, *-rún* f. eks. *Árún, Eldrún* og tre suffikser, *-ía* f.eks. *Aðalía, Bergmannía, Palía*, *-ína* f.eks. *Einína*, *-ý*, f.eks. *Bjarný, Vigný*.

Udenlandske navne må accepteres uden videre hvis skrivemåden harmonerer med de almene islandske retskrivningsregler og navnet har en bøjningsendelse i genitiv. Eksempler er *Alanta, Emerald, Eres, Jannika, Mara, Maxima, Melissa* og *Roxanna*.

Mange forsøger at tilpasse udenlandske navne som de ønsker for deres børn. Det sker vanligvis således at man vælger islandske vokaler med komma og forbigår udenlandske konsonanter, f.eks. *Adriana, Atalía, Manúela, Ólívía, Patrisía* (2010), *Santía, Víóla*. I alt var disse navn fra 2009 til 2011 42. I andre tilfælde har navnene vundet hævd i det islandske ordforråd ifølge de traditionsregler som jeg nævnte før. Fra 2009 til 2011 drejer det sig om syv navne, *Abigael* uden komma, *Carla* med *C-*, *Elly* og *Isabella* uden komma over *-y* i slutstavelsen og *I-* i første stavelse, *Patricia* (2011) med *-c-*, *Sophie* med *-ph-* og *-e*, og *Viktoria* uden komma over *-i-* i slutstavelsen. *Patricia* som blev afvist 2010 på grund af skrivemåden med *-c-* vandt hævd året efter.

I den sidste gruppe af kvindenavne er navne som er blevet afvist, ikke er tilladt af forskellige grunde, har ikke vundet hævd, ialt 35. De fleste mangler en komma over en vokal for at passe ind i sprogsystemet. Som eksempel kan nævnes: *Adriana, Dania, Emilia, Emmy, Frida, Harriet, Kelly, Manuela, Santia*. Navnene *Freya* og *Mýa* mangler *-j-* mellem *-ey-* eller *-y-* med komma og *-a*. Bibelnavnene *Sarah* og *Leah* kan ikke accepteres på grund af *-h* i slutstavelsen, *Cara, Erica* og *Veronica* er alle skrevet med *-c-*, *Zíta, Líza* og *Franzisca* er alle skrevet med *-z-*, men *-c-*

og -z- findes ikke i det islandske alfabet. Til slut vil jeg nævne navnene *Liljarós* og *Hannadís* som ikke kunne accepteres af den grund at første led i et sammensat ord kan ikke bøjes. Navnene *Lilja* og *Hanna* bruges i navneforrådet og er i akkusativ, dativ og genitiv *Lilju* og *Hönnu*. *Liljurós*, *Liljurósar* og *Hönnudísi*, *Hönnudísar* kan ikke accepteres.

Mandsnavne 2009–2011

Men nu over til mandsnavne. Usammensatte navne er sytten, noget flere end kvindenavne. De er: *Fálki*, *Lundi*, *Spói*, *Tjaldur* som er navne på fugle, *Bassi*, *Birkir*, *Brími*, *Dúnn*, *Fjarki*, *Kjárr*, *Moli*, *Móri*, *Refur*, *Stapi*, *Vakur* som er et almindeligt navn på en hest, *Vöttur* og *Pinur*.

Oprindelige kælenavne er ialt 13, *Berni* henviser til *Bernharður*, *Dalli* f.eks. til navne med *-hallur* som senere sammensætningsled, *Dolli* henviser til navne med *Por-* som første sammensætningsled, *Jörri* henviser til *Jörundur*, *Koggi* til *Konráð*, *Laugi* til navne med *-laugur* som senere sammensætningsled, *Móði* til *Þormóður*, *Nenni* til f.eks. *Kristján*, *Silli* henviser til navne med *Sig-* som første sammensætningsled, *Sæi* til *Sæmundur*, *Sturri* til *Sturlaugur* og *Tói* til navne med *Þór-* som første sammensætningsled.

Sammensatte mandsnavne og navne med suffikser er ikke så mange som kvindenavnene, ialt tretten. To af dem har *-björn* som andet sammensætningsled, *Ísbjörn* og *Þórbjörn*. Andre sammensætningsled forekommer kun én gang, *Bergjón*, *Eivin*, *Fossmar* og *Nývarð*. Tre er dannet med suffikset *-ar* som er ganske almindeligt i mandsnavne, f.eks. *Einar*, *Gunnar*, *Ævar*. Disse navne er *Lyngar*, *Sveinar*, *Þórar*. Kun ét har suffikset *-ingur*, *Birtingur*, som er taget til låns fra den islandske titel af Voltaires roman *Candide, ou l'optimisme*.

Tre navne er skrevet med dobbelt *-r*, d.v.s. *-arr*. Disse navne har i adskillige år været et problem. Formodentlig af forfængelighed har nogle ønsket denne skrivemåde og den er altid blevet afvist af den grund at allerede i det 14. århundrede blev dobbelt *-r* forkortet i en tryklet stilling. Et ønske blev sendt ind om navnet *Hávarr* i 2009 og igen 2010. Det blev afvist to gange. Ansøgeren skrev til det islandske parlaments ombudsmand og derefter kom der en kendelse fra personnavnenævnet at *Hávarr* har vundet hævde på grund af at det er blevet brugt med denne skrivemåde i udgaver af sagaerne. Lidt senere blev navnene *Gunnarr* og *Annarr* tilladt. Jeg synes at dette var en meget tvivlsom beslutning og at man slet ikke har set konsekvenserne af det endnu.

Udenlandske navne som er uden problemer hvad skrivemåden angår og har genitivendelse er ikke mange i disse tre år: *Dennis*, *Edilon*, *Elvis*, *Gael*, *Ismael*, *Karim*, *Kaspar* og *Kris*. Tilpassede navne er lidt flere. I alle tilfælde har man valgt at bruge komma over vokaler. Navnet *Lér* er lidt mere tilpasset end de andre da det udenlandske forbillede er *Lear* fra Shakespeares *King Lear* som i islandsk oversættelse blev *Lér konungur*.

Navne som har vundet hævde er otte. Et er skrevet med *Ch-*, *Christian*, og et med *W-*, *Werner*. To er uden komma, *Kristian* og *Kristofer*. To har udenlandsk udtale, *Huxley* og *Reinhold*. *Sverre* er skrevet med *-e* i sidste stavelse og *Svend* er blevet valgt i stedet for den islandske form *Sveinn*.

I den sidste gruppe af mandsnavne er de navne som er blevet afvist. Fire navne er uden komma og har ikke vundet hævde, *Bastian*, *Elias*, *Toby* og *Noel*. Tre er enten skrevet med *ch* eller *t* som ikke er brugt i det islandske alfabet, *Chris*, *Zar* og *Marzellius*. Et navn har *Th-* i første stavelse og et navn er uden *-u-* i bøjningsendelsen, *Víkingr*. Hvis man ser på skrivemåden med

dobbelt *-r*, som skal have vundet hævd, så spørger jeg mig om *Vikingr* ikke også har vundet hævd. Det findes også uden *-u-* i adskillige udgaver af sagaerne. Navnene *Heiðmarr* og *Örvarr* med dobbelt *-r* blev afvist inden beslutningen om hævd. Hvis de bliver indsendt igen kan de ikke accepteres alligevel fordi de ikke forekommer i sagaerne som mandsnavne. *Jónheiðar* blev afvist af den samme grund som *Liljarós* og *Hannadís*, bøjningsformer som **Jóniheiðari* og **Jónsheiðars* kan ikke accepteres, og *Besti* 'den bedste', adjektiv i superlativ, og *Grimmi* 'den grusomme' blev afvist af den grund at de kunne være til gene.

Mellemlavne 2009–2011

Jeg viser igen reglerne om mellemlavne. I årene 2009 til 2011 fik personnavnenævnet 30 ansøgninger om sådanne navne. Elleve af dem blev afvist, to af dem, *Austar* og *Berg*, fordi de var allerede på listen over personnavne, *Arndal* er et familienavn, *Einars* har en genitivendelse, *Zíta* er skrevet med *Z-*, resten blev registreret som personnavne.

De fleste nye mellemlavne på listen er sammensatte med almindelige sidste led, f.eks. *-dal*, *-berg* 'klippe', *-fjörð* 'fjord', *-vík* 'vig'. De andre er uden bøjningsendelse og skrevet ifølge retskrivningsregler. Kun to er usammensatte, lavet af islandsk stamme, *Júl* og *Magg*.

Sammenfatning

I den tid som jeg har haft til rådighed gennemgik jeg de kendelser som personnavnenævnet vedtog på dets møder 2009–2011. De er tilgængelige på nettet under <http://www.rettarheimild.is/mannanofn>, de ældste fra 2001. Det er ikke let at være medlem af nævnet. Det kender jeg selv fra den tid jeg selv måtte tage beslutninger som ikke var populære.

Navne som jeg har sat i gruppen „islandske“ eller „kælenavne“ er sjældent noget problem. Ønsker om udenlandske navne, som ikke skrives ifølge islandske retskrivningsregler eller ikke kan blive en del af sprogsystemet, bliver stadig flere, mens sammenlignelige navne som ikke er mange nok til at regnes til dem som bliver tilladt på grund af traditionen bliver nægtet. Dette er lige ved at være forskelsbehandling. Man kunne tænke sig at det først og fremmest var tilflyttere som bad om disse navne, men det er slet ikke tilfældet. Det er lige så ofte islændinge som sværmer for udlandet.

Mellemlavne bliver langsomt flere og der findes ingen regler hvorledes de skal behandles med hensyn til bøjning. Ønsker om optagelse af slægtsnavne ad bagvejen er meget flere end man havde forventet selvom en af hensigterne med loven var at formindske brugen af slægtsnavne. Min opfattelse er at der er mangler i loven fra 1996 og at der inden alt for længe vil opstå krav om revidering.

Navnetypers geografi og kronologi

Hvor finner man de tydeligste grensene?

Vidar Haslum

Datering av bostedsnavn er i meget stor grad avhengig av mulighetene for å kunne påvise tydelige skillelinjer eller grenser. Dateringsmetoder som har vist seg å ha dette fortrinnet, er lingvistiske metoder og noen naturgeografiske og kulturgeografiske metoder. I dette innlegget gir jeg eksempler på bruk av disse metodene, der man har oppnådd gode resultater. Særlig vil jeg ta for meg Agder-regionen i sydlige Norge, der man finner et spesielt gammelt grensesystem mellom gårdene av stor bosetningshistorisk interesse.

Innenfor kulturhistoriske forskningsdisipliner, som stedsnavneforskning, arkeologi og bosetningshistorie, står spørsmålet om og vurderinger av dateringsmetoder alltid helt sentralt. I granskningen av bostedsnavn skiller vi mellom to hovedformer for datering, etter hva som blir forsøkt datert:

1. Datering av bostedsnavn
2. Datering av bosted

Disse to hovedtyper av dateringsmetoder gjenfinner vi hos Vibeke Christensen [Dalberg] og John Kousgård Sørensen (1972) som "Sproglig datering" og "Ikke-sproglig datering" og hos Eli Ellingsve (1999) som "Lingvistiske metoder" og "Ekstralingvistiske metoder". I forlengelsen av den grundige gjennomgangen Christensen og Kousgård Sørensen (1972) har av dateringsmetodene, og den nøye vurderingen Ellingsve (1999) har foretatt med tanke på norske forhold, kan vi stille spørsmål om hva som skal til for å kunne få et best mulig innblikk i språkhistoriens og bosetningshistoriens kronologi. Uten tvil vil utbyttet i meget sterk grad bero på om man klarer å få tydelige mønstre, skillelinjer eller grenseforløp til å avtegne seg. Visse dateringsmetoder vil i denne sammenhengen framtre som særlig interessante, som undersøkelser av naturhistoriske og kulturhistoriske skillelinjer i terrenget. Andre dateringsmetoder, som landskyldmetoden, vil i denne sammenheng ha liten eller ingen verdi. Avgjørende er selvsagt også hvilke kilder og undersøkelsesområder som velges ut. Og da melder et spørsmål seg: Hvor finner man de tydeligste grensene?

Spørsmålet kan sikkert diskuteres, og det burde også være velegnet som diskusjonstema i et forum som dette. Det jeg her skal ta for meg, er først å vise noen eksempler på dateringsmetoder som har det store fortrinn at de ofte resulterer i funn av tydelige mønstre og skillelinjer. Deretter vil jeg spesielt se på et område av Agder, sydligste del av Norge, fordi det framtrer som et spesielt godt egnet undersøkelsesområde med tanke på å kunne studere gårdsnavnklasser i forhold til gamle bosetningshistoriske grenser.

Om dateringsmetodene

Siden navneforskning er en språkvitenskaplig disiplin, er det den språklige dateringen som primært har interesse her. Men fordi bostedsnavn ofte ikke skiftes ut, har en språklig datering generell interesse i bosetningshistorien. En slik direkte datering forutsetter en tolkning av navnets språklige størrelser. Det innebærer en framgangsmåte etter analysens prinsipper.

De ekstralingvistiske metodene er et primært siktemål i andre vitenskaper, som arkeologi og bosetningshistorie. Bostedsnavn kan vurderes mot ikke-språklige forhold av mange slag. Det innebærer en framgangsmåte etter syntesens prinsipper.

Innenfor så vel de lingvistiske som de ekstralingvistiske dateringsmetodene forsøker man å avdekke tolkbare mønstre og skillelinjer. En metode der man har lyktes svært godt med det, er nettopp den lingvistiske. Som kjent er det mulig å dele flertallet av de eldste bostedsnavn inn i distinkte klasser etter hovedledd, som *vin*-klassen, *heim*-klassen, *land*-klassen, *staðir*-klassen og *rud*-klassen. Når vi i neste omgang undersøker hva slags typer av forledd som kan forekomme innenfor den enkelte gårdsnavnklasse, finner vi for eksempel at *vin*- og *heim*-klassene ikke inneholder personnavn, at personnavn derimot er påfallende sterkt til stede i *staðir*-klassen, men også at denne klassen med ytterst få unntak ikke inneholder kristne personnavn. Flere eksempler på slike språkhistorisk viktige skillelinjer kunne vært nevnt.

Hvis vi videre undersøker hvilken produktivitetsfase navneklassene kan hatt, ser det ut som navneklassene i løpet av kort tid har blitt svært produktive. Den bakre produktivitetsgrensen framtrer altså som relativt markert. Når det derimot gjelder produktivitetens videre utvikling, er en klar grense for produktivitetsperiodens avslutning ofte ikke mulig å påvise. Indikasjoner på det er de ganske få *staðir*-navn som inneholder et kristent personnavn (Johannessen 2006), eller enkeltstående tilfeller av historisk dokumentert produktivitet i seinere tid (jf. Akselberg 2006). En annen kompliserende faktor har vi når et hovedledd går over til å få status som et produktivt suffiks. Gode eksempler på det er de mange danske bebyggelsesnavn på *-rup* (av eldre < *torp*), der nydannelser fra seinere tid også er kjent (jf. Lerche Nielsen 2003). Rikke Steenholt Olesen gir eksempler på en rekke danske navn på *-rup* som er "så unge, at betydningen af efterleddet på dannelsesstidspunktet forlængst er gået i glemmebogen" (Olesen 2003:253). Årsakene til en slik 'etter-produktivitet' må ligge i den overlegne frekvensen dette leddet har i danske bostedsnavn, kombinert med den entydige og sterke assosiasjon "rup" som språklig tegn har til bebyggelse. Fra svensk side har Bengt Pamp på samme måten trukket fram nydannelser med *-hult* og *-röd* (Pamp 1991).

Dateringsmetoder og spørsmålet om tydelige grenser

I de dateringsmetoder som bygger på syntesens muligheter, knyttes det språklige til noe ikke-språklig. Her bør det nevnes to former for synteser som har fått stor betydning for gårdsnavnklassers datering, nettopp fordi tydelige avgrensninger eller grenser ofte lar seg avdekke:

Syntese 1: Navn + geografisk utbredelse.

Syntese 2: Navn + gårdsgrenseanalyse + topografi, jordbunnens beskaffenhet.

Syntese 1 gjør det mulig å avdekke utbredelsesområdene for ulike gårdsnavnklasser. Eksempler på gamle og viktige observasjoner er det mønsteret navneklasser danner på Island sammenliknet med det skandinaviske fastlandet. Over store områder i Norge er det komplementær distribusjon mellom *staðir*-klassen og de to klassene *vin* og *heim* (Stemshaug 1985:102). Det markerte utbredelsesområdet for de sydsandinaviske (i hovedsak danske) bebyggelsesnavn på *-lev* er et annet eksempel (jf. Christensen og Kousgård Sørensen 1972:203, etter Schütte 1938).

Syntese 2 er en type undersøkelse som har vært kjent lenge, men som jeg mener fremdeles ikke er fullt utprøvd. Bosetningshistorisk analyse av gårdsgrenser er foretatt en rekke steder. Det vanligste er å studere gårdsnavnene sammen med topografi og gårdsgrensenes geometri (jf. Hovstad 1980, Låg 1983, Farbregd 1984, Stemshaug 1985:39, Haslum 1992, Ellingsve 1999:26ff). I noen undersøkelser (som f.eks. Krag 1980) trekkes også jordbunnens beskaffenhet inn.

Et eksempel på en undersøkelse fra Nord-Trøndelag, beskrevet av Ola Stemshaug (1985:39), kan karakteriseres slik: Grensene virker uregelmessige. Ikke alt land er oppdelt. Topografien er markert.

Eksempler fra Jæren, Rogaland, beskrevet av Inge Særheim (2001:143, 157): Grensene virker til dels uregelmessige. Alt land er oppdelt. Topografien er lite markert, relativt ensformig. Jordbunnen varierer med hensyn til drenering.

Eksempel fra Agder (Låg 1983, Haslum 1992): Grensene virker mer regelmessige. Alt land er oppdelt. Topografien inneholder markerte innslag på visse måter, men den er ellers ikke spesielt markert. Jordbunnen varierer tilsvarende: Løsavsetninger i vann, hovedsaklig kysten og elvedalene. Mektige morenemasser enkelte steder. Ellers tynt jorddekke.

Det grensesystemet vi finner på Agder, er kalt sørvestnorsk grensestruktur (Hovstad 1980). Grensene langs gamle bosetningsenheter danner gjerne en firkantform med tilnærmedesvis rette linjer. De rette grenselinjene følger gjerne på hverandre som kilometer lange strenger, enkelte på over to mils lengde. Alt land er oppdelt på den måten. Allmenninger finnes ikke. Det at alt land fra gammelt av er oppdelt og at linjene danner lange strenger, gjør at det her er skapt et særlig godt utgangspunkt for en geometrisk analyse. Som Ola Stemshaug poengterer, går den geometriske metoden ut på at man tenker seg at bosetningen har skjedd konsentrisk; fra en primærgård har det så blitt skilt ut sekundære bruk i utkantene (Stemshaug 1985:38). Prinsippene bak metoden er beskrevet nærmere av Oddmunn Farbregd (1984), men uten at Farbregd spesielt nevner den sørvestnorske strukturen. Hos Farbregd er analysen basert på å se mindre flater i relasjon til større flater. Det blir grunnleggende også her, men i og med at grenselinjene er sammenkjedet i lange strenger, blir det også viktig informasjon å hente i selve linjens geometri. I et system med lange grensestrenger skal det mye til før sporene av et gammelt grenseforløp blir uleselig. Om grenser mellom gårder endres en del steder i tidens løp, vil det eldre grenseforløpet ofte likevel greit la seg rekonstruere. Dette fordi en lang streng vanligvis ikke er blitt borte, den er bare blitt fragmentert.

Et spørsmål som har vært diskutert, er alderen på dette sørvestnorske grensesystemet (jf. Hovstad 1980). En analyse av gårdsgrensesystemet i en del av området, Birkenes i Aust-Agder, konkluderer med at de primære grenselinjene må skrive seg fra seinere deler av *land*-klassens produktivitetssfase og innenfor *staðir*-klassens produktivitetssfase, som skulle tilsi at

systemet var etablert omkring vikingtid eller litt før. Svært solide arkeologiske holdepunkter som jeg i to tidligere artikler (Haslum 1992, 2001) har gjort greie for, tilsier at systemet må ha blitt til etter romersk jernalder, anslagsvis ikke eldre enn 600-tallet e. Kr. (Haslum 1992:125).

I gårdsgrenseundersøkelser må man være klar over at topografiske forhold vil ha innvirkning på grenseforløpet. Best utbytte vil en derfor ha der topografien ikke er svært markert, med naturlige hindringer eller stengsler. Slike gunstige betingelser er nettopp til stede i den sydligste del av Norge, midtre deler av Agder.

Topografien på Agder kan beskrives slik: Et heielandskap som er gjennomskåret av flere nord-sør-gående elvedaler, flere steder ved kysten fruktbare strandsletter. Det er i elvedalene og på slettene nærme sjøen at vi finner de beste jordbruksområdene, og det er bare der vi også finner de eldste gårdsnavnklassene *vin* og *heim*. Mange er det rett nok ikke av dem, men de finnes. Et annet mer spesielt drag ved topografien midt i Agder er et markert ramorenebelte som går over heiene på tvers av elvedalene, og som danner et flere mil langt og noen hundre meter bredt belte et par mil inn fra kysten. På dette beltet er det gode jordbruksforhold med tørkesterk morenejord. På de deler av beltet som ikke er dyrket opp, og det er vel størsteparten, er den naturlige vegetasjonen markert annerledes enn på heiene ellers. På ramorenebeltet, og bare der, vokser det stor granskog på de høyeste toppene.

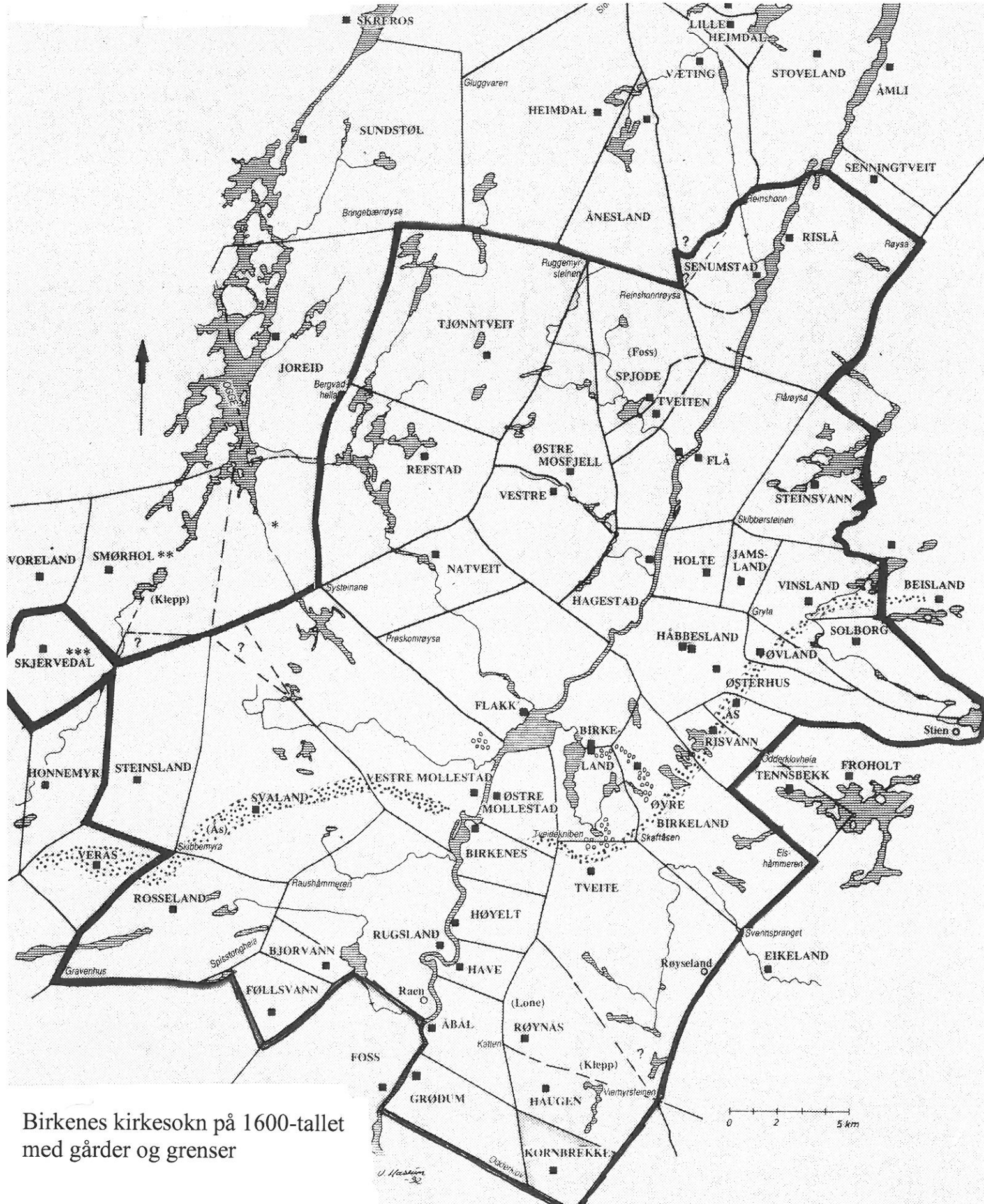
Ut fra det som er nevnt om topografien i midtre deler av Agder, kan landskapet inndeles i tre hoveddeler: 1. Elvedalen og strandslettene. 2. Ramorenebeltet. 3. De øvrige heiområdene. Hvis vi så foretar en geometrisk analyse av gårdsgrensene, finner vi at primærgårdene danner helt forskjellig mønster i forhold til de tre typeområdene: I sone 1 Elvedalen finner vi de eldste navneklassene, men også *land*-navn og *staðir*-navn er representert. Går vi til sone 2, ramorenebeltet – de fruktbare heiområdene, gjør vi den oppdagelsen at bare én navneklasse er representert. Alle primærgårder på ramorenebeltet er *land*-gårder. Fra Øvrebø i Vest-Agder til Landvik i Aust-Agder har vi på ramorenebeltet primærgårdene *Sangesland*, *Loland*, *Rosseland*, *Svaland*, *Håbbesland*, *Vinsland* og *Beisland*. I sone 3, som er de øvrige, mindre fruktbare heiområdene, finner vi også her både *land*-gårder og *staðir*-gårder, ellers mange sekundærgårder på *-tveit* (se vedlagt kart: "Birkenes kirkesokn på 1600-tallet").

Det resultatet som her framkommer, kan vel ikke sies å være overraskende. Nyoppdagelsen ligger i den store tydelighet som grensene og skillelinjene her framviser. Resultatet passer til de tidligere antakelser, at *land*-gårdene representerer en ekspansjonsperiode *etter* at de beste jordbruksområdene var bosatt. På Agder er disse nest-beste jordbruksområdene konsentrert om ramorenebeltet på heiene, der altså *land*-klassen blant primærgårdene viser seg som helt enerådende.

Litteraturliste

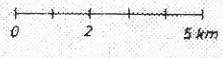
Akselberg, Gunnstein. 2006. Kor lenge var *staðir*-namna produktive? Gardsnamnkategori, kategorikronologi og namneendring illustrert med namneskiftet *Hvítheimr* > *Dúkstaðir*. I: Busetnadsnamn på *-staðir*. Rapport frå NORNAS 33. symposium på Utstein kloster 7.–9. mai 2004. Red.: I. Særheim, P.H. Uppstad og Å.K. Hansen Wagner. S. 19–37. (NORNA-rapporter 81) Uppsala.

- Alstadsæter, I. 1986. Birkeland BMN 007008. Kvartærgeologisk kart. M. 1:20 000. Norges geologiske undersøkelse.
- Christensen, Vibeke og John Kousgård Sørensen. 1972. Stednavneforskning 1. Afgrænsning. Terminologi. Metode. Datering. København.
- Ellingsve, Eli. 1999. En vurdering av metodene til datering av stedsnavn. *Namn og Nemne* 16:15–30.
- Haslum, Vidar. 1992. Gårdsgrensene i Birkenes – og på Agder. *Agder Historielag årsskrift nr. 68*:103–128.
- Haslum, Vidar. 2001. De lange linjene. Et bidrag til diskusjonen om gårdsgrensene på Agder. *Agder Historielag årsskrift nr. 77*:94–96.
- Hovstad, Håkon. 1980. Gårdsgrenser. Et bosettingshistorisk hjelpemiddel? Institutt for sammenliknende kulturforskning. Oslo.
- Johannessen, Ole-Jørgen. 2006. *Mongstad og Jonstad* – gamle gårder med unge navn eller unge gårder med unge navn? I: Busetnadsnavn på staðir. Rapport fra NORNAs 33. symposium på Utstein kloster 7.–9. mai 2004. Red.: I. Særheim, P.H. Uppstad og Å.K. Hansen Wagner. S. 105–126. (NORNA-rapporter 81) Uppsala.
- Krag, Claus. 1980. Introduksjon til bosetningshistorien. Telemark distriktshøgskole.
- Lerche Nielsen, Michael. 2003. Fra Hellerup til Klattrup. En præsentation af begrepet "nyere *torp*-navne". I: Nordiske *torp*-navne. Rapport fra NORNAs 31. symposium i Jaruplund 25.–28. april 2002. Red.: P. Gammeltoft og B. Jørgensen. S. 243–252. (NORNA-rapporter 76) Uppsala.
- Låg, Torbjørn. 1983. Busettinga i eldre tid i Øvre Landvik. *Agder Historielag årsskrift*.
- Olesen, Rikke Steenholt. 2003. Unge *torp*-navne i Danmark. I: Nordiske *torp*-navne. Rapport fra NORNAs 31. symposium i Jaruplund 25.–28. april 2002. Red.: P. Gammeltoft og B. Jørgensen. S. 253–263. (NORNA-rapporter 76) Uppsala.
- Pamp, Bengt. 1991. 1991. Onomastisk analogi. I: Analogi i navngivningen. Red.: G. Albøge, E.V. Meldgaard, L. Weise. S. 155–174. (NORNA-rapporter 45) Uppsala.
- Stemshaug, Ola. 1985. Namn i Noreg. Ei innføring i stadnamngransking. Oslo.
- Særheim, Inge. 2001. Namn og gard. Studium av busetnad på *-land*. Stavanger.
- Thoresen, Morten K. 1991. Nasjonalatlas for Norge. Hovedtema 2. Landformer, berggrunn og løsmasser. Jordarter. Statens kartverk.

Birkenes kirkesokn på 1600-tallet med gårder og grenser

- ramorene (endemoene)
- morene

U. Havnem 32

Ett par nordiska gränsord i engelska ortnamn: fornnordiskt *rá* och fornnordiskt *rein*

Boel Jepson

Mitt föredrag om fno. rá och fno. rein bygger på material i min avhandling "English Place-Name Elements Relating to Boundaries". Eftersom de förekommer som element i ortnamn i England, i områden med skandinaviskt inflytande, kan de ur engelsk synvinkel betraktas som engelska ortnamnselement. Men rá är svårt eller omöjligt att skilja från homonyma element som betyder 'rådjur' eller 'vrå', och rein kan vara svårt eller omöjligt att skilja från obelagda fe. motsvarigheter. Vad rá beträffar, kommer jag att göra vissa jämförelser med svenska (ortnamn); vad rein beträffar, kommer jag att göra viss klassificering av första ledet, när rein är andra led i ortnamnet.

Jag tänker först säga litet allmänt om avhandlingen: mina grevskap, mina gränsord (däribland *rá* och *rein*), en skala av betydelser, mitt material. Därefter kommer jag att ägna mig åt *rá* och *rein* och ortnamnen här nedan. De kommer alla från min avhandling, och sidhänvisningarna är till den.

Grevskapsförkortningar: WRY = the West Riding of Yorkshire, Ch = Cheshire, Cu = Cumberland, Db = Derbyshire, La = Lancashire, NRY = the North Riding of Yorkshire, We = Westmorland. Obs.! Grevskapen som de var före omorganisationen 1974!

I. Fno *rá*:

Som första el. (många osäkra):

1. Fno. *á* 'flod, vattendrag' kanske andra el.:

WRY: Ray Head: *Raheued* 1100-t., 1200-t., *Raueheued* 1200-t., *capite occidentale Raache*, *capud de Raaghe* 1200-t., *Rahed* 1576, *Reyhead(e)* 1578, 1612, *Read* 1648, *Raid* 1771 (s. 159 f).

NRY: *fossatum del Ragh*, *Ragehilbek* inget datum, *fossatum Raff..dik*, *fossatum de Ragh* 1337 (s. 169).

Cu: Roe Beck: *aquam de Rawe* 1272, 1589, *Ranhe* 1272, *Rache* 1285, *Rane* 1292, *Raw* 1331, 1623, *Raugh* c. 1333, 1687, *Raghe* 1610, beak or river called Raugh (or Raghe) 1777 (s. 169 f).

Jfr Råån i Skåne, Sverige.

2. Fno *bein* 'ben' (eng. 'leg' eller 'bone') andra el.:

WRY: *Rabainholmes* 1100- och/eller 1200-t. (s. 160 f).

Jfr sv. dial. rå-ben 'större kreaturs ben, som nedslås i marken till att utvisa gränsen mellan bygrannars lotter i åker och skogsmark' (Rietz).

3. Fno *bekkr* 'vattendrag, bäck' andra el.:

NRY: Raisbeck (lokalt Raybeck): *Rabec* 1100-t. (s. 170).

4. Fe **brycg** 'bro' andra el.:

WRY: Ray Bridge: *Raybridg banck* 1600-t., *-brigge* 1685 (s. 161).

5. Fno **bȳ, bý** (där **bȳ** är den fda formen) 'bondgård, by' andra el.:

WRY: Raby Park (s. 161).

Ch: Raby: *Rabie* 1086, *Raby* 1096-1101 (1280), *Raby in Wyrhale* 1377, *Rabbi* 1150, *Robi* 1208-11, *Roby* 1321, *Reaby* 1663 (s. 171).

La: Roby: *Rabil* 1086, *Rabi* 1185, *Raby* 1238, 1246, 1311, 1327, *Roby* 1304, 1322, 1332 (s. 171).

Cu: Raby: *Rabi* c. 1150, *Raaby* 1332, *Reaby* 1624, *Rabby* 1636, *Raby(e) Cote* c. 1530, *Raby Cott*, *Raby Coote* 1548, *Raby Coitt* 1566, *Rabby Coat* 1655, *Raybecott* 1656, Rabycote Marsh: *Rabby Marshe al. Rabye Coate Marshe* 1636, Raby Grange: *Rayby Graunge* 1538 (s. 171 f).

6. Fe **dīc** 'ditch' andra el.:

La: *Raa Ditch* 1500-t. (s. 172).

7. Fno **gap** 'gap, öppning' andra el.:

WRY: *le Ragappe* 1200-t. (s. 162). - Ray Gap 1847 (s. 162).

8. Fno **garðr** 'inhägnad, gårdsplan' eller kanske snarare 'staket' andra el.:

WRY: *le Raygarth Eyng* 1538 (s. 162). - *Raygarth house* 1538 (s. 162).

La: *Ragarthout* 1240-68 (s. 172).

We: *le Raygarthe* 1552 (s. 172 f). - Raygarth Lane: *Ragarth* 1227, Raygarth 1848 (s. 172 f).

Cu: *Ragarhheued* c. 1220 (s. 173). - Ragarth (lost): *Ragarth(e)* 1276, 1285, (*del*) *Ragarch* 1296, *Raygarth* 1540, *Ragarth* 1541 (s. 173).

9. Fno **gata** 'väg, betesmark' eller fe. **geat, get, gæt** 'gap', etc. andra el.:

WRY: Ragged Shaw Wood: *Reygate Shaw Wood* 1770 (s. 162 f). - Raygate Fields 1841 (s. 163). - Raygate Hill (s. 163)+. - Raygate Well (s. 163). - Roe Gate (s. 163).

10. Fornvästskand **gil** 'ravin, djup trång dal med ett vattendrag' andra el.:

WRY: Raygill Moss, 1771: *Raghile* 1086, *Ragile*, *-gill(e)* 1206, 1577, *Raggill* 1280 (s. 163). -

Ragill beck 1613 (s. 163). - Raygill: *Ragill* 1611, 1632, *Raigill* 1638 (s. 163). - Ray Gill (s. 163). - Ray Gill, 1845 (s. 163). - Ray Gill, 1846 (s. 163). - Raygill Ings 1842 (s. 163 f).

11. Fno **lundr** 'lund' andra el.:

Db: Rowland: *Ralunt* 1086, *Raalund* 1101-8, före 1108, 1169, *Ralund* 1200-t., *Rolund* 1200-t., *-lound* 1348, *Roland* 1236, c. 1250, 1300, *-lond* 1403, 1409, 1490, *Rou-*, *Rowland* 1332, 1431 (s. 173 f).

12. Fno **runnr** '[skogs]snår' andra el.:

WRY: Raram Ridge, nästan säkert identiskt med *Rarun* 1220, 1251, *-um* 1401 (s. 164).

13. Fno **skógr** 'skog' andra el.:

La: Roscoe Low: (*rivulum de*) *Rascahae* 1184-90, ? *de Rascok*, *de Rachecok* 1246 (s. 174).

Jfr de svenska ortnamnen Råskogen: *Råskog* 1634 och Råskog: *Raaskoffh* 1540, 1541.

14. Fe, fno **þorn** 'träd med törnen, hagtorn' andra el.:

Db: *Atterrathorne Field* 1622 (s. 174).

La: *Rathornthwait* 1250-68 (s. 174).

15. Fe **þyrne**, fno **þyrnir** 'törnbuske; törnsnår' andra el.:

WRY: *Rathirne* 1250 (s. 164).

16. Fe *weg* 'väg' kanske andra el.:

WRY: *Roweye* 1305 (s. 164 f).

Jfr sv. dial. *rå-väg* 'vägen utmed tvenne socknars rågång' (Rietz).

Osammansatta namn (osäkra)

WRY: Ray i Ray Bridge, se ovan (s. 165). – *Ray* 1100-t. (s. 165).

Som andra el.:

1. Fe *Golda*, influerat av fno *Gulli*, båda personnamn, sannolikt första el.:

WRY: *Gou-*, *Gowldray* 1599, 1648, *Guldrey* 1654, *Guldrowe* 1664 (s. 165).

2. Fe *stān*, fno *stein* 'sten' första el.:

WRY: *Sta(i)nray* c. 1190 (s. 166).

II. Fno *rein* (Obs.! Det vore möjligt att betrakta ortnamnen såsom innehållande fe **rān* med *ā* ersatt av fno *ei*, men det är mera naturligt att anta, att elementet i allmänhet är fno *rein*):

Som första el.:

WRY: Rein Close 1844 (s. 130). – Rein Close 1846 (s. 130). – Rein Close 1840 (s. 130). – Reins Close 1840 (s. 130). – Reignends 1764 (s. 130). – Rein Park 1841, 1842 (s. 131). – Rein Park 1844 (s. 131). – Rein Road (s. 131). – Rein Side 1840 (s. 132). – Rein Wood 1841 (s. 132). – Rein Wood 1842 (s. 132). – Rein Wood: Reins 1851 (s. 132). – Rein Wood: Low Rein 1842 (s. 132). – Reins Wood (s. 132).

Osammansatta namn:

WRY: *Rainne* 1615 (s. 133). – *the Rayne* 1668 (s. 133). – Reign 1849 (s. 133). – Reign: *Far & Narr Rayne* 1676 (s. 133). – Rein (s. 133). – Rein 1814 (s. 133). – Rein 1849 (s. 133). – The Rein: Reins 1760, Riens 1847 (s. 133 f). – The Rein (s. 134). – Rein 1849 (s. 134). – *the Reine* 1600-t. (s. 134). – Reins (s. 134). – Reins (s. 134). – Reins 1840 (s. 134). – Reins 1844 (s. 134). – Reyn: Rein Bottom 1847 (s. 134). – *le Reyne* 1623 (s. 134).

We: Rayne: *Reyne* 1632, *Rayne* 1663, Rain 1823 (s. 147). – Reins 1842: *the Raynes* 1544 (s. 147). – Reins narrow close 1836: *the Raynes* 1551 (s. 147).

Som andra el. (med försök till semantisk uppdelning av första el.):

a. Första el. syftar på markremsans karaktär

WRY: Broad Reyn Hill (s. 134). – *the long Reine* 1674 (s. 135). – Short Reyns Shutt 1736-64 (s. 135). – White Rains 1775: Wide Reyns 1716 (s. 135). – Slate Rein 1839 (s. 136). – Stoney Reins 1840 (s. 136). – Lower & Middle Reyn 1850 (s. 137). – Lower & Upper Rein 1794 (s. 137). – Middle & Upper Reins (s. 137).

Db: *Broadreines Close* 1673 (s. 147).

Ch: *the Wet(t) Reynys, the Wete Reynes, the Wette Reynes Fylde* 1454 (s. 149).

b. Första el. syftar på markremsans fauna eller flora

WRY: Bird Reinds 1847 (s. 137). – Foulmart Rein 1840 (s. 137). – Swine Reinds 1847 (s. 138). – Ash Rein 1841 (s. 138). – Ash Rein 1841, 1858 (s. 138). – Birch Rein (s. 138). – Brier Rein 1846 (s. 138). – Damasin Reins 1849: *Damsins Reyns* 1643, *Damsell Remes* 1668 (s. 138). – Stubbs Rein, 1848 (s. 139). – Willow (Batts &) Reins 1841 (s. 139). – Willow Reins 1841 (s. 139).

c. Första el. syftar på en person, eller personer, som har med markremsan att göra

WRY: Arthur's Rein (s. 139). – Barber Reins 1817 (s. 139). – Dead Mans Reign 1839: *-man reynes, Reins* 1626, 1699 (s. 139 f). – Jonas Rein (s. 140). – Priest rein 1847 (s. 140). – Stanhope Rein, 1851 (s. 140).

We: *Cadreyne* 1570, *Caderaine* 1584 (s. 150).

d. Första el. syftar på något i landskapet som har med markremsan att göra:

WRY: Applegarth Rein: Apple Garth 1839 (s. 140). – Stony Bank Rein 1840: *Stonishe banke* 1633 (s. 141). – Brook Rein, 1841 (s. 141). – Brine Reins 1845 (s. 141). – Castle Reins 1844 (s. 141). – Church Rein, 1841 (s. 142). – Broom Close Rein: Broom Close 1847 (s. 142). – Great Lawn Rein (& Wood), 1841 (s. 143). – Lawn Rein (s. 143). – Woodhouse Moor Rein, 1858: *Woodhowsemore* 1570 (s. 143). – Barley Wit Reins 1814, 1849 (s. 144). – Wood Reins 1846 (s. 144).

Db: Chapel Reins 1846: *Chapel Reynes* 1638 (s. 150). – *Birkewood Reyne Close* 1639 (s. 152).

e. Första el. anger att markremsan är en gränsremsa:

WRY: Balby Rein 1841. (Balby är ett angränsande township.) (s. 145). – Wales Rein 1839. (Wales är ett angränsande township.) (s. 145). – Skelbrooke Rein, 1841. (I Skelbrooke township.) (s. 145). – Shair Reins 1716. (Om första el. är fe *sc(e)aru* 'gräns'.) (s. 145).

Sprog og navne i Sønderjylland og Askov Højskoles rolle inden for dansk sprogforskning

Bent Jørgensen

Den historiske baggrund for lokaliseringen af Askov Højskole er, som det sikkert vil være mange, måske endda de fleste bekendt, den sørgelige omstændighed, at Danmark i 1864 havde tabt krigen mod Tyskland/Preussen og ved den efterfølgende fred måtte afstå hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenburg med det resultat, at grænsen kom til at forløbe bl.a. langs med Kongeåen, som løber ca. 4 km syd for højskolen. Som højskole repræsenterede den nyåbnede Askov Højskole en videreførelse af Rødding Højskole ca. 10 km lige syd for Askov og altså beliggende i det afståede område.

Kongeåen er i dansk sammenhæng et gammelt og vigtigt skel. I den danske konglomeratstat dannede den skel mellem kongeriget Danmark og hertugdømmet Slesvig. Først efter afståelsen af Slesvig-Holsten i 1864 blev åen en ydre grænse, men internt har skellet mellem kongerige og hertugdømme gået her så langt tilbage, man kender til. Åens navn har naturligvis med dette skel at gøre. Det må, som Kousgård Sørensen skriver i Danske sø- og ånavne bd. 4 s. 158, være ”hertugdømmets indbyggeres betegnelse på åen ved grænsen til kongeriget”. Det mærkelige ved navnet er, at det ikke er specielt gammelt. Det ældst kendte belæg (Kongeaa) stammer ifølge Aug. F. Schmidt 1926-27 s. 132 fra 1698 fra en indførsel i tingbogen for Malt og Gørding herreder. Kildedstedet er ikke nærmere dokumenteret og er ikke geneftersøgt.

Et ældre navn på åen er Vilslev Å, der har været anvendt i 1600- og 1700-tallet og muligvis kun om den vestligste del af åen. Langt mere udbredt, både i tid og i geografisk udstrækning, er navnet Skodborg Å. Det kendes tidligst i den vestnordiske tradition i formen Skotborgar á, hvor det er overleveret i såvel skjaldedigtningen (Þjóðolfr Arnórsson, Arnórr Þórdarson) som i Heimskringla og Knýtlingasaga. Alle tekststederne handler om et stort slag under Magnus den Gode i 1043. Slaget fandt sted på Lyrskov Hede i Angel, men i det vestnordiske perspektiv er afstanden mellem Skodborg Å og Hedeby skrumpet betydeligt ind. Navnet eksisterer også i den danske middelaldertradition, hvor det i latinsk indlejring forekommer i et dokument fra 25/4 1390 som ”in amne Schotteburga”. Senere – i 1500-tallet kan en dansk form belægges (KancBr 17/4 1563 Skotborge aa), og på slesvigeren Johannes Mejers kort fra 1652 bringes navnet i plattysk form (Schottborgs aw).

Et endnu ældre navn på (en del af) åen indgår efter Kousgård Sørensens opfattelse som forled i bebyggelsesnavnet Jested, Vilslev s., Gørding h. nær Kongeåens udløb i Vesterhavet. Bebyggelsesnavnet, hvis ældste overlevering er VJb 1231 (ca. 1300) Estath; RO 1291 Eestath, har

som forled et gammelt ånavn **Ēsa*, dannet til roden i verbet oldisl. *eisa* 'fare frem med Voldsomhed eller stærk Fart' (Fritzner). Efter Kousgård Sørensens opfattelse vedrører navnet kun en del mod vest af Kongeåen.

Vender vi os mod nyere tid igen, kan det som sagt dokumenteres, at navneformer på dansk og tysk (Skodborg Å, Schottborg Au) konkurrerer med hinanden, og det samme bliver tilfældet fra den tid, hvor det nuværende navn dukker op (Kongeåen, Königs Au). Dette konkurrenceforhold er ikke udtryk for, at vi som sådan er tæt på grænsen mellem dansk og tysk som omgangssprog, men de tyske former kan tages som udtryk for, at der er kontakt med den tyske sproglige og kulturelle interessesfære. Nogen grænse for skellet mellem dansk og tysk har Kongeåen aldrig været og vil, som forholdene tegner nu, heller aldrig blive. Man kan dokumentere det tyske sprogs bevægelse nordover i området ved hjælp af stednavne. Det har Anders Bjerrum arbejdet med i flere omgange, dels i artiklen Vort Sprogs gamle Sydgrænse (Bjerrum 1944), dels i Den dansk-tyske sproggrænse i middelalderen (Bjerrum 1962). Hans grænselinier fremgår af kortet, hvor den sydlige linie, betegnet 1, repræsenterer sydgrænsen ca. år 1100, og den nordlige linie, betegnet 2, tilstanden ca. år 1800. Fordelen ved Bjerrums stednavnemetode er, at med stednavnene – og det vil i denne sammenhæng helt overvejende sige marknavnene – er oplysningerne geografisk forankrede, og de giver oplysninger om den lokale befolknings sprog, og ændringer kan omsættes til kronologi, ligesom der kan udledes sprogtilhørsforhold af særsproglige ord. Bjerrum arbejder grundlæggende ud fra den tanke, at tysk trænger frem. I perioder ret langsomt, i andre perioder, f.eks. i Angel i 1800-tallet, hurtigt, hvilket efter Bjerrums opfattelse er lig med fuldbyrdet overgang fra dansk til tysk på hundrede år. Selvom Bjerrum, der var født og opvokset i landsbyen Vodder i det vestlige Nordslesvig, har været fuldt fortrolig med mange varianter af talt sprog: rigsdansk, sønderjysk, plattysk og højtysk, spiller forestillingen om blanding og kodeskift ingen rolle. Nyere forskning med udgangspunkt i det samme materiale ville utvivlsomt overveje, i hvilken grad der kan være tale om lån fra det ene til det andet sprog. Dette kan naturligvis til en grad eftervises ud fra senere tiders sprogtilstande, og det kan nok tænkes, at Bjerrums meget klare billede i virkeligheden burde tage sig lidt mere grumset ud. I store træk kan der dog ikke være megen tvivl om, at billedet er retvisende.

Først i 1800-tallet begyndte man aktivt at interessere sig for sprogpolitik i landsdelen, og på den deskriptive side førte det til, at der blev samlet oplysninger om de forskellige sprogs stilling, og på den politiske plan førte denne bevidstgørelse til, at der blev grebet ind i brugen af dansk og tysk som skolesprog, kirkesprog og forvaltningssprog. Fra dansk side med et senere berygtet sprogreskript i 1851, der pålagde brug af dansk i en række sogne, hvor tysk var omgangs- og hjemmesprog, og efter afståelsen i 1864 blev der omvendt pålagt brug af tysk i en række sogne, hvor dansk var det naturlige sprog. Situationen hen mod slutningen af 1800-tallet er beskrevet af H.V. Clausen i en stor artikel i Sønderjydske Aarbøger 1892-93. Den er formelt en anmeldelse af Amtsgerichtsrat J.G.C.Adlers "Die Volkssprache in dem Herzogthum Schleswig seit 1864" men er først og fremmest et debat- og modindlæg, der går langt ud over den snævre anmeldelses form. Samtidig med artiklen offentliggjordes et kort over sprogtilstanden i Sønderjylland. Det har titlen Sprogkært over Sønderjylland 1889, men det er ikke bragt i de sønderjyske årbøger, hvor man finder et andet kort, der fokuserer på den aktuelle grænse mellem dansk, tysk og frisisk. Sprogkært over Sønderjylland 1889 er et selvstændigt blad med forklarende tekst på bagsiden. Det er påtrykt den

bibliografiske oplysning Svenska landsmål bd. X, 5, og er dermed videredistribueret i 1892. Kortet kan af censurmæssige grunde være fraværende i Sønderjydske Aarbøger, men Clausen omtaler det dog selv i sin anmeldelse.

Kortet er nok i sit indhold faktaorienteret og relativt ukontroversielt. Det rummer indsat i højre hjørne en formindsket gengivelse af to ældre, tyske sprogekort (Biernatzki 1848 og Andrée 1887), der vel hovedsagelig skal tjene til at illustrere, hvordan den for dansk negative udvikling er skredet frem inden for de seneste 40 år. Herudover indeholder det med store bogstaver navnet Sønderjylland. Dette i vore dage selvfølgelig og ukontroversielle navn har haft en særpræget brugshistorie og kom til at indgå i nationalitetskampen. I 1895 blev det ligefrem forbudt at anvende navnet, hvilket bl.a. ses på bagsiden af sprogforeningens almanak (fig. 3). Navnet *Sønderjylland* dukker første gang op i historien i 1200-tallet, hvor det forekommer i en lang række, dog senere overleverede annaler og krøniker. Den ældste originale overlevering stammer fra et latinsk diplom fra 28/5 1285, hvor der tales om "Sunderiucia". Hos Saxo tales der i forbindelse med begivenheder, der er henlagt til 1156, om at "beboerne i det sydlige Jylland var for få til at vove noget selv og søgte op mod nord hvor befolkningen var større" (Zeeberg & Friis-Jensen 2005 s. 215; Saxo 14,17,1) og om begivenheder, der udspiller sig i 1179, hedder det, at "Nørrejyderne gav han [dvs. kongen = Valdemar den Første (den Store)] besked på at blive hjemme denne gang, men sønderjyderne kom undervejs ind i et heftigt stormvejr, hvor biskop Frederik af Slesvig ..." (Zeeberg & Friis-Jensen 2005, s. 477; Saxo 15,1,1). Det første af disse udsagn er alt for upræcist til at tillade nogen nærmere slutning, men det andet udsagn må vise, at der statsretsligt er to velafgrænsede befolkningsgrupper, nørrejyderne og sønderjyderne, men om skellet mellem dem lige har fulgt Kongeåen, kan man naturligvis ikke vide. Som hertugdømme træder landområdet Slesvig i løbet af 1200-tallet frem på den historiske scene, tidligst da kong Valdemar i 1232 overlod sin søn Abel hertugdømmet Jylland, jfr. nærmere Poulsen 2008. Udover det væld af nationale ulykker dette medfører for tiden helt frem til vore dage, medfører det også et dumt navneproblem, fordi navnet *Slesvig*, der oprindeligt have været navn på den inderste bugt af fjorden Slien og derefter var blevet navn på den købstad på bugtens nordside, der blev stiftsby og som købstad afløste Hedeby, nu også blev navn på hele landområdet mellem Ejderen og Kongeåen.

Som navn på dette område var dog som anført i slutningen af 1200-tallet navnet *Sønderjylland* introduceret, og først efterhånden udvikles hertugdømmets navn som *Slesvig* med udgangspunkt i det forhold, at hertugen omtales som 'hertug NN i Slesvig', se f.eks. 20/12 1318 "hertogh Erik van Sleswik", nævnt lige efter og helt parallelt med "hertogh Erik van Sassen". Hertuger (og andre embedsfolk) nævnes snart til deres hjemsted, snart til deres embedsområde. I løbet af 1400-tallet tager brugen af navnet *Sønderjylland* eller dets ækvivalenter på nedertysk eller latin af. Repertoriums 2. række (1450-1513) har i alt otte henvisninger til i alt godt 13.000 brevnumre; henvisningerne falder i tidsrummet 1466-1499. Fra 1500-tallet har jeg noteret en enkelt henvisning i Kancelliregistranterne fra 1549 (10-17/3 1549 Synder Jutland; Erslev & Møllerup 1881-82) og på Mercators kort fra 1595 (Suder Iutland). Fra 1600-tallet er noteret fra Mejers kort 1652 "Dvcatvs Sleswicvm sive Ivtia avstralis" (Bramsen 1975 pl. 58). Gennem 1700- og første del af 1800-tallet bliver det hovedfremtrædelsesformen for navnet *Sønderjylland* at optræde som alternativ til Hertugdømmet Slesvig. Somme tider nævnt først, for det meste nævnt sidst. Så sent som i krigsåret 1864 udkom J.P. Trap's beskrivelse af hertugdømmet Slesvig (Trap 1864), der, så

vidt jeg kan overskue, ikke anvender navnet *Sønderjylland* på noget sted. Derimod anvender han både her og i det foregående bind af sin statistisk-topografiske beskrivelse af Danmark (Trap 1859) flere gange navnet *Nørre=Jylland*, og i dette nørrejske bind finder man faktisk også navnet *Sønder=Jylland* anvendt. Efter 1864 og landsdelens afståelse øger brugen af navnet *Sønderjylland* kraftigt. På Ed. Erslevs skoleatlas fra 1868 viser Danmarks-kortet navnet Sønderjylland, og han anfører ovenikøbet i forordet, at det er lykkedes at gøre Danmark større ved at udelukke Holsten (sådan!). På Nordens-kortet i samme atlas er Jylland dog opdelt i Nørre-Jylland og Slesvig. Trap 1879 s. 19 er i stand til at gennemgå Danmarks fastlandsgrænse uden med et ord at nævne navnet på det landområde, som ligger syd for denne. Brugen af navnet *Sønderjylland* accelererede yderligere op gennem 1880'erne og 1890'erne, og det endte som anført med, at navnet blev forbudt i 1895 (jfr. fig. 4).

Ved genforeningen i 1920 blev navnet *Sønderjylland* det naturlige valg for den tilbagevendte landsdel, men der var et problem, for det var jo ikke hele det gamle hertugdømme, som vendte tilbage til Danmark. Den sydlige del forblev i Tyskland, og denne del fik den danske betegnelse *Sydslesvig*. Den nordligste del heraf, altså området tættest syd for den nuværende grænse, kunne navnlig i perioden mellem 1. og 2. verdenskrig betegnes *Mellemslesvig*. Dette navn er nu gået helt af brug. Derimod indrettede det tyske mindretal nord for grænsen sig med navnet *Nordschleswig*, der altså er = Sønderjylland, og denne brug er fuldt aktiv i dag. Mindretallets avis, udgivet i Åbenrå, hedder således *Der Nordschleswiger*.

Er Kongeåen som skel en vigtig markering i den nationale bevidsthed, spiller den mærkeligt nok en mindre rolle i sproglig sammenhæng. I samlingsværket om de ferske vandes historie har dialektforskeren Inge Lise Pedersen redegjort for forskellige vanddrags funktion som skel mellem sprogtræk (Pedersen 2004). Kongeåen udkonkurreres således af Ribe Å som bærer af dialektale skel, og de overgås begge af den vandrige danske å, Skjern Å, den længste danske å, Gudenå og den største fynske å, Odense Å. Men Kongeåen møder dog også med nogle karakteristiske forskelle. Syd for Kongeåen udtales *skib* og *tab* med udlydende *-f*, nord for med *-v* og parallelt hermed har *kage* og *uge* syd for Kongeåen *-x* og nord for *-q* (fig. 5).

Disse og mange andre dialektgrænser kan man få et overblik over i det vidunderligt detaljerede og selvbevidste Kort over de danske Folkemål, udgivet af Valdemar Bennike & Marius Kristensen 1898-1912. Med den sidste er vi tilbage ikke blot ved Kongeåen, men her på selve Askov Højskole, for Marius Kristensen var i en årrække lærer på Askov. Han var født 1869 i Elsted lidt nord for Århus, blev student i 1887 fra Århus Katedralskole og cand.mag. i 1894. Efter et studieophold i Uppsala blev han i 1895 ansat som lærer ved Askov, og her virkede han, indtil han i 1928 fik tildelt en livsvarig gage fra Carlsbergfondet og flyttede til København. Kort efter ansættelsen på Askov Højskole må Marius Kristensen være kommet i kontakt med den 20 år ældre Valdemar Bennike, der siden 1878 havde været lærer ved Vallekilde Højskole i Nordvestsjælland. Bennike var ikke filolog, ja havde i virkeligheden ikke nogen afsluttet uddannelse bag sig. På Vallekilde Højskole underviste han i geografi og regning. Bennikes interesse for sprog kan i al fald føres tilbage til 1876-77, hvor han arbejdede som malersvend i Nordengland og i sin fritid samlede spor i sproget efter den gamle danske bosættelse. Som højskolelærer i Vallekilde begyndte han at samle dialektinformation fra eleverne, og tilskyndet af Feilberg indtegnede han de noterede dialektforskelle på kort. I begyndelsen af 1890'erne var han nået så vidt, at han kunne forestille sig

at udgive det, og manuskriptet blev forelagt forskellige sprogmand og professorer i København. Der skaffedes penge til udgivelse af værket ”i samarbejde med en ung filolog”. De sidste seks ord er et ordret citat fra Marius Kristensens artikel om Bennike i Dansk Biografisk Leksikon. En smuk måde at omtale sig selv på og tillige et signal om det forhold, der må have bestået mellem de to. I fællesskab har de i forordet til værket redegjort for dets tilblivelse, og det er ret let at forstå, at Bennike har stået for den kartografiske side, mens Marius Kristensen har taget sig af den sproglige, herunder også den sproghistoriske side. Og det, Marius Kristensen har bidraget med, har han udarbejdet her på Askov. Af Marius Kristensens omfattende og alsidige produktion betegnes medforfatterskabet af Kort over de danske Folkemål som hans hovedværk af hans biograf, professor i dialektologi Poul Andersen.

Tre år før Marius Kristensen som ung kandidat var blevet lærer på Askov, havde præsten H.F. Feilberg på grund af svagelighed og alder – han var født 1831 – opgivet sin præstegerning i Darum og var flyttet til Askov. I Darum-tiden havde han grundlagt indsamlingsarbejdet til sin ordbog over de jyske almuesmål (Feilberg 1886-1914), og ordbogen begyndte også at udkomme i hæfter, mens han endnu var præst. Da han flyttede til Askov, var ordbogen nået til hæfte 8, der er en del af Universitetsjubilæets danske Samfunds medlemslevering for 1891. De resterende 36 hæfter kom derefter i øget tempo med ca. 2 om året frem til afslutningen i 1914. Man skal – selv nu om dage – lede længe efter noget mere frugtbart og langvarigt otium, og selvom Feilberg var gået af som præst i en alder af 60 på grund af svagelighed, blev han faktisk over 90 og arbejdede til 14 dage før sin død i 1921.

For filologer i almindelighed er Askov Højskole således et ualmindelig centralt sted, og for navneforskere er der yderligere den særlige tilknytning til Askov, at den allestedsaktive Marius Kristensen også er en af mændene bag oprettelsen af Stednavneudvalget, og at den faktiske nedsættelse af dette udvalg i 1910 skete med Jacob Appel som kultusminister. Samme Jacob Appel havde 1882-85 været elev på Askov, han blev 1890 lærer på højskolen, blev i 1891 gift med forstanderen Ludvig Schrøders datter Ingeborg, og i 1906 efterfulgte han Ludvig Schrøder som forstander, et hverv han beholdt indtil 1928. I de perioder, hvor han var minister (1910-13 og 1920-24) med Ingeborg Appel som stedfortræder.

Nordiske dialektologer og nordiske runologer har allerede tidligere holdt møder på Askov. Det er på tide, at også vi navneforskere får lejlighed til at stifte bekendtskab med dette på en gang historiske og levende sted. Velkommen til den 15. nordiske navneforskerkongres.

Bennike & Kristensen 1898-1912 = Valdemar Bennike & Marius Kristensen: Kort over de danske Folkemål. Kbh.

Bramsen 1975 = Bo Bramsen: Gamle Danmarkskort. Kbh.

Clausen 1892-93 = H.V. Clausen: Folkesproget i Sønderjylland, i Sønderjydske Aarbøger 1892, s. 182-212 + Sønderjydske Aarbøger 1893, s. 89-105.

Erslev & Møllerup 1881-82 = Kr. Erslev & W. Møllerup: Danske Kancelliregistranter 1535-1550. Kbh.

Feilberg 1886-1914 = H.F. Feilberg: Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål. Kbh.

Pedersen 2004 = Inge Lise Pedersen: De ferske vande og dialekterne, i: De ferske vandes kulturhistorie i Danmark, udg. Af Erik Hofmeister. Silkeborg s. 280-288.

Poulsen 2008 = Bjørn Poulsen: Hertugdømmets dannelse 700-1544, i: Sønderjyllands historie, bd. 1, indtil 1815. Aabenraa, s. 41-186.

Repertorium = Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. Series secunda I-IX, udg. Af William Christensen. Kbh. 1928-39.

Trap 1859 = J.P. Trap: Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark. Kbh.

Trap 1864 = J.P. Trap: Statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig. Kbh.

Trap 1879 = J.P. Trap: Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark, Første Deel. Kbh.

Zeeberg & Friis-Jensen 2005 = Peter Zeeberg & Karsten Friis-Jensen: Saxo grammaticus: Gesta Danorum – Danmarkshistorien I-II. Kbh.

Førenamnsgeografi i Noreg i 1801

Utprøving av klyngjedanning på eit stort onomastisk materiale

Torodd Kinn

Kortversjon til Den femtende nordiske navneforskerkongres
Ver vennleg å ikkje sitere utan løyve frå forfattaren.

Føredraget rapporterer frå ei undersøking av den geografiske strukturen i mannsnamnsbruken i Noreg i 1801. Materialet er alle registrerte mannsnamn for kvar kyrkjesokn i folketeljinga frå det året. Namna er kategoriserte i 555 lemma med minst fem berarar og frekvensar rekna ut for 553 område (sokner eller samanslåingar av sokner) med minst 320 registrerte namn. Områda er grupperte saman til 30 regionar med den statistiske metoden klyngjedanning. Namnelemmaa er deretter grupperte med same metode på grunnlag av frekvens i regionane, og metoden er til sist brukt for å studere dei geografiske profilane til kvar namnegruppe.

Innleiing

Forfattaren har i to tidlegare undersøkingar (Kinn 2011a, b) prøvd ut klyngjedanning (jf. t.d. Aldenderfer & Blashfield 1990, Everitt, Landau & Leese 2001) som metode for å kartleggje den geografiske strukturen i førenamnsbruken i Noreg slik han framstår i folketeljinga av 1801. Desse undersøkingane tek opp det namnegeografiske perspektivet frå studiar som Alhaug (1985), Johannessen (1985), Kruken (1990), Schmidt (1992) og Nedrelid (1996) ved å nytte (i onomastisk samanheng) nye metodar. Kinn (2011a) har manns- og kvinnenamn i Søndre og Nordre Bergenhus amt (Hordaland og Sogn og Fjordane fylke) som materiale, og Kinn (2011b) er ei tilsvarande undersøking av Romsdals amt (Møre og Romsdal fylke). Begge undersøkingane avdekte klare geografiske mønster og gav grunnlag for å etablere namneregionar på Vestlandet – regionar der dei mindre områda har meir til felles med kvarandre enn med område i andre regionar. Den føreliggjande studien tek føre seg mannsnamna i heile landet.

Dei tidlegare studiane identifiserte regionstypiske namn i sjølvstendige oppfølgingsundersøkingar baserte på tilhøvet mellom observerte og venta frekvensar for namna. I den føreliggjande studien blir det forsøkt å bruke klyngjedanning til dette føremålet òg.

Materiale, metodar, resultat

Undersøkinga byggjer på alle registrerte førenamn på gutar og menn i den norske delen av folketeljinga frå 1801, nærare bestemt i den digitale versjonen på Digitalarkivet (<http://arkivverket.no/arkivverket/Digitalarkivet>). Talet på personar som er registrerte som menn, er 420 923.

For kvar kyrkjesokn blei talet på førekomstar av kvar namneform registrert. Deretter blei formene kategoriserte i namnelemma. Lemma med færre enn fem tilfelle i heile landet og former som ikkje kunne tolkast eller blei tolka som patronym, slektsnamn eller fleirtydige

forkortingar, blei utelukka. Det stod då att 555 ulike mannsnamnslemma. Det mest frekvente var sjølvstaga *Ola(v)* (oftast skrivne *Ole*), med 57 349 tilfelle. Medianfrekvensen var 50.

Sokner med færre enn 320 registrerte namn (innanfor dei 555 lemmaa) blei slått saman med grannesokner, i høgst mogleg grad slik at resultatane av samanslåingane samsvarte med eldre eller yngre administrative inndelingar eller i det minste var nokolunde geografisk naturlege. Det blei dermed 553 geografiske grunnområde. Den største i folketal var Bergen by med 9817 mannsnamn. Medianen var 630.

Med 555 lemma og 553 område blei det 306 915 frekvensobservasjonar. Desse blei rekna om til promille av summen av alle namn i kvart område og registrerte i statistikkprogrammet SPSS. Områda blei tilfelle (*cases*) og lemmaa variablar, som vist i figur 1.

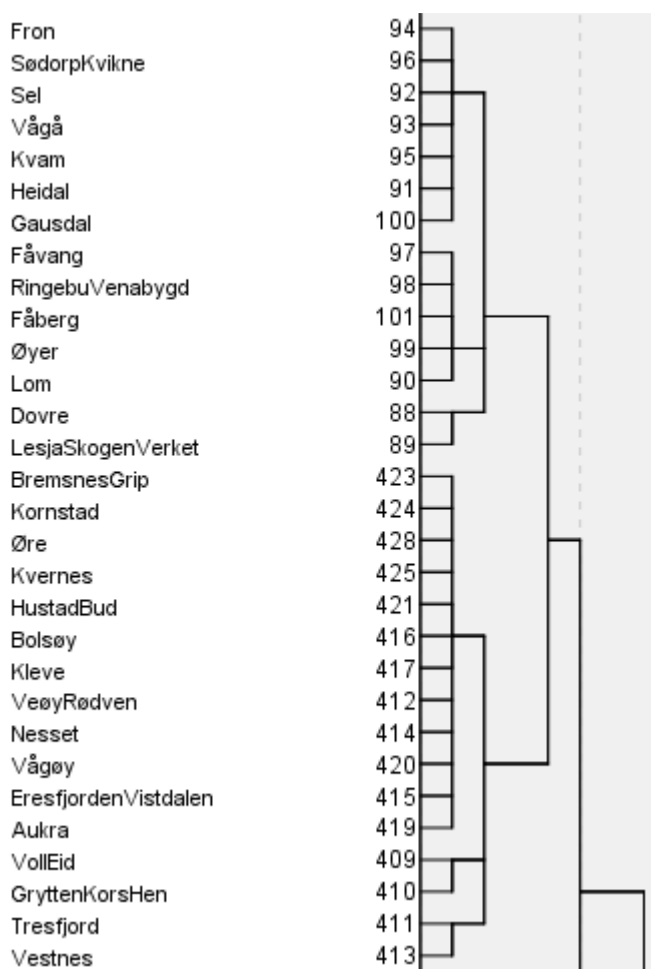
	KODE	OMRÅDE	NUM MER	ABEL	ABRAHAM	ABSALON	ADAM	ADOLF
1	ØSTFFRHA	Fredrikshald	1	,00	2,78	,00	,46	,00
2	ØSTFFRST	Fredrikstad	2	,00	3,71	,00	2,12	1,06
3	ØSTFMOSL	MossLand	3	,00	3,42	,00	1,71	,00
4	ØSTFMOSB	MossBy	4	,00	2,93	,00	2,93	1,46
5	ØSTFHVAL	Hvaler	5	,00	,00	,00	,00	,00
6	ØSTFBORG	Borge	6	,00	,00	,00	,00	,00
7	ØSTFSKJE	Skjeberg	7	,00	,00	,00	,00	,00
8	ØSTFBERG	Berg	8	,00	2,61	,00	,00	,00
9	ØSTFROAS	RokkeAsak	9	,00	,00	,00	,00	,00
10	ØSTFIDDX	Idd	10	1,16	1,16	,00	,00	,00
11	ØSTEADEM	Asak	11	,00	,00	,00	,00	,00

Figur 1. Materialet som registrert i SPSS

Materialet blei så utforska med klyngjedanning i tre omgangar (Ward-metoden (jf. Ward 1963) med kvadrerte euklidiske distansar og standardisering til maksimalverdiar på 1), med supplerande bearbeiding av materialet før den andre omgangen.

(1) Først blei dei 553 områda klassifiserte i 30 områdeklyngjer basert på samanlikning av frekvensane til lemmaa. Talet 30 var arbitrært valt; analysen gav ikkje grunnlag for å identifisere éi bestemt løysing med eit visst tal naturlege klyngjer.

SPSS presenterer analysen m.a. som trefigur (dendrogram). Figur 2 syner ein del av trefiguren, med to av dei 30 klyngjene. Den første klyngja strekkjer seg frå Fron og ned til det området som er kalla «LesjaSkogenVerket»; dette utgjer regionen Gudbrandsdalen. Den andre klyngja strekkjer seg frå «BremsnesGrip» og ned til Vestnes; dette er ein region bestående av Romsdal (med unntak av byen Molde) og delar av Nordmøre.

Figur 2. Ein del av klyngjedanninga (første omgang): Gudbrandsdalen og Romsdal

28 av dei 30 områdeklyngjene utgjorde geografisk samanhengande regionar. Fleire av dei svarte heilt eller nesten til administrative område som t.d. futedømme. Éi klyngje var geografisk samanhengande bortsett frå ein eksklave. Den siste klyngja var ikkje samanhengande, men grupperte stort sett saman byar, med tillegg av nokre landsokner.

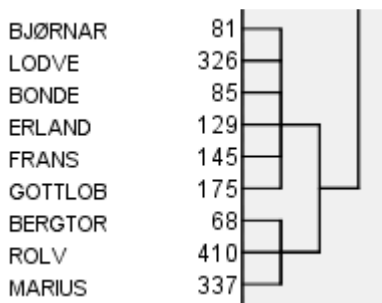
(2) Deretter blei nye frekvensar rekna ut for alle lemmaa i dei 30 klyngjene (i staden for grunnområda). Figur 3 illustrerer dette.

	KODE	OMRÅDE	NUM MER	ABEL	ABRAHAM	ABSALON	ADAM	ADOLF
554	REG1	Bygruppe	554	,22	5,17	,27	,77	,96
555	REG2	Oslofjorden	555	,05	5,15	,00	,40	,05
556	REG3	Mjøstraktene	556	,02	1,36	,02	,05	,05
557	REG4	Østerdalen	557	,00	,46	,00	,07	,39
558	REG5	SøreTrøndelag	558	,03	,64	,18	,33	,03
559	REG6	Gudbrandsdalen	559	,07	,14	,00	,07	,00
560	REG7	Valdres	560	,00	,71	,00	,18	,00
561	REG8	Hallingdal	561	,00	,26	,00	,00	,00
562	REG9	Numedal	562	,00	,56	,00	,09	,00

Figur 3. Materialet i bearbeidd form etter den første klyngjedanninga

Dei 555 lemmaa blei så klassifiserte i 58 namneklyngjer basert på samanlikning av frekvensane i dei 30 regionane. Talet 58 var det størst moglege på grunnlag av den grafiske framstillinga av klyngjestrukturen som SPSS produserte.

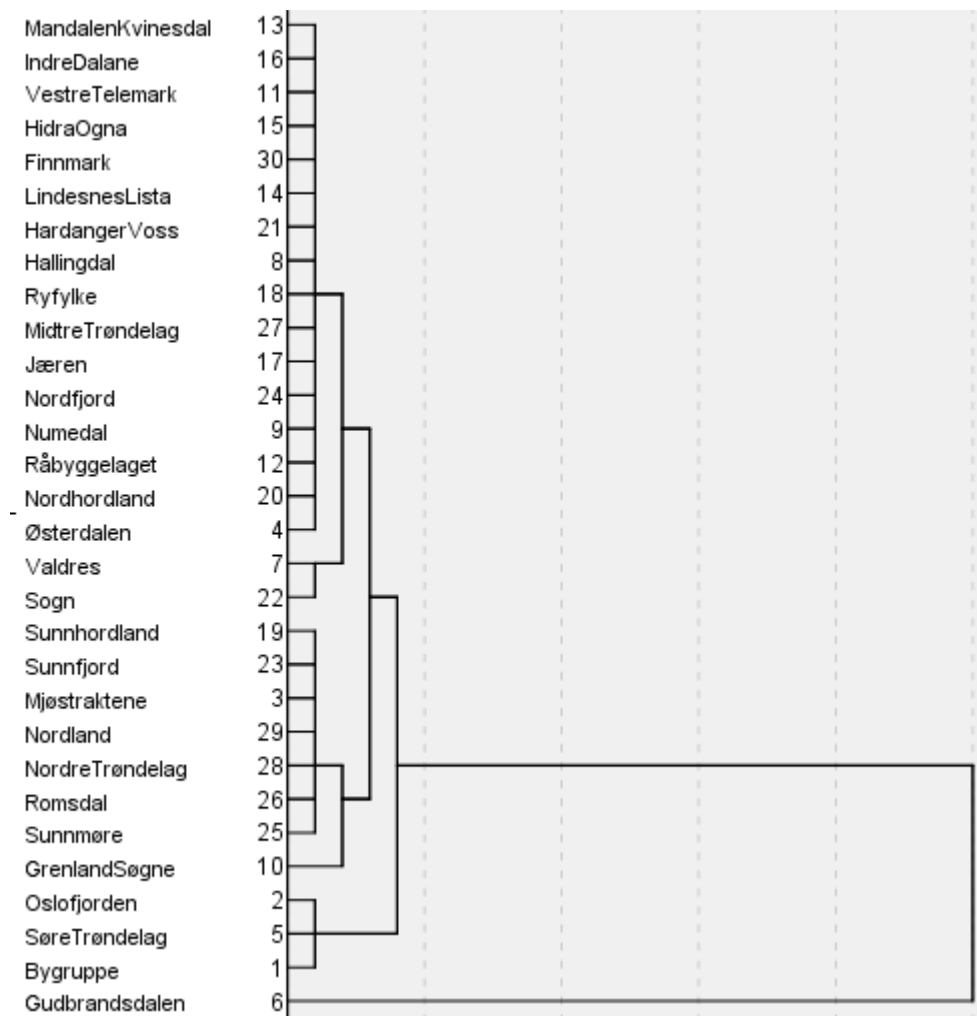
Denne klassifiseringa stilte saman namn som i liten grad hadde noko til felles med omsyn til opphav eller struktur, men som hadde likskapar i geografisk utbreiing. Figur 4 viser ein del av den trefiguren SPSS laga. Vi ser to minimumsklynger, éi frå *Bjørnar* til *Gottlob* og éi med *Bergtor*, *Rolv* og *Marius*.

Figur 4. To namneklyngjer

(3) Til sist blei regionane frå den første klassifikasjonen klassifiserte for kvar namneklyngje. Denne klassifiseringa fekk tydeleg fram i kva regionar dei ulike namnegruppene var særleg frekvente (ev. særleg lite frekvente) – ei form for geografiske profilar. Ikkje alle namneklyngjer var særleg knytte til berre éin region, men alle regionane stod klart fram for minst éi namneklyngje.

Figur 5 syner heile trefiguren for klyngja {Bjørnar, Lodve, Bonde, Erland, Frans, Gottlob}. Vi ser at regionen Gudbrandsdalen skil seg sterkt ut frå resten, og det kjem av at alle desse namna er relativt frekvente i den regionen samanlikna med dei andre regionane (ikkje høgfrekvente i absolutt forstand – tvert om er fleire av dei nokså sjeldne namn).

Figur 5. Den geografiske profilen til namneklyngja {Bjørnar, Lodve, Bonde, Erland, Frans, Gottlob}

Klyngja {Bergtor, Rolv, Marius} (jf. figur 4) syner òg sterk tilknytning til Gudbrandsdalen, men òg til visse andre regionar.

Diskusjon og avslutning

Studien har gjeve interessante resultat av både metodisk og substansiell art.

For det første stadfestar han dei metodiske resultat frå Kinn (2011a, b):

Klyngjedanning er godt eigna til å identifisere geografisk struktur i førenamnsbruken i eldre tid.

Alle dei tre undersøkingane har identifisert svært klare geografiske strukturar i førenamnsbruken.

Alle studiane har bygd på omfattande utprøving av ulike metodiske val undervegs, og alle har vist at Ward-metoden med bruk av kvadrerte euklidiske distansar og standardisering til maksimalverdiar på 1 gjev dei klaraste og lettast tolkbare resultat.

Studien her går lenger i den eksplorative bruken av klyngjedanning enn dei føregåande ved at han viser korleis metoden kan brukast til å gruppere namn med liknande utbreiing og knyte mange av namnegruppene til éin eller fleire geografiske regionar.

Det er likevel all grunn til å åtvare mot å tru at studien har funne det einaste sanne biletet av norsk mannsnamnsgeografi i 1801. På alle steg i undersøkinga er det gjort metodiske val, og andre val kunne ha gjeve til dels svært annleis utslag.

For det andre har studien produsert eit historisk antroponymisk kart over heile Noreg. Kartet syner høg grad av samanfall mellom onomastisk og administrativ inndelingsstruktur, som òg sjølvsagt heng saman med naturgeografiske skiljelinjer. Men kartet syner òg samband på tvers av administrative område og sterk oppsplitting innanfor somme område.

Mellom dei 29 samanhengande regionane kan det trekkjast grenser på kartet. (Kartet kjem på kongressen, men ikkje her.) Men det er viktig å vere merksam på at desse grensene i liten grad markerer brå overgangar i namnebruk. Dei viser at områda innanfor grensa har meir til felles med kvarandre enn med område utanfor grensa, gitt ein bestemt måte å samanlikne dei på. Likevel går det eit nokså klart skilje mellom aust og vest i den sørlege delen av landet, frå Sogn vs. Hallingdal og sør til Lindesnes–Lista vs. Mandalen–Kvinesdal. Likeins er det ei nokså markert grense gjennom Buskerud, mellom Hallingdal og Numedal, og mellom eit midlandsområde og flatbygdene på Austlandet. På Austlandet og mykje av det sørlege Vestlandet er det klare skilnader mellom indre og ytre strok.

Særleg sørenden av landet framstår som sterkt oppsplitta på kartet. Ved Lindesnes møtest sjølvsagt drag som er typiske for hv. vestlege og austlege kyststrok, men i tillegg møtest drag frå det konservative midlandsområdet nordafor og sterkt innovative tendensar frå Lindesnes og eit stykke vestover. Agder er eit svært interessant område i eit namneperspektiv.

Meir kunne ha vore nemnt. Det får vente til kongressen og ein artikkel som er under arbeid.

Litteratur

- Aldenderfer, Mark S. & Blashfield, Roger K., 1990: *Cluster Analysis*. Newbury Park–London–New Delhi.
- Alhaug, Gulbrand, 1985: Noen skilnader i namnemønsteret mellom Nord-Noreg og Indre Austlandet. I: *Regional och social variation i nordiskt personnamnsskick (NORNA-rapporter 29)*. Red. av Sigurd Fries & Roland Otterbjörk. Uppsala. S. 42–56.
- Everitt, Brian S., Landau, Sabine & Leese, Morven, 2001: *Cluster Analysis*. 4. utg. London.
- Johannessen, Ole-Jørgen, 1985: Personnavnbruk i Bergen, Christiania, Hobøl og Os prestegjeld i 1801. En studie i regional og sosial navnevariasjon. I: *Regional och social variation i nordiskt personnamnsskick (NORNA-rapporter 29)*. Red. av Sigurd Fries & Roland Otterbjörk. Uppsala. S. 57–85.
- Kinn, Torodd, 2011a: Førenamnsgeografi i Bergenhus-amta i 1801. I: *Studia anthroponymica Scandinavica*, 29. S. 63–104.
- Kinn, Torodd, 2011b: Førenamnsgeografi i 1801: Nordmøre, Romsdal og Sunnmøre. I: *Namn og Nemne* 28. S. 27–56.
- Kruken, Kristoffer, 1990: Personnamn i Trøndelag og Jemtland i første halvdel av 1600-talet. I: *Institutt for namnegransking. Årsmelding 1989*. Oslo. S. 101–119.
- Nedrelid, Gudlaug, 1996: Lokale variasjonar i namneskikken på Agder i 1801. I: *Den ellefte nordiske navneforskerkongressen (NORNA-rapporter 60)*. Red. av Kristoffer Kruken. Uppsala.
- Schmidt, Tom, 1992: *Rasmus* i Norge – et typisk nordfjordnavn? I: *Avdeling for namnegransking. Årsmelding 1991*. Oslo. S. 90–122.
- Ward, Joe H., Jr., 1963: Hierarchical Grouping to Optimize an Objective Function. I: *Journal of the American Statistical Association* 58. S. 236–244.

Gränsen mellan hav och land. Namn i strandområdena i Helsingfors

Johanna Lehtonen

Föredraget behandlar nya gatu- och andra namn i de nyaste stadsdelarna i strandområdena i Helsingfors, Finland. Färdigställandet av den nya moderna hamnen i Nordsjö har frigjort den största arealen åt bostads- och arbetsplatsbyggande i stadskärnan på hundra år. Helsingfors stads namnkommitté har lämnat sina förslag till nya namn. Helsingfors läge vid havet har gett inspiration till havsnära namn som kopplar samman gamla näringar, holmarna som är förenade med fastlandet, ångslupar, lastfartyg, antikens mytologi, exotiska hamnstäder m. m.

Förord

Helsingfors är årets världsdesignhuvudstad och firar 200 års jubileum som Finlands huvudstad. Staden grundades genom ett dekret av kung Gustav Vasa av Sverige år 1550. Helsingfors flyttades längre söderut till sin nuvarande plats vid havet år 1643. I dag är Helsingfors centrum i Helsingforsregionen: Helsingforsregionen är en funktionell stadsregion på cirka 1,3 miljoner invånare och närapå 750 000 arbetstillfällen.

Helsingfors attraktiva och unika karaktär kommer från dess närhet till havet. Östersjön och Finska viken har alltid spelat en viktig roll i livet av helsingforsbor. Helsingfors är omgivet av havet på tre sidor och stadens strandlinje är utsmyckad med cirka 100 kilometer kust och över 300 öar. Havet i söder med sina öar och vikar är en integrerad del av karaktären av staden. Många tidigare och nutida helsingforsbor har levt av havet. Salta, ofta skarpa vindar, skrikande måsar, mäktiga isbrytare, Salutorget och Strömmingsmarknad är en viktig del av det gemensamma mentala landskapet i Helsingfors.

Helsingfors läge vid havet ger en ideal inställning men samtidigt är det ett problem eftersom stadens centrum är effektivt instängd på tre sidor. Trafikproblem, till exempel, är svåra att hantera och dyra att lösa.

Helsingfors geografiska läge på en smal halvö som skjuter ut i havet har haft en betydande inverkan på stadens urbana struktur. Vid ett tillfälle var staden enbart tillgänglig från norr. Konstruktion av förorterna i öster och väster började ganska sent.

Till en början hade staden ett "expansionskärl" längs järnvägen i norr, vilket resulterade i skapandet av många av stadens första bostadsområden i norr. Många av öarna utanför kusten Helsingfors är nu rekreativsområde och kan nås på ett par minuter med färja från fastlandet.

Hamnliv

Det sägs att havet födde Helsingfors och hamnen växte upp henne. I Helsingfors pågår just nu en stor reformprocess när f. d. industri- och hamnområden i Västra hamnen och Sörnäs omvandlas till nya bruk. Färdigställandet av den nya moderna hamnen i Nordsjö i östra Helsingfors (i november 2008) har frigjort den största arealen åt bostads- och arbetsplatsbyggande i stadskärnan på hundra år.

Stadsborna kommer nu att få tillgång till totalt cirka 20 kilometer ny allmän strandsträcka. Det är ett viktigt tillskott till leden kring Helsingforsnäset. Under kommande decennier står staden inför en omfattande och ur stadsstruktursynvinkel betydande uppgift när nya områden planeras och byggs.

Fokus i detta föredrag ligger på tre nya planeringsområden, före detta hamnområden: *Västra hamnen*, *Fiskehamnen* och *Kronbergsstranden*.

Västra hamnen (fi. Länsisatama)

Busholmen, *Sundholmen*, *Gräsviken* och *Ärtholmen* finns i Västra hamnen i Helsingfors innerstad. Huvuddelen av marken har man under de senaste hundra åren med fyllnadsjord erövrat från havet. Planläggningen och byggandet av områdena är i olika faser: en del, såsom Gräsviken har redan byggts, på andra delar övergår man som bäst från planläggning till byggande. För vissa områden ligger planeringen på ett mer allmänt plan.

Fiskehamnen (fi. Kalasatama)

Fiskehamnen ligger centralt vid innerstadens östra strandområde. Området som i över hundra år har använts av industrin och som hamn ska byggas till en tät och urban stadsdel, där hem, service, arbete och kultur finns nära. Fiskehamnens förbindelser till stadskärnan förbättras med en ny bro söderut samt med goda trafikförbindelser och områdets alla stränder öppnas för stadsborna.

Kronbergsstranden (fi. Kruunuvuorenranta)

Havet, skärgården, ståtliga klippor och en herrgård med parker omger den kommande stadsdelen Kronbergsstranden som finns i Helsingfors östra ytterstadsområde. Oljehamns- och industriområdet som tidigare varit stängt för allmänheten byggs nu till en modern stadsdel för boende och fritid, där utsikterna öppnar sig över fjärden mot centrum och lyktskenet från Sveaborgs fyr. Kronbergsstranden förenas med innerstaden då tre broar för spårvagns-, fotgängar- och cykeltrafik byggs från området över Kronbergsfjärden till Helsingfors centrum.

Nya namn i nya områden

Helsingfors namnkommitté har skapat tiotals nya namn för de nya strandområdena. Arbetet inleddes i slutet av 1980-talet när de första detaljplanerna i Gräsviken i Västra hamnen sattes igång. Det var självklart från första början att de nya namn som planeras måste ha samband med områdets karaktär och historia: *Östersjögränden* (1992), *Kassungränden* (1992), *Skustranden* (1993), *Mässflicksgatan* (1993). Senare har till exempel *Kolkajsgården* (2005), *Hamburgsgården* (2009), *Riogatan* (2009) och *Stillahavsgatan* (2009) kommit till. *Uppropskontoret* och *Bunkern* (hamnens f. d. kontorsutrymme och upplagsmagasin) har fått nytt liv som informationscenter och motionscenter men bevarat sina ursprungliga gamla namn.

I Fiskehamnen och i Kronbergsstranden har man följt ungefär samma mönster men förstås med speciella tyngdpunkter. Gränsen mellan hav och land markeras också där med mycket havsnära namn.

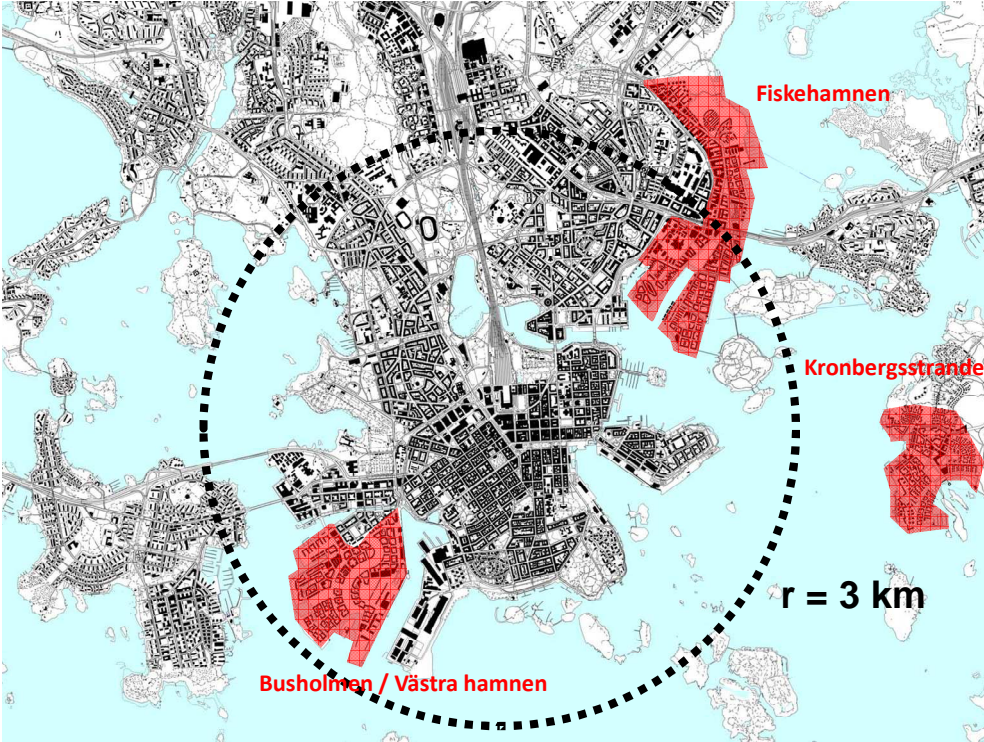
Källor:

Helsingfors stads namnkommittés protokoll med bilagor.

I medvind: Helsingfors horisont 2030 (Helsingfors stad, Stadsplaneringkontoret 2010)

Nytt i Helsingfors 2012. Helsingfors stads webbplats <http://sv.uuttahelsinkia.fi/>

Bild: Hilla Rudanko

Variantformer eller olika namn? Vid lemmatiseringens vägskäl

Katharina Leibring

I föredraget studeras ett antal verk med personnamnsmaterial från främst tidigmodern tid. Syftet är att diskutera problem och svårigheter kring lemmatisering av namnvarianter – vilka skall föras samman och vilka kan vid tidpunkten för nedskrivandet betraktas som olika namn. Jag vill också ta upp frågan om det överhuvudtaget är önskvärt och möjligt att vid arbete med äldre personnamnsmaterial alltid ha strikt fastlagda principer för lemmatisering.

I mitt föredrag kommer jag att uppehålla mig vid en central fråga för forskaren som vill ägna sig åt personnamn från (särskilt) äldre tid, nämligen vilka namnvarianter som ska föras under samma namnrubrik. Jag kommer enbart att ägna mig åt personnamn, men det är ju självklart att djurnamnsforskaren kan ställas inför samma problem, kanske också ortnamnsforskaren i vissa situationer.

Frågor om lemmatisering har betydelse inte minst för namnstatistiska beräkningar, till exempel hur många olika mans- respektive kvinnoamn som var i bruk i ett område under en viss tidsperiod, och på vilka grunder vi använder uttrycken namnrika respektive namnfattiga miljöer. Det är också viktigt att ha kännedom om hur materialet delats in vid jämförelser mellan olika samlingar. Några allmänna frågor som jag vill ta upp är: Var går gränsen mellan olika namn? Vilka kriterier har använts för att föra samman respektive hålla isär olika skrivformer? Är dessa kriterier dokumenterade eller arbetar vi oftast enligt en konsensus-modell ("alla vet vilka namn som hör ihop")?

Alla som har arbetat eller arbetar med namnmaterial från tider då skriftspråket ännu inte var normaliserat tvingas vid något tillfälle att ta ställning till lemmatiseringsfrågor. Somliga gör det omedvetet medan andra har utförliga metodiska diskussioner i sina arbeten. En som gjort det medvetet är Gulbrand Alhaug som i sitt arbete från 1992 problematiserar det hela och ger förslag till olika nivåer för sammanförande av namnvarianter. Också Eva Meldgaard (1990) redogör noggrant för sina överväganden i studierna av köpenhamnska förnamn som inte minst grundas på grafematiska likheter. Ingvar Fredriksson (1974 s. 13) använder sig ofta av frekvens i det aktuella området för val av uppslagsform och säger sig vara medveten om att hans uppfattning om samhörighet eller inte "i åtskilliga fall kan diskuteras".

Jag kommer i föredraget att utgå från vissa nordiska, främst svenska, personnamnsverk med material från främst tidigmodern tid (ca 1600–ca 1800). I några fall kommer jag att ta upp äldre material. Det rör sig hela tiden om förnamn. Utgångspunkten blir de här verkens principer för lemmatisering; om några sådana kan utläsas och hur de sedan

efterföljs. Ett syfte är att diskutera problem och svårigheter med att upprätthålla en konsekvent linje, liksom att överväga om det är nödvändigt att alltid vara konsekvent. Namnformer går ibland sina egna vägar. Ett annat syfte är att underlätta för kommande forskare att ta ställning till hur olika namnsamlingar (i arkiv, avhandlingar eller uppsatser) förhåller sig till varann och om de oproblematiskt kan användas som jämförelsematerial. Här är inte minst frågor om hur man jämför material från olika tidsperioder intressanta, liksom möjligheterna att lyfta fram dialektala drag genom val av lemman.

Jag kommer också att diskutera om det finns några skillnader i hur man behandlat kvinnonamn respektive mansnamn ur lemmatiseringssynpunkt, t.ex. om man har varit mer benägen att föra samman flera varianter av kvinnonamn under ett lemma än vad man varit beträffande mansnamn. Att det varit lättare för mansnamn i olika former att få status som skilda dopnamn efter att de uppträtt i patronymika är naturligtvis en orsak till detta, men kan det också finnas andra förklaringar?

Litteratur

Alhaug, Gulbrand, 1992: Lemmatisering av namnevariantar – ein nivåmodell basert på norsk materiale. I: SAS 10.

Fredriksson, Ingvar, 1974: Svenskt dopnamnsskick vid 1500-talets slut. Lund.

Meldgaard, Eva Villarsen, 1990: Studier i københavnske fornævne 1650–1950. København.

Revideringen av förteckningen *Svenska ortnamn i Finland*

Leila Mattfolk & Maria Vidberg

Svenska ortnamn i Finland är en förteckning över levande svenska namn på orter av allmänt intresse i Finland. Denna förteckning revideras som bäst, och vi kommer i vår presentation att fokusera på de metodologiska problem som vi stött på i arbetet med revideringen, bl.a. i och med den pågående kommunstrukturreformen där orter byter administrativ tillhörighet samtidigt som vårt syfte är att lokalisera och beskriva orterna på ett korrekt sätt. Ett annat problem är urvalet av ortnamn, samt hur man kan göra förteckningen användarvänlig mot bakgrund av de olika slag av status som svenska ortnamn i Finland har.

Finlands två nationalspråk, svenska och finska, avspeglas självklart även i namnskicket. Det finns områden som är mer eller mindre enspråkiga ur namnsynvinkel, men mycket vanligt är att man ser spår av båda språken i namnskicket på många håll i landet. De svenska namnen är naturligtvis mest frekventa i de svensk- eller tvåspråkiga områdena längs väst- och sydkusten, men det finns även svenska namn i enspråkigt finska bygder. Ofta är det fråga om orter som av ett eller annat skäl har varit betydelsefulla och som väckt ett behov av ett namn inom båda språkgrupperna. En del av dessa svenska namn har sedan fallit i glömska, eller konkurrerats ut av det finska namnet på orten, även i namnbruket hos den svenskspråkiga befolkningen.

Redan för över 100 år sedan ansågs det finnas ett behov av att lista *levande svenska namn på orter av allmänt intresse*. År 1897 gav Svenska litteratursällskapet i Finland ut en namnlista, och senare upplagor har getts ut åren 1926, 1939 och 1963 av Svenska folkpartiets centralstyrelse. Den senaste upplagan kom 1984 och gavs då ut av Forskningscentralen för de inhemska språken. Denna senaste upplaga ger på många punkter fortfarande korrekt och gångbar information. Det finns dock fall där informationen är bristfällig eller föråldrad. På grund av detta startades vid Forskningscentralen (nu: Institutet) för de inhemska språken år 2009 en revidering av publikationen. Revideringen görs av den svenska namnvården i samarbete med en expertgrupp bestående av namnexperter, en jurist och en representant för den finska namnvården. Ett av huvudsyftena med revideringen är att uppdatera den information som finns och utöka förteckningen med namn på t.ex. bosättningsområden som uppstått efter 1984. Denna del av revideringen är rätt oproblematiserad och kommer därför inte att få något större utrymme i presentationen. Däremot kommer vi att fokusera på de (metodologiska) problem som revideringsarbetet har stött på.

Svenska ortnamn i Finland har alltså som syfte att vara en förteckning över levande svenska namn på orter i Finland av allmänt intresse. Men hur avgör man vilka namn som är

levande och vilka som benämner orter av allmänt intresse? I de allra flesta fall är urvalet oproblemiskt. Vi har utgått från den förteckning som gavs ut 1984 (SOF 1984) och bitt tjänstemän inom svensk- och tvåspråkiga kommuner uppdatera den information som rör deras kommuner samt komplettera med namn på nya områden. En del kommuner har levererat en handfull namn medan andra skickat in totalt nya namn. Några kommuner har inte alls hört av sig, eller meddelat att inga nya namn tillkommit sedan 1984. I de större städerna har namngivningen naturligtvis ofta varit aktivare. Eftersom tjänstemännen i kommunerna varit aktiva i olika hög grad finns det en uppenbar risk för att materialet blir ojämnt. Den expertgrupp som arbetar med förteckningen består dock av namnforskare från olika delar av Svenskfinland vilket garanterar en rätt bred lokalkännedom.

Ibland kan det dock vara svårt att avgöra om ett namn är levande eller inte, och detta gäller i synnerhet svenska namn på orter på finskt område. Namnen är i den senaste upplagan av *Svenska ortnamn i Finland* (SOF 1984) uppdelade i tre kategorier, markerade på två olika sätt, med **fet** eller s p ä r r a d stil. Den feta stilen anger att namnet uppfattas som ett vedertaget namn som rekommenderas för allmänt svenskt bruk, som till exempel *Alavo* (SOF 1984 s. 9). Den spärrade stilen anger att ett namn är föråldrat, som till exempel *Ahvis* (SOF 1984 s. 9). En del namn är dessutom markerade med beteckningen ”offic. -82” vilket anger att namnet tillhör en grupp namn som fastställdes i ett statsrådsbeslut år 1982 och alltså bör användas i officiell text (denna förordning gäller dock inte längre, men expertgruppen har ansett att rekommendationen i sig är något man kan hålla fast vid).

Utgående från dessa direktiv har det varit lätt att konstatera att de föråldrade namnen inte ska användas i nya myndighetsnamn eller i andra officiella sammanhang, även om redaktörerna i förordet för SOF 1984 betonar att namnen visserligen inte längre anses vara ”allmänt brukade, men de är historiskt riktiga, och det står givetvis var och en fritt att begagna dem”. Lika självklart är det att de namn som betecknas med ”offic. -82” ska användas. Men hur är det då med namn som *S:t Bertils*, *Alavo*, *Elimä*, *Gustav Adolfs*, *Himango*, *Ijo*, *Ilmola* och så vidare som tillhör mellangruppen där namnen varken betecknas som officiella eller föråldrade, och som inte alltid finns med i de mer ”officiella” listor som t.ex. Kommunförbundet och Statistikcentralen publicerar, men som likväl är vedertagna namn? Andra frågor som uppstått är bland annat vilka namn som egentligen är officiella och vem det är som bestämmer över detta, och när ett namn är tillräckligt officiellt för att användas t.ex. på officiella kartor.

Till följd av kommunsammanslagningar de senaste åren innehåller förteckningen Svenska ortnamn i Finland en hel grupp av namn som måste redigeras om. Det är viktigt att i förteckningen framhäva det administrativa i sammanslagningarna och att påminna om att de gamla orterna och deras namn inte försvinner trots att de inte längre utgör självständiga kommuner. De f.d. kommunerna Pargas, Nagu, Korpo, Houtskär och Iniö är i dag administrativt sett en kommun, Pargas stad. Men t.ex. Korpo finns trots det kvar, och därför kan man inte presentera byn Galtby som ”by med färjhamn i Pargas” utan vi har valt att ange en noggrannare lokalisering: ”by med färjhamn i Korpo (Pargas stad)”, med information om såväl den lokalisering som motsvarar det allmänna namnbruket som den administrativa indelningen. Det här har varit lätt att motivera och illustrera genom exempel som Kronoby och Nykarleby där kommunsammanslagningar skedde på 1960- och 1970-talen och där de f.d. kommunnamnen Nedervetil, Terjärv, Jeppo och Munsala mycket tydligt fortsättningsvis lever

kvar, nu som namn på områden som motsvarar de forna kommunerna och alltså som namn på delar av de sammanslagna kommunerna. Det är också en utmaning att samtidigt presentera dels den officiellt administrativa indelningen, dels en indelning som motsvarar namnbrukarnas mentala karta, så att användarna av *Svenska ortnamn i Finland* finner informationen korrekt och lättillgänglig och förteckningen användbar.

Finländska kvinnors namnfraser som uttryck för social tillhörighet i historiskt material

Minna Nakari

I detta föredrag utgår jag från min doktorsavhandling där jag först och främst studerat variationen i kvinnors namnfraser i officiella källor i Helsingfors 1780–1930, men också hämtat jämförelsematerial ur källor av mera inofficiell art såsom tidningsannonser, gravstenar och dagböcker. Analysen av namnfrasernas struktur och innehåll visar att man genom att använda olika kombinationer av titlar, förnamn, patronymika och tillnamn kategoriserar kvinnor enligt såväl civilstånd som samhällelig ställning. Man drar således en tydlig gräns mellan ogifta kvinnor och gifta kvinnor samt mellan lägreståndskvinnor och högreståndskvinnor. I mitt föredrag lyfter jag ytterligare fram eventuella skillnader mellan den officiella och privata användningen av gifta kvinnors namnfraser i södra Finland kring 1800.

Under förra hälften av 1800-talet var Finland fortfarande ett typiskt ståndssamhälle och huvudstadens befolkning indelades i fyra grupper: ståndspersoner, borgerskapet, arbetsfolk samt övriga stadsbor. Analysen visar att ju högre social ställning desto fullständigare blir namnfrasen. Sociala skillnader kan också ses i titelbruket. Namnfraserna i mitt material kan omfatta två titlar i följd för att ange både status och civilstånd. Men även med en titel kan både status och civilstånd avses.

Förutom med titelbruket kan civilståndet och den samhälleliga ställningen också markeras med tillnamnsbruket i namnfrasen. I mitt huvudmaterial, som jag hämtat ur födelse-, vigsel- och dödböcker, flyttningsbetyg och flyttningslängder, bouppteckningar samt näringsanmälningar, påträffas giftasnamn första gången i bouppteckningarna 1780. Även om de flesta gifta kvinnorna i födelseböckerna i egenskap av mödrar anges med flicknamn ännu 1929, bär många faddrar giftasnamn redan i slutet av 1700-talet också i denna källa. En genomgång av dopvittnen i födelseboken från 1780 resulterar i tio belägg på par med ett gemensamt tillnamn. De representerar såväl ståndspersoner, borgerskap som arbetsfolk.

Bilden av tillnamnsbruket hos gifta kvinnor förblir ofullständig på grund av variationen betingad av källa, och också av skrivarnas personliga sätt att uttrycka sig, i det officiella materialet. Därför har jag hämtat jämförelsematerial ur tre olika källor av

mera inofficiell art, nämligen dagstidningar, gravstenar och dagböcker i syfte att belysa hur kvinnor benämns i dokument med anknytning till familjen eller enskilda personer. Familjeannonser och gravskrifter är visserligen avsedda för allmänheten, men personen själv eller de anhöriga har – kan man anta – fått bestämma om den tryckta resp. inristade namnfrasens form och innehåll, om än konvensen ställde vissa krav. Dagbokstexter är däremot privata anteckningar och torde således uppvisa hur personer verkligen omtalades i dagboksförfattarens omgivning.

Det tidigaste belägget på ett giftasnamn i jämförelsematerialet döljer sig bakom initialerna i namnfrasen *fru M. E. W.* (d. 1796) på en minnessten i Gamla kyrkans skvär i Helsingfors. Det är fråga om *Maria Elisabeth Wahlberg*, dotter till *handlanden Johan Forselius* och hustru till *byggnadskonduktören Olof Niklas Wahlberg*. Men i familjeannonserna i *Helsingfors Tidningar* 1829 identifieras över hälften, dvs. fem av de nio gifta kvinnorna, fortfarande endast med sitt flicknamn. I materialet ur *Helsingfors Dagblad* i december 1888 ingår fem födelseannonser. I två av dem bär modern både giftasnamn och flicknamn föregånget av ordet *född*, medan moderns flicknamn inte anges i de övriga tre. I två fall anges föräldrarnas namnfraser inte längre var för sig utan det står *Sigrid och John Höckert* resp. *Ella & John Stenij*.

För att få en uppfattning om hur högreståndskvinnor benämns i privata sammanhang har jag studerat Jacobina Charlotta Munsterhjelm's dagböcker 1799–1801, vilka gett nyttig information om tidens genuina namn- och titelbruk. Dessa dagböcker som skildrar umgänget i en östnyländsk herrgårdsmiljö i Elimä socken i södra Finland kring sekelskiftet 1800 bjuder på unikt material för namnforskare. Den knappt femtonåriga dagboksförfattaren återger antagligen rätt noggrant det språk som hon hör i sin omgivning på Tavastby gård. I den utvalda dagbokskällan har jag särskilt velat studera tillnamnsbruket hos högreståndshustrur och i vad mån giftasnamnen i början av 1800-talet etablerat sig i det privata namnbruket. Mitt huvudsakliga material består av 39 belägg på gifta kvinnor och änkor som i Munsterhjelm's dagböcker omtalas med titel + tillnamn.

Enligt materialet ur officiella källor utgjorde giftasnamnen ännu i slutet av 1700-talet undantag som först och främst hänförde sig till borgerliga kretsar, medan adelsdamer fortfarande ska ha haft all anledning att framhäva sin härkomst med flicknamn eller giftasnamn + flicknamn föregånget av ordet *född*. Därför ger min undersökning av de gifta kvinnornas tillnamn i Jacobina Charlotta Munsterhjelm's dagböcker ett oväntat resultat. Det framgår nämligen att av de 37 gifta högreståndskvinnorna, som i dagböckerna omtalas med 39 olika namnfraser, alla bär giftasnamn såsom *Ebba Regina von Schultz* som i privata kretsar tituleras *fru nyberg*. Tydligt kan ändringen i tillnamnsbruket ses när det gäller en biskopsdotter som gifter sig under den tid som dagböckerna omspannar.

Även om giftasnamnskicket förefaller vara genomfört i den undersökta dagboken undrar man hur kvinnorna själva identifierade sig. När det gäller allmogekvinnor kring sekelskiftet 1800 är det nästan omöjligt att få fram några dokument med sakägarens underskrift. Däremot har man tillgång till vissa adelsfamiljers släktarkiv där t.ex. en del

brev finns bevarade. Ytterligare namnfraser för kvinnor som framträder i Jacobina Charlotta Munsterhjelm's dagböcker har jag letat efter bland släktens bevarade dokument på Riksarkivet i Helsingfors. I samlingen Biographica Munsterhjelm har jag kommit åt tre brev av intresse i detta sammanhang. Det gäller brevväxlingen mellan Jacobina Charlottas bror Anders och hans hustru Vendela Glansenstierna år 1808 samt ett brev som Vendela samma år fått från sin svåger.

Vidar Jacob og Laila Aase.

Likelydande førenamn og etternamn.

Gudlaug Nedreliid

1. Innleiing

I norsk og nordisk namnetradisjon er det ikkje særleg vanleg at same namnet kan brukast både som førenamn og etternamn. Dette står i motsetning til bruken td. i engelsk/angloamerikansk tradisjon (Walter Scott, Scott Fitzgerald) og i arabisk tradisjon (Gamal Nasser, Naser Khadar),¹ der føre- og etternamn kan brukast om eitanna. Likevel finst det døme på namn som er i bruk både som førenamn og etternamn i Noreg. Dei to dømi i tittelen gjev ikkje klaff i søkjetenesta “Kor mange heiter”, men begge er namn på reelt eksisterande personar med adresse og telefonnummer.² Dei er samstundes ogso døme på to typar av slike samanfall, nemleg tilsynelatande samanfall (Laila Aase) og reelt samanfall (Vidar Jacob). Førenamnet Aase og etternamnet Aase er homonym, dei to namni er av ulikt opphav og har ulik betydning, men dei blir både skrivne likt og uttalte likt. Ivar Utne kallar slike samanfall for «tilfeldig like for- og etternamn» (2001:79). Etternamnet Jacob er derimot same namnet som førenamnet Jacob, so her er samanfallet reelt. Jacob som etternamn er døme på det Kousgaard Sørensen har kalla “fleksionspatronymet med nul-fleksiv”, ein type som er innført frå Tyskland (1984: 121). Slektsnamnet i Kristiansand er kome inn med ein tysk innvandrar på 1800-talet.³

Ved hjelp av *Norsk etternamnsleksikon* (Veka 2000, heretter forkorta NEL) og databasen “Kor mange heiter” (<http://www.ssb.no/navn/>) har eg sett på slike samanfall, tilsynelatande og reelle, i det norske namnetilfanget for å prøva å finna ut noko om kor mange slike namn som, kor vanlege dei er, og kva opphav dei har. Av tidsmessige omsyn er undersøkingi avgrensa til bokstaven A- (inkludert Å-) og J- NEL.

2. Forholdet mellom førenamn og etternamn, vanlege og uvanlege

Når det gjeld dei to eksempelnamni, er Aase eit mykje vanlegare etternamn enn Jacob. Det er 2454 personar⁴ som har *Aase* som etternavn, og i tillegg kjem 170 berarar med varianten *Åse*, til saman 2624 personar. Til samanlikning er det berre 100 personar som har *Jacob* som etternavn, og saman med dei 13 som skriv *Jakob*, blir det 113 personar. Me kan rekna med Vidar Jacob oftare blir møtt med spørsmål om “og kva er etternamnet?”, sidan *Jacob* er uvanlegare etternamn enn Aase. Førenamnet er vanlegare, det er 2422 menn som har Jacob (med c) 4536 menn som har Jakob (med k) som fyrste førenamn, til saman 6958 berarar. Forholdet mellom etternamn og førenamn er 61,58, det er mao over 62 so mange førenamnsberarar som etternamnsberarar. Men ogso Aase er langt

¹ Politikaren Naser Khadar er oppkalla etter president Nasser, “det manglende s i midten af mit fornavn skyldes kun de danske myndigheders problemer med at oversætte fra arabisk i sin tid” (Khadar 2000:77).

² Laila Aase er ein kjend norskdidaktikar i Bergen, og Vidar Jacob er fysioterapeut i Kristiansand.

³ Munnleg opplysning frå Vidar Jacob 4/10-2011.

⁴ Alle opplysningar om frekvens er henta på “Kor mange heiter?” <http://www.ssb.no/navn/> i perioden 8/12-2011 til 30/4-2012.

vanlegare som førenamn enn som etternamn. Det er 4544 kvinner som har Aase (med Aa) og 11075 kvinner som har Åse (med Å) som fyrste førenamn, til saman 15619. Men her er forholdstalet 5,95, det er dermed seks som ber førenamnet Åse for kvar som har etternamnet Aase.

Når forholdstalet er mindre enn 1, er namnet vanlegast som etternamn. Til høgre forholdstalet er, dess meir sannsynleg er det at etternamnet blir oppfatta som eit andre førenamn, og ein tenkjer seg at heile namnekomplekset kan vera noko slikt som Vidar Jacob Jacobsen eller Laila Aase Aasen. Faktisk blir det doble førenamnet Vidar Jacob bore av fire menn i Noreg. Kombinasjonen Laila Aase gjev derimot ikkje klaff i søkjetenesta “Kor mange heiter”, korkje med bolle-å eller dobbel a. “Det er 11529 kvinner som har Laila som første fornavn. Det er 3, 2, 1 eller 0 kvinner som har Laila Åse som fornavn.” Det er ingen garanti for at dei ikkje finst, men tenesta opplyser ikkje om færre enn fire berarar. Kombinasjonen er både teoretisk og praktisk mogeleg. Om me byter rundt på namni og søker på Åse Laila, er det 16 kvinner som har Åse Laila (med Å) og sju som har Aase Laila (med Aa) som førenamn, til saman 23 berarar. Men sidan etternamnet Aase ikkje er uvanleg, har det truleg bidrege til at Åse Laila er ein vanlegare kombinasjon enn Laila Aase, fordi det kan oppstå tvil om Aase er andre førenamn eller etternamn i namnekomplekset Laila Aase.

3. Førenamnslike etternamn i NEL

For å finna etternamn som er like med eller homonyme med førenamn, har eg gått gjennom bokstavane A (inkludert Å) og J. Der har eg, etter beste skjøn, notert dei namni som ogso er kjende som førenamn, eller som ser ut som dei kan brukast som førenamn, og sjekka dei som førenamn i basen “Kor mange heiter” (<http://www.ssb.no/navn/>). Dei som gjev tilslag, dvs. dei som har minst fire berarar, blir tekne med. Eg har som regel ikkje sjekka samansette gardsnamn (som *Aaberge*) og nordiske sekundærpatronym (som *Aadnesen*) som mogelege førenamn, rett og slett fordi det er usannsynleg at dei skulle vera brukte som det. Eg har gjort unntak for namn som ser “førenamnsmogelege” ut, som td. *Aabel*, *Aga*, *Anda* og *Arnes*, og fått klaff på dei tre siste. “Det er 8 menn som har Arnes som første fornavn”, “7 menn som har Aga som første fornavn”, og “26 kvinner som har Anda som første fornavn”.

Sidan førenamn og etternamn går om eit anna i muslimsk tradisjon, har eg sjekka alle etternamn som er oppførde i NEL med muslimsk opphav mot “Kor mange heiter”, og svært mange av dei gjev tilslag. Faktisk er det regelen, muslimske etternamn i NEL er, med ytst fåe unntak, ogso i bruk som førenamn. Dei fleste som er i bruk som førenamn, er sjølv sagt brukte som mannsnamn, det gjeld både muslimske namn og andre namn. Dette er kva ein kan venta, sidan farsnamnet, eventuelt ektemannens namn, er utgangspunkt for etternamn både i vestleg tradisjon og i muslimsk tradisjon (Utne 2011:121). Men det finst òg namn med belegg som etternamn og kvinnførenamn. *Almaz* som førenamn har 57 kvinnelege berarar, *Araya* har 12, *Azam* har 16 og *Jabeen* har 10.

Registeret i NEL byrjar med Aa- (namn med Aa- og Å blir haldne kvar for seg i NEL), og det fyrste namnet me treffer som ogso er brukbart som førenamn, er *Aarstein*, “av gardsn. m.a. i Vågan” (NEL:32) med 76 berarar som etternamn og 11 som førenamn. I tillegg finn me 26 med *Årstein* (med Å) som etternamn og 59 som førenamn. Sjølv om namnet er meir vanleg som førenamn i denne varianten (med forholdstalet 2,27), er det samla sett likevel mest vanleg som etternamn, forholdstalet er 0,69. Det neste namnet er det førnemnde *Aase*, “av gardsna. ca. 30 stader m.a. i Eigersund gno *ási* dativ” (NEL: 33),⁵ det er altso mykje mest vanleg som førenamn. Deretter

⁵ Det kom ei inngift kone til grendi Åse i Eigersund, og ho heitte Åse til førenamn. So hennar fulle namn og adresse vart då Åse Aase, Åse, Eigersund. (Munnleg opplysning frå eigersundaren Jan Hognestad, 28/3-2012.)

kjem *Abbas*, “muslimsk av arabisk personnamn *Abbas* Streng” (NEL: 34). Her er etternamnet vanlegare enn førenamnet, 459 berarar har det som etternamn, 199 som førenamn. Då blir forholdstalet 0,43.

I NEL blir grafiske variantar som regel oppførde kvar for seg i alfabetet, sjølv om det ofte er vist til andre skrivemåtar, td. ved *Aabel*, “sjå Abel”, og *Asche* “sjå Aske” (NEL:29, 42). Men variantar med <t> og <th> er oppførde saman, *Anti* med 223 berarar kjem saman med under *Anthi* med 44 (NEL:41). Grensa for å koma inn i NEL er 25 berarar, med visse modifikasjonar. Dersom to skrivemåtar med ei nedre grense på åtte berarar til saman overstig grensa på 25, kjem dei nemleg med, “t.d. Ryttervold (8) som saman med Ryttervoll (18) kjem over grensa, til saman 26” (NEL:10). Eg har av og til sjekka for fleire grafiske variantar, når eg har funne det rimeleg og naturleg. Til dømes er *Alexander* ført opp, det namnet hadde 49 berarar i 2000 (NEL:37). I desember 2011 er talet på etternamnsberarar stige til 76. Det er likevel sjeldsynt som etternamn samanlikna med førenamnet, som har 9615 berarar på same tid. Men det er urimeleg å sjå namnet skrive med <x> isolert frå skrivemåten med <ks>, der det ogso finst 6152 berarar, til saman 15767. Det gjer etternamnet endå sjeldnare. I basen “Kor mange heiter” får ein opplysningar ned til og med fire berarar, og då viser det seg at *Aleksander* (skrive med <ks>) ogso er brukt som etternamn, men berre belagt med fire berarar, so det betrar ikkje forholdstalet mykje.

Eg tel saman variantar med <å> og <aa> i namn som *Aase*, med <c> og <k> i namn som *Jacob*, med <x> og <ks> i namn som *Alexander* og med enkel og dobbelkonsonant i namn som *Angel/l*. Mannsnamnet *Arild* har 10569 berarar som førenamn og 164 som etternamn. Her er problemet om varianten *Aril* med 126 berarar som førenamn og mindre enn tre, kanskje ingen, som etternamn skal takast med. Sidan konsonantsambandet -ld blir assimilert til /l/ i store delar av landet (Skjekkeland 2005:83 f.), og med støtte i dømet *Riddervold*, og har eg teke det med. Under sterk tvil har eg ogso teke med etternamnet *Andvord*, som i mange munnar kan bli likelydande med førenamnet *Annvor*. Utlydande /d/ av gamalnorsk /ð/ er stum etter /r/ utanfor området med overgang til tjukk /l/ (Christiansen 1967:1), og /d/ blir assimilert med føregåande /n/ i store delar av landet (Skjekkeland 2005:83 f.).

Kva som er rimeleg og naturleg for denne granskaren, heng sjølvsagt i høg grad saman med etnisk opphav og fagleg bakgrunn. For ein nordmann er det sjølvinnlysande at namn på Aa- og Å- må sjåast i samanheng, og at det er grafiske variantar av same namnet. For ein muslim kan det, eventuelt, vera like sjølvinnlysande at *Abdul*, *Abdullah* og *Abdulahi* er variantar av same namn. Veka har dei under same oppslagsordet (NEL:35), altso er dei av same opphav. Sameleis har han *Allan* og *Allen* “engelsk mannsnamn av uvisst opphav” (NEL:37) under same oppslagsordet, og dei kunne då ha vore rekna som eitt namn. På den andre sida står ogso *Aas* og *Aase* og alle namn imellom dei (namn i bestemd form som *Aasan* og *Aasane*, samansetjingar som td. *Aasarød* og *Aasby* og bindestreksnamn som td. *Aas-Eng*) i same artikkelen, og det kan i alle fall ikkje reknast som same namni. Talet på namn er dermed ein omtrentleg storleik i denne framstillingi.

3.1 Førenamnslike etternamn under bokstaven A

Under bokstaven A (og Å, alle etternamn på Å- som ogso er belagde som førenamn, har som etternamn flest berarar med varianten som byrjar på Aa-) fann eg rundt 68 namn som både var belagde som førenamn og etternamn i basen “Kor mange heiter”.

3.1.1 Muslimske namn

Av dei 68 namni som er noterte, står 17 oppførde i NEL som muslimske namn, nemleg *Abbas*, *Abdul*, *Abdullah*, *Abdullahi*, *Abu*, *Adan*, *Aden*, *Ahmad*, *Ahmed*, *Akbar*, *Ali*, *Amin*, *Amir*, *Ansar*, *Amwar*, *Ashraf* og *Aziz*. I tillegg kjem *Akhtar*, det er iransk og “finst i fleire islamske land” (NEL: 36), og *Alam*, det er “i urdu tilnamn av arabisk svært klok, lærd” (NEL: 36).

3.1.2 Namn utan proveniensopplysningar i NEL

Ei heller stor gruppe, 14 namn, manglar proveniensopplysningar i NEL. Det er *Abdi*, *Abdillahi*, *Abid*, *Aftab*, *Afzal*, *Almaz*, *Arshad*, *Arslan*, *Arumugam*, *Asghar*, *Asif*, *Aslam*, *Aydin* og *Azam*. Sidan føre- og etternamn går om eit anna i mange ikkje-europeiske kulturar, har eg prøvd å finna proveniensopplysningar for førenamni. Mange av dei ser ut som muslimske namn, td. er *Abdillahi* likt *Abdullahi*, på ein bokstav nær, og på nettet blir det ogso opplyst at det er ein variant av *Abdullahi* (<http://www.babynamewizard.co.uk/name/Abdillahi>). *Abdillahi* ligg på 12. plass på popularitetslista for mannsnamn i Djibouti.

(<http://www.studentsoftheworld.info/penpals/stats.php3?Pays=DJI>), so det kan vera geografisk bestemte variantar. Opphavleg arabiske namn kan ogso bli transkriberte på ulike måtar, med ulike vokalar (Utne 2002:84ff.).

Alhaug har med *Arslan* som persisk namn og *Asif* som arabisk (2011:47, 49). Nüssler har *Abid* og *Aydin* som tyrkiske namn (1986:2, 47). Namnet *Abdi* er muslimsk, særleg vanleg i Somalia, India og Iran (<http://en.wikipedia.org/wiki/Abdi>). *Aftab* er persisk (<http://en.wikipedia.org/wiki/Aftab> og fleire andre nettstader), men somme vil ha det til å vera arabisk (<http://www.babynology.com/meaning-aftab-m3.html>), *Afzal* er afgansk og/eller arabisk (<http://www.babynology.com/meaning-afzal-m77.html>). Jentenamnet *Almaz* er etiopisk (<http://www.baby-names-and-stuff.com/ethiopian-baby-names/almaz.asp>), og *Arshad* er indisk og/eller arabisk, brukt i arabisktalande land (http://babynamesworld.parentsconnect.com/meaning_of_Arshad.html). Namnet *Arumugam* skal vera tamilsk (<http://www.babynamer.com/arumugam>), og *Asghar* er arabisk (http://babynamesworld.parentsconnect.com/meaning_of_Asgar.html) eller farsi (<http://www.babynology.com/meaning-asghar-m80.html>). Dei fleste kjendisane som sprett opp på Google og heiter *Asghar* er iranske, so det siste er kanskje mest truleg. *Aslam* er arabisk (http://babynamesworld.parentsconnect.com/meaning_of_Aslam.html og fleire likande adressor), og det same er *Azam* (<http://www.thinkbabynames.com/meaning/1/Azam>). Sjølv om proveniensopplysningane er framskaffa på meir og mindre lugubre nettadressor, er det ingen grunn til å tvila på dette er ikkje-europeiske nam, og dei fleste av dei er muslimske. Dermed kan ein tillata seg å rekna med at det er identitet mellom føre- og etternamnet.

3.1.3 Vestlege namn

Det er 16 andre førenamn som er kjende som førenamn i den vestlege kristenheiti, utan at alle av den grunn er kristne eller kyrkjelege namn. Dei er *Abraham*, *Adam*, *Adde*, *Adrian*, *Albert*, *Albrecht*, *Alexander* (+ *Aleksander*), *Allan*, *Allen*, *Angelo*,⁶ *Anthi* (+ *Anti*), *Anthony* (+ *Antony*), *Ari*,⁷ *Arild*

⁶ *Angelo* står ikkje i NPL, men Hornby har det som italiensk mannsnamn (1978:94). Slektsnamnet har tyngdepunktet i Namdalen, og Ola Stemshaug har høyrte (munnleg opplysning) at namnet skal ha kome med ein innvandra italiendar i 1802 (opplyst i e-post 21/4-2012). Både føre- og etterleddet er belagde i norske etternamn (som Angedalen og Nedrelo), men Stemshaug utelukkar at det er eit toponym.

(+Ari), *Arnulf* og *Augustin*. Desse er av ulik proveniens,⁸ hebraisk (*Abraham* og *Adan*), latin (*Adrian*, *Angelo*), tysk (*Albert*, *Albrecht*), gresk (*Aleksander*) og engelsk (*Allan*, *Allen*, *Anthony*/*Antony*).

Berre tre-fire av dei er nordiske (i betydningen nordgermanske), nemleg *Arild*/*Aril*, *Arnulf*, *Adde* og eventuelt *Ari*. Om *Adde* står det berre “også i svensk” i NEL (s. 35). I Hanks & Hodges står at det er ei fransk form avleidd av *Adel*, som atter er kortform av samansette namn med *Adal-*som føreledd (1992: 4, 598). I Dauzat står det at det er opphavleg døypenamnet av germansk opphav (1951: 2). Men det er neppe det opphavlege døypenamnet som er belagt som førenamn ved fire berarar i 2011. Det er meir sannsynleg at det er det svenske førenamnet *Adde*, opphavleg kjæleform av *Adolf*, *Adrian* og *Anders* (Otterbjörk 1979:72), og derfor har eg teke det med i denne gruppa, som ei nordisk form av eit kyrkjeleg namn. *Anthi*/*Anti* er ei samisk form av eit kyrkjeleg namn (*Anders*).

3.1.4 Opphavlege etternamn

So kjem ei liti gruppe med namn der det er reelt samanfall mellom førenamn og etternamn, men der slektsnamnet er det opphavlege. Det gjeld *Angell*, og kanskje også *Anker* og *Arnet*. Slektsnamnet *Angell* kjem av stadnamnet *Angeln* i Slesvig, og det vart innført til Noreg på 1600-talet (NEL:40). På 1800-talet vart det også teke i bruk som førenamn, men slik bruk er nekta av Justisdepartementet (NPL:26). Likevel er det 113 menn som heiter *Angel* med ein eller to l-ar som fyrste førenamn, 99 med ein <l> og 14 med to. Dessutan har 38 kvinner som *Angel* som fyrste førenamn. Kvinnenamnet *Angel* er ikkje nemnt i NPL, men *Alhaug* har det som engelsk form av *Angela* (2011:36). Dermed blir det reelt samanfall for mannsførenamnet og tilsynelatande samanfall for kvinnenamnet i dette tilfellet.

Ved namnet *Anker* er det vanskeleg å avgjera om førenamnet eller slektsnamn er det opphavlege. *Anker* er eit vanleg førenamn i Danmark (1466 berarar⁹ mot 116 i Noreg), men det har også lang tradisjon som slektsnamn i begge land (520 berarar i Danmark, 176 i Noreg). Me ser at i Danmark er førenamnet mest vanleg (forholdstalet er 2,82) medan slektsnamnet er vanlegast i Noreg (forholdstalet er 0,66). Men denne fordelingi har utan tvil samband med at *Anker* vart ramma av namnelovi frå 1923, som la ned forbod mot “fornamn som etter sin opprinnelse var et slektsnavn” (Austbø 1986:12). Forbodet vart vidareført i lov om personnamn frå 1964, § 15.2: “Til førenamn må ikkje veljast: (...) namn som er eller har vore i bruk til slektsnamn og ikkje opphavleg er eit førenamn” (Austbø 1986: 99). Av den grunn vart namnet nekta som førenamn til ut på 1980-talet, “inntil denne dag”, skreiv Øystein Klokke i 1985 (1985: 113). Dei norske forvaltarane av namnelovi har tydeleg rekna slektsnamnet som det opphavlege i dette tilfellet, trass i opplysningar om det motsette i ma Hornby (1978: 45, 94), og trass i at *Anker Jørgensen* då hadde vore statsminister i grannelandet i to omgangar. Etternamnet *Arnet* er tysk patronym av *Arnold*, og har vore i bruk som slektsnamn frå 1700 (NEL: 42). Førenamnet *Arnet* blir i Kruken 1995 forklart fyrst som lågtysk form av *Arnold* (mao same opphav som etternamnet) og deretter som ei omlaga form av *Aret*. Det er kjent som førenamn frå 1865 (NPL: 32) og er dermed yngre som førenamn enn som slektsnamn. Kanskje må begge desse namni reknast til den andre hovudtypen, der det berre er tilsynelatande samanfall, som for kvinnenamnet *Angel*.

⁷ *Ari* står ikkje i NPL, men *Alhaug* har det som islandsk, eller hebraisk, eller som både nederlandsk og finsk kortform av *Adrian* (2011:43). Den som har lese kulørt vekepresse, kjenner det også som gresk kortform av *Aristoteles* (*Ari Onassis*).

⁸ Proveniensen opplysningar byggjer, når ikkje anna er sagt, på opplysningar i Kruken 1995, heretter forkorta NPL.

⁹ <http://dst.dk/da/Statistik/emner/navne/HvorMange.aspx>

3.1.5 Tilsynelatande samanfall

Det er 16 namn der det er tilsynelatande samanfall. Etter NEL gjeld det 14 norske gardsnamn og tre andre slektsnamn med opphav i geografiske namn. Gardsnamni er *Aarstein*, *Aase*, *Aga*, *Agnor*, *Altin*, *Anda*, *Andvord*, *Are*, *Arne*, *Arnes*, *Ask*, *Aske*, *Auli*, og *Austin* (NEL: 32, 33, 35, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46). I tillegg kjem *Abel* og *Araya*. Namnet *Aase* er forklart ovanfor. På same måten er det med *Are* og *Arne*, gardsnamnet som ligg til grunn for slektsnamnet og det nordiske førenamnet har ulik etymologi, og homonymien er tilfeldig. Mannsnamnet *Are* er norsk form av *Ari* (NPL:30). Sameleis er *Arne* norsk form av *Arni* (NPL:31). Etternamni går attende på gardsnamn med andre etymologiar (NEL:40f.).

Men det er ogso døme på at førenamnet og etternamnet har same etymologien, men dei har kome opp uavhengig av eit anna. Det gjeld kanskje for *Aarstein*, og det gjeld for *Arnes*, *Ask* og *Aske*. Førenamnet *Årstein* er ei sideform av *Arnstein* (NPL: 315). Appellativet *ari* kan ogso vera fyrsteleddet i gardsnamnet som ligg til grunn for slektsnamnet *Aarstein*. Ei alternativ forklaring er *orre* (NEL:32). Om det er *ari*, får føre- og etternamnet same etymologien, men det er likevel ikkje slik at førenamnet har opphav i gardsnamnet, eller at etternamnet er utvikla frå førenamnet. Førenamnet *Arnes* står ikkje i dei vanlege namnebøkene, heller ikkje i Nüssler. På nettet blir det ført saman med med dei mange namni i Arn-gruppa, «Old German Meanings of Arnes (Male)- Strong as an eagle» (<http://www.mybaby.net.au/baby-name-full-detail/arnes/39264/1>). Stadnamnet som slektsnamnet har opphav i, har same etymologien (NEL:42), men på same måten som med *Aarstein* ovanfor er nok dei to namni oppkomne uavhengig av eit anna. Mannsnamni *Ask* og *Aske* har ogso same etymologi som gardsnamnet *Ask*, som ligg til grunn for slektsnamnet (NEL:43), men ogso desse er oppkomne uavhengig av eit anna. *Ask* vart fyrst brukt som førenamn i 1924 (NPL:36), og det er neppe tvil om at det er norrøn mytologi som er førebiletet. *Aske* er ogso fyrst brukt på 1900-talet (Meldgaard 1998:52).

Førenamnet *Aga* er brukt av sju menn i Noreg. Det står ikkje i dei vanlege førenamnsleksikoni, og Nüssler har det berre som kvinnenamn (1986:9). På nettet blir gutenamnet opplyst å vera kurdisk (<http://www.babynology.com/meaning-312241-m75.html>), og likskapen med gardsnamnet i Hardanger er heilt tilfeldig. Førenamnet *Altin* er oppført som svensk i Nüssler (1986:21), med tilvising til Allen & Wåhlin. Dei har ikkje med noko om opphav, men namnet har 30 berarar i Sverige. Når berre 7 % av dei har det som fyrste førenamn (Allen & Wåhlin 1995:30), er me nede på to berarar. Hine 28 har det som andre, eller kanskje tredje, førenamn. Då nærmar me oss noko mellomnamnliknande, men det kjem neppe frå gardsnamnet i Beitstad. Kvinnenamnet *Anda* kan vera kortform av namn på –anda, som *Amanda*, eller engelsk kortform av *Andrea* (Alhaug 2011: 33), medan *Annvor* er eit nylaga namn, kjent sidan 1905 (NPL:28). Me kan trygt sjå bort frå samanheng med gardsnamni i Klepp og Lom (NEL:39f.). Etternamnet *Auli* er av gardsnamn i Nes (NEL:45), medan fire kvinner ber førenamnet *Auli*. Nüssler har det som svensk (1986:45), og Allen & Wåhlin opplyser om 118 berarar i Sverige (1995:43). Men namnet ser meir finsk enn svensk ut, og på nettet blir *Auli* opplyst å vera finsk jentenamn (<http://www.babynology.com/meaning-auli-f21.html>), noko som blir stadfest i Vilkuuna (1988:38).¹⁰ Førenamnet *Austin* er kortform av *Augustin* (Alhaug 2011:53), medan gardsnamnet i Skjåk har uvisst opphav (NEL:46).

Slektsnamnet *Abel* er oppført med tre moglege forklaringar i NEL, av hebraisk mannsnamn *Hebel*, kortform av tysk *Albrecht* og til sist av dansk stadnamn *Abild* (NSL: 35). Stamfaren for den norske slekti kom herfrå (http://snl.no/Abel/norsk_slekt), derfor blir namnet plassert i denne gruppa,

¹⁰ Takk til Mari Sagulin for omsetjing frå finsk.

ikkje den føregåande. Førenamnet *Abel* har opphav i det hebraiske (bibelske) mannsnamnet (NPL:15), og dermed blir det eit tilsynelatande samanfall i dette tilfellet. Namnet *Araya* er spansk, av bustadnamn (NEL:41). Kvinneførenamnet står korkje i NPL, Sivertsen 2003 eller Alhaug 2011. Det er heller ikkje nemnt i Nüsslers *Internationales Handbuch der Vornamen*. Men ved å gogla “girl name Araya” og fekk eg fleire klaff, med ulike betydingar og opphav, engelsk, latin eller afgansk (http://babynamesworld.parentsconnect.com/meaning_of_Araya.html) på ein nettstad, engelsk eller armensk på ein annan (<http://www.babynamespedia.com/meaning/Araya>). Men anten det er eit eller hitt, er det i alle fall berre tilsynelatande samanfall med det spanske husnamnet.

3.2 Førenamnslike etternamn under bokstaven J

Det er det færre namn som byrja på <J> enn på <A>, det er berre halvdelens so mange sidor i NEL.¹¹ Der er vel tjue namn der det er reelt samanfall med førenamnet og etternamnet, på den måten at slektsnamnet går attende på etternamnet eller omvendt. Når eg uttrykkjer meg so upresist, so er det fordi det ogso her kan vera tvil om kva ein skal rekna som namn og variantar. *Jacob* med <c> og <k> har eg presentert ovanfor, eg reknar det som eitt namn. Det same gjer eg med *Josef* og *Joseph*, sjølv om NEL har det som to oppslag, det fyrste som hebraisk (Josef) og det andre som engelsk form av hebraisk Josef (NEL:214). Derimot står *Javaid*, *Javed* og *Javid* saman under eitt oppslag i NEL, utan proveniensopplysning (NEL:211). Eg har likevel teke med alle tre, fordi eg ikkje veit noko om forholdet mellom dei (jf. Abdullah ovanfor).

Namni eller variantane *Juel/Juell*, *Juhl*, *Jul*, *Juul* og *Juuhl* kan teljast som alt frå eitt til seks namn. Både <e> og <h> etter vokal er vanlege måtar å markera lengde på, det same er dobbelskriving av vokalen og i norsk ortografi ogso einsleg vokal med enkel konsonant etterpå. Og alle desse fire måtane er belagde, og varianten *Juuhl* har jamvel to lengdemarkeringar samstundes, dobbeltskriven <u> med <h> etterpå. Veka har delt gruppa på to oppslag, *Juel* med *Juell* og *Juhl*, og *Juul* med *Juuhl*, men der han viser til *Juel*. Varianten *Jul* er berre med i bindestreksnamnet *Jul-Larsen* (NEL:215). Dersom eg skulle delt, ville eg heller ha delt mellom *Juel/l* på den eine sida og variantane utan <e> på hi sidan. For *Juel/l* kan, i alle fall teoretisk, uttalast som to stavingar, og då bli det uttaleforskjell. Men Veka har *Juhl* med under *Juel*, og det kan ikkje uttalast med to stavingar. Alle dei seks formene har til saman 968 berarar. Fire av variantane, *Juel* (45), *Juhl* (4), *Jul* (4) og *Juul* (40) er ogso belagde som førenamn med til saman 93 berarar, det gjev eit forholdstal på 0,1.

3.2.1 Namn med reelt samanfall

Dei rundt 20 namni der det er, eller kan vera, reelt samanfall mellom førenamnet og etternamnet, er *Jabeen*, *Jackson*, *Jacob/Jakob*, *Jahn/Jan*, *Jama*, *James*, *Jamil*, *Jarl*, *Jarle*, *Javaid*, *Javed*, *Javid*, *Jentoft*, *Jess*, *Jonas*, *Jones*, *Jordan*, *Josef/Joseph*, *Juel(l)/Ju(u)(h)l*, *Just* og *Jæger*. Når eg skriv er eller kan vera, er det både fordi eg er usikker på dei for meg ukjende namni utan proveniensopplysningar (som td. *Jabeen* og *Jamil*), og fordi forholdet mellom førenamn og etternamn kan vera usikkert og tvetydig. Eit døme er *Jæger*, som har vore nekta brukt som førenamn frå namnelovi kom i 1923 og nesten fram til århundreskiftet. Men i 1998 vart det godkjent, «av di ein kan sjå ei dialektutvikling frå Jogeir til Jiggjer og Jæger» (Utne 2001:94). Dermed må det etter 1998 reknast til gruppa med tilsynelatande samanfall. Namnet *Juul*, der slektsnamnet kjem av dansk tilnamn *jul* (NEL:215) og førenamnet er ei dialektform av *Gjurd*

¹¹ Bokstaven A fyller 18 sidor i NEL, og Å ca 1,5. Bokstaven J fyller 9 sidor. Når ein tenkjer på uttalen, burde ogso namn på Hj- Gj- og kanskje i noko mon ogso namn på I- vore tekne med her. Det har det ikkje vorte tid til, i denne omgang.

(NPL:98f., 157), har også vore samanblanda. Formi med dobbel <u> var lenge ikkje godkjend som førenamn, «Denne skrivemåten var (og er) reservert for slektsnavnet» (Klokkerud 1985:107). No har denne formi som førenamn 40 berarar.

3.2.2 Namn utan proveniensopplysningar i NEL

Av dei rundt 20 namni der det truleg er reelt samanfall, er det fire-seks namn utan proveniensopplysninga i NEL, men som tydelege er av utanom-europeisk opphav, nemleg *Jabeen*, *Jama*, *Jamil* og *Javaid/Javed/Javid*. Det viser seg at *Jabeen* er frå India,¹² *Jamil* er arabisk (Alhaug 2011: 181), og *Javaid/Javed/Javid* er persisk (Alhaug 2011: 184 om *Javed*). Nüssler har *Jama* som tysk jentenamn, men dei 65 norske førenamnsberarane er alle menn. Søk på nettet gjev ulike resultat, men på <http://www.babynology.com/meaning-jama-m3.html> er det arabisk gutenamn.

3.2.3 Vestlege namn

Av dei namni som har europeisk opphav, er fleirtalet førenamn (*Jakob/Jacob*, *Jan/Jahn*, *James*, *Jarl/Jarle*, *Jess*, *Jonas*, *Josef/Joseph* og *Just*). Dei som er opphavlege etternamn, er *Jackson*, *Jentoft*, *Jones* og *Jordan*. *Jackson* og *Jones* er opphavlege patronym, begge svært vanlege slektsnamn i den anglo-amerikanske kulturkrinsen.¹³ Slektsnamnet *Jentoft* skal ha opphav i det danske stadnamnet *Gentofte* (NEL:212), medan *Jordan* er det bibelske elvenamnet, brukt som tilnamn i krossfarartidi og ført vidare som slektsnamn. Derfor stod det også på forbodslista frå 1970 (Alhaug 2011:192).

3.2.1 Tilsynelatande samanfall

Det er mellom fem og ti namn der samanfallet er tilsynelatande, *Juel* og *Jæger* er alt nemnde. I tillegg er det *Jara*, *Jelle*, *Joma*, *Jule*, *Julien* og *Jung*. Etternamnet *Jara* er eit spansk bustadnamn (NEL:211), medan kvinnenamnet *Jara* er slavisk kortform av namn på *Jaro-*, «f. eks. Jaroslavia» (Alhaug 2011:183). Etternamnet *Jelle* kjem av gardsnamn i Stranda, og gardsnamnet er, etter NEL, det same namnet som det vanleg å skriva med Hj-, *Hjelle* (NEL: 212). Mannsførenamnet *Jelle* er frisk, det blir forklart som kortform av *Guilielmus* (van der Schar 2010: 220). Etternamnet *Joma* er ein variant av det sørsamiske slektsnamnet *Jåma* (NEL:213, 217). Det likelydande mannsførenamnet står ikkje i norske namnebøker, men på nettet finst opplysning om at det er arabisk.¹⁴ *Jule* som etternamn kjem frå gardsnamn i Lierne (NEL: 215), medan kvinnenamnet *Jule* er ei kjæleform av *Julia* (Weitershaus 1978:124). Sameleis forholdet gjeld ved *Julien*, etternamnet er frå gardsnamnet i Åsnes (NEL:215), førenamnet er fransk form av *Julian* (Alhaug 2011: 197).

Etternamnet *Jung* har tysk tilnamn som fyrste forklaring, eller frå dansk av mannsnamnet *Odinkar* som andre forklaring i NEL (NEL: 215). Kvinnenamnet *Jung* står ikkje i dei vanleg tilgjengelege namnebøkene. Det heng nok saman med at namnet er austasiatisk. Heller ikkje på nettet gjev det mange klaff, men då eg etter kvart kunne innsnevra søket til koreansk, fann eg opplysningar som denne på

<http://answers.yahoo.com/question/index?qid=20100424225738AAgBXR8>:

¹² Namnet står utan proveniensopplysningar i NEL (NEL:210). På nettet (sjå nettadressor i litteraturlista som inneheld *jabeen*) blir det opplyst å vera både hindi og urdu, og det er også i bruk for begge kjønn. At det er brukt som mannsnamn, forklarar det bruken som etternamn.

¹³ Jones ligg på andreplass i England og Wales og på femteplass i USA (NEL:495).

¹⁴ <http://arabiaenglish.babycenter.com/babyname/results/details/?babyName=Joma'a&babyNameId=4401568>

- there's a lot of korean girl names....
- 1.) eun jung (은정)
- 2.) seo hee (서희)
- 3.) jung in (정인)
- 4.) bang eul (방울)
- 5.) hye bin (혜빈)

Figur 1: Jentenamnet Jung

På http://no.wikipedia.org/wiki/Liste_over_koreanere finst nokre berarar med Jung som ein del av førenamnet, som *Lee Jung* og *Lee Jung Hyun* (slektsnamnet står fyrst). Men der er ogso folk som heiter Jong, Yong, Yung og Young. Det er ikkje urimeleg å tenkja seg at ogso desse kan vera translittereringar av teiknet (정). I alle fall er det berre tilsynelatande samanfall med det europeiske etternamnet Jung.

3.3 Kor mange og kva slag?

I utgangspunktet hyste eg ei naiv tru på å kunna seia noko om kor mange slike namn det finst. Men, som før nemnt, viste talet på namn seg å vera ein omtrentleg storleik, fordi det heile tidi er eit ope spørsmål kva som skal reknast som namn og kva som er variantar, *allonom* (Kohlheim 2005:209). Veka opplyser at om lag 25000 etternamn har fått plass i leksikonet (NEL:10). Leksikondelen i NEL går over 461 sidor (29–490), det skulle gje eit gjennomsnitt på godt 54 namn pr side. Med min diskutabile teljemåte har eg funne 68 namn av den aktuelle typen på dei 19,5 sidone som utgjer A- + Å-, noko som gjev eit snitt på nesten 3,5 pr side (3,487) og 20 namn på dei ni sidone med namn på J-, det gjev eit snitt på 2 namn pr side. Særleg talrike er slike namn altso ikkje på nokon av dei undersøkte bokstavane. Men sjølv om dei er fåe, er det likevel påfallande mange fleire av dei på A- enn på J-, og det kan sjå ut som forklaringi er at det er fleire muslimske namn som byrjar på A-. Av dei 68 namni på A- er 17 lista som muslimske i NEL, og mange av dei som står utan proveniensopplysingar, viser seg ogso å vera arabiske, eller frå andre språkområde i den muslimske kulturkrinsen (sjå 3.1). Ingen av dei 20 namni på J- er oppgjevne å vera muslimske i NEL, men i Alhaug er *Jamil* oppført som arabisk (2011:181) og på <http://www.babynology.com/meaning-jama-m3.html> er ogso *Jama* arabisk. Dertil har Alhaug *Javed* (2011: 184) som persisk, og det er ogso i den muslimske kulturkrinsen.

Materialet er grovdelt i to hovudtypar, dei som er reelle samanfall, og dei som er tilsynelatande. Som før sagt er det usikkert både kva som skal reknast som namn og variantar, og synet på kva som er det primære av førenamnet og slektsnamnet har variert opp igjennom, noko som gjeld ma. namn som *Anker*, *Arnet*, *Juul* og *Jæger*. I oversynet her er det gamle departementale synet lagt til grunn, derfor står det tre namn på A som opphavlege etternamn (*Angell*, *Anker* og *Arnet*) og fem på J (*Jackson*, *Jentoft*, *Jones*, *Jordan* og *Jæger*).

	Same namnet			Tilsynelatende det same			Samla
	opphavleg førenamn	opphavleg etternamn		ulike namn med same etymologi	ulikt opphav		
A	49	3	52	4	12	16	68
J	15	5	20		8	8	28

Figur 2: Fordeling mellom ulike typar

Tali i oppsettet er høgst omtrentlege storleikar. Når eg har dei med, er det fordi dei, med alle atterhald og usikkerheit, likevel kan seia noko om den relative storleiken på dei ulike typane. Me ser at både på A og J er det fleire namn der samanfallet er reelt (typen *Vidar Jacob*) enn der tilsynelatande samanfall (typen *Laila Aase*). Der er meir enn tre gonger so mange under bokstaven A og to og ein halv gong so mange under bokstaven J. Denne skilnaden trur eg ogso kan forklarast med at det verkar som det er fleire muslimske namn på A enn på J.

4. Nokre ord til slutt

Etternamn som er identiske eller likelydande med førenamn er ikkje særleg vanlege i norsk tradisjon. Men dei fleste nordmenn har høyrte om Benedikte Adrian (songar), og Anders Magnus (NRK-journalist). Me som er litt eldre, har ogso høyrte namn som Ingrid Arnulf (skribent) og Johan Sverre (skodespelar). Som barn lurte på kvifor han der Johan Sverre, som eg såg i fjernsynsteateret, ikkje hadde etternamn. Ut frå min snevre nordiske kulturbakgrunn var det merkverdig at eit førenamn kunne vera etternamn. Då eg som ungjente las *Stormfulle høyder*, la eg merke til at der gjekk før- og etternamn om eit anna. Isabella Linton gifte seg med Heatcliff, og son deira heitte Linton (Bronte 1973:170). So slik kunne dei gjera det i England, forstod eg.

«Omfanget av slike namn aukar naturleg nok med kontakt med andre språk og kulturar», skriv Ivar Utne (2001: 79). Når mange etternamnsliknande førenamn (td. *Anker*, *Jæger* og *Lorang*), som myndigheitene kjempa imot i mange tiår, vart godkjende seint på 90-talet, har det utan tvil samanheng med at det no var komne relativt mange namneberarar frå kulturar som ikkje har eit tilsvarande skilje mellom føre- og etternamn. I førearbeidet til den gjeldande namnelovi, *NOU 2001:1, Lov om personnavn. Tradisjon, liberalisering og forenkling*, blir det eksplisitt uttrykt at «Det som i særleg grad taler for en opphevelse av skillet mellom fornavn og etternavn, er hensynet til personer som kommer fra kulturer hvor det ikke skilles mellom fornavn og etternavn» (s. 87). Og førenamn på forbodslista kunne likevel blir brukte «i de tilfeller en eller begge foreldrene er fra et land der navnet har stor utbredelse som fornavn» (s. 42). Dermed fekk utanlandske foreldre, eller par der det eine foreldret var utlending, større fridom i namnevalet enn dei etnisk norske, og det var neppe sjølvinnlysande for alle at det var ei rettferdig ordning. Innvandring frå andre kulturar vart eit tildriv til liberalisering, og den namnelovi som no gjeld, er svært liberal. I dag er det nesten berre fantasien som set grensor.

Litteraturliste:

Alhaug, Gulbrand, 2011: *10001 navn. Norsk fornavnleksikon*. Oslo.

Allén, Sture og Wåhlin, Staffan, 1995: *Förnamnsboken*. Stockholm.

Austbø, Anne Hillestad, 1986: *Navneloven med kommentarer. – Lov 29. mai 1964 nr. 1 om personnavn*. Oslo – Bergen – Stavanger – Tromsø.

- Bronte, Charlotte, 1973: *Stormfulle høyder*. Oslo.
- Christiansen, Hallfrid, 1967(?): *Norske målførekart*. Oslo.
- Dauzat, Albert, 1951: *Dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms de France*. Paris.
- Hanks & Hodges, 1992: *A dictionary of Surnames*. Oxford – New York.
- Hornby, Rikard, 1978: *Danske personnavne*. København.
- Khader, Naser, 2000: *khader.dk: sammenførte erindringer. Med Jacob Kvist*. København.
- Klokkerud, Øystein, 1985: Navnet skjemmer ingen. Justisdepartementets behandling av fornavnssaker 1923 – 1950. Hovedfagsoppgave ved Nordisk Institutt, Universitetet i Bergen.
- Kohlheim, Volker, 2005: Nomen und Allonom. I: *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences* 1. Uppsala. 207-218.
- Kousgaard Sørensen, John, 1984: *Patronymer i Danmark* 1. København.
- Kruken, Kristoffer, 1995: *Norsk personnamleksikon*. Oslo.
- Meldgaard, Eva Villarsen, 1998: *Den store navnebog*. København.
- NOU. *Norges offentlige utredninger 2001:1. Lov om personnavn. Tradisjon, liberalisering og forenkling. Utredning fra en arbeidsgruppe oppnevnt av Justis- og politidepartementet ved brev 22. april 1999. Avgitt 20. desember 2000*. Oslo.
- Nüssler, Otto, 1986: *Internationales Handbuch der Vornamen*. Wiesbaden.
- Otterbjörk, Roland, 1979: *Svenska förnamn*. Stockholm.
- Sivertsen, Birger, 2003: *Fornavn. Norsk navneleksikon*. Oslo.
- Skjekkeland, Martin, 2005: *Dialektar i Noreg: Tradisjon og fornying*. Kristiansand.
- Utne, Ivar, 2001: Fornamn som er like etternamn. I: *Namn og nemne* (79–99).
- Utne, Ivar, 2002: Arabiske navn i Norge. I: *Namn og nemne* (77–93).
- Utne, Ivar, 2011: *Hva er et navn? Tradisjoner. Navnemoter. Valg av fornavn og etternavn*. Oslo.
- Van der Schar, J. 2010: *Voornamen. Samengesteld door dr. J. van der Schar bewerkt door dr. Doreen Gerritzen*. Antwerpen.
- Veka, Olav, 2000: *Norsk etternamnsleksikon*. Oslo.
- Vilkuna, Kustaa m.fl., 1988: *Uusi suomalainen nimikirja*. Helsingfors.
- Weitershaus; Friedrich Wilhelm, 1978: *Das neue Vornamenbuch. Herkunft und Erklärung von über 8000 Namen*. München.

Nettadressor:

<http://www.ssb.no/navn/>

<http://dst.dk/da/Statistik/emner/navne/HvorMange.aspx>

<http://www.parentsconnect.com/>

<http://www.babynamespedia.com/>

http://arabiaenglish.babycenter.com/babyname/?intcmp=tnav_names_main

http://snl.no/Abel/norsk_slekt

<http://www.mybaby.net.au/baby-name-full-detail/arnes/39264/1>

<http://www.babynology.com/meaning-jabeen-f30.html>

http://islam.onepakistan.com/urdu/name_meaning.php?eu=jabeen

http://www.hamariweb.com/islam/jabeen_name-meanings.aspx

<http://www.mybaby.net.au/baby-name-full-detail/jabeen/20649/1>

[http://answers.yahoo.com/question/index?qid=20100424225738AAgBXR8:](http://answers.yahoo.com/question/index?qid=20100424225738AAgBXR8)

http://no.wikipedia.org/wiki/Liste_over_koreanere

<http://www.babynology.com/meaning-jama-m3.html>

<http://www.babynology.com/meaning-auli-f21.html>
<http://en.wikipedia.org/wiki/Abdi>
<http://www.babynamewizard.co.uk/name/Abdillahi>
<http://www.studentsoftheworld.info/penpals/stats.php3?Pays=DJI>
<http://en.wikipedia.org/wiki/Aftab>
<http://www.babynology.com/meaning-aftab-m3.html>
<http://www.babynology.com/meaning-afzal-m77.html>
<http://www.baby-names-and-stuff.com/ethiopian-baby-names/almaz.asp>
http://babynamesworld.parentsconnect.com/meaning_of_Arshad.html
<http://www.babynamer.com/arumugam>
http://babynamesworld.parentsconnect.com/meaning_of_Asghar.html
<http://www.babynology.com/meaning-asghar-m80.html>
http://babynamesworld.parentsconnect.com/meaning_of_Aslam.html

I gränslandet mellan tal och skrift

Om relationen mellan namnbruk och namnbelägg

Kristina Neumüller

I mitt föredrag kommer jag att diskutera och problematisera relationen mellan tal och skrift, mellan namnbruk och namnbelägg. Diskussionen kommer att ta sin utgångspunkt i namnbelägg för relativt unga bebyggelser, särskilt sådana bebyggelser som uppträder med olika, konkurrerande namn i det skriftliga källmaterialet från 1600- och 1700-talet. Det teoretiska ramverket för diskussionen kommer att hämtas från dialogismen, eftersom jag menar att begrepp som dialogicitet och rekontextualisering kan användas för att bättre förstå den komplexa relationen mellan muntligt och skriftligt namnbruk.

När man undersöker namn på yngre bebyggelser är det ganska vanligt att man hittar motstridiga uppgifter om dem i de skriftliga källorna. Variationen kan gälla namnens form, men det kan också vara så att en och samma bebyggelse är belagd med två olika namn. I vissa fall kan man misstänka att det senare är resultatet av en skriftspråklig, administrativ eftersläpning, men ofta tycks det istället vara så att två konkurrerande namn faktiskt varit i bruk under en kortare eller längre tidsperiod (se Neumüller 2011). I mitt föredrag kommer jag att ta upp olika exempel på sådana konkurrerande bebyggelsenamn.

Olika typer av skriftliga källor uppvisar olika tendenser vad gäller växling mellan konkurrerande namn; variationen är till exempel ofta stor i mantalslängder men näst intill obefintlig i kyrkböcker. En förklaring till detta är att källornas utformning, syfte och tillkomstprocess skiljer sig åt, och detta är viktigt att vara medveten om när man diskuterar enskilda ortnamnsbelägg (jfr Krüger 2004 s. 131). Vilket perspektiv är det som återges, vilken eller vilka namnbrukare är det som kommer till tals?

Likaså bör man vara medveten om att det råder skilda förutsättningar för muntligt respektive skriftligt språkbruk. En överföring av ett namn från ett muntligt sammanhang till ett skriftligt kan därför sägas medföra en rekontextualisering (jfr Linell 1998 s. 154 ff.). En sådan rekontextualiseringsprocess rymmer såväl ett visst mått av kontinuitet som av diskontinuitet (jfr Linell 2005 s. 131 f.), och resultatet, den nedskrivna namnformen, är beroende av i vilket sammanhang överföringen sker och av vilka aktörer som är inblandade.

En intressant aspekt av de konkurrerande namnen är de kan bestå under förvånansvärt lång tid. Bland de namn som jag har undersökt finns det fall där två namn tycks ha varit i bruk sida vid sida från det att bebyggelsen anlades på 1600-talet och ända in på 1900-talet. En orsak till detta bör ha varit att de skriftliga beläggen bidragit till att bevara båda de konkurrerande namnen i folks medvetanden. Här finns det alltså ett samspel, en dialogicitet, mellan det skriftliga och det muntliga namnbruket.

Litteratur

- Krüger, Dietlind, 2004: Textlinguistische Methoden der Namenforschung. I: Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik. Anlässlich des 70. Geburtstages von Karlheinz Hengst. Herausgegeben von Andrea Brendler & Silvio Brendler. S. 123–152.
- Linell, Per, 1998: Approaching dialogue. Talk, interaction and contexts in dialogical perspectives. Philadelphia. (Impact. Studies in language and society 3.)
- 2005: The written language bias in linguistics. Its nature, origins and transformations. London. (Routledge advances in communication and linguistic theory 5.)
- Neumüller, Kristina, 2011: *Långsved* eller *Dröttjan*? Namnkonkurrens mellan yngre bebyggelsenamn. I: Ortnamnssällskapet i Uppsala årsskrift. S. 45–61.

Språkliga och kognitiva gränsers inverkan på ornamnsförändring

Annika Nilsson

Kognitiv lingvistik

Kognitiv lingvistik är en vetenskap om samspelet mellan språk och perception, alltså människans uppfattningsförmåga av språket och därmed vår förmåga att strukturera och förstå vår omvärld. Enligt kognitiv lingvistik baseras vår språkuppfattning på *erfarenheter*, *prominens* och *uppmärksamhet*. Med *erfarenheter* (E) menas våra individuella tidigare erfarenheter av språket, vilka vi kategoriserar i så kallade scheman. Scheman kan beskrivas som mentala strukturer som har utvecklats ur våra särskilda kulturella erfarenheter. Dessa aktiveras i vårt möte med nya sammanhang. Vi tolkar alltså det nya genom tidigare erfarenheter eller scheman. Med *prominens* (P) menas det som är framträdande, det som särskiljer sig och framstår som mest betydelsefullt. Det hjälper oss att snabbt rangordna och kategorisera stora mängder information så att vi inte ska bli överbelastade med information. Det som uppfattas som mest särskiljande får en mer framträdande placering. De ord eller ordelement som drar till sig vår *uppmärksamhet* (U) anses kognitivt viktigare och återspeglas i språklig struktur. Det kan t.ex. vara ett ordelement som determinerar och därmed hjälper oss att kategorisera. Att människan kategoriserar för att kunna förstå och tolka är en grundläggande tanke i kognitiv lingvistik. Skillnaden mellan *uppmärksamhet* och *prominens* är hårfin och de bör förstås som komplement till varandra där *uppmärksamhet* kan sägas förklara *varför* ett ord får en viss *prominens*. Dessa tre: *erfarenhet* (E), *prominens* (P) och *uppmärksamhet* (U) är tätt sammankopplade och samverkar när vi mentalt bearbetar språklig information.

Baserat på ovanstående teori innebär det att om språkbrukaren saknar erfarenhet av ett visst språkligt uttryck blir det problematiskt att förstå dess betydelse. Det som uppfattas som mest särskiljande drar till sig vår uppmärksamhet, vilket speglas i vår tolkning. Tolkningar och omtolkningar är ofta oförutsägbara men styrs av förenklingsstrategier och associationer. Det krävs emellertid ett viss mått av likhet, eller "naturlig koherens" mellan det vi inte förstår och det som vi omtolkar det till. Vi skapar mentala modeller utifrån det vi känner till och hänger upp nya erfarenheter baserade på gamla. Dock är det inte alltid så säkert att det verkligen existerar ett samband mellan ny och gammal erfarenhet, vilket i ornamnstolkningssammanhang kan resultera i en omtolkning av namnets ursprungliga betydelse. En omtolkning kan leda till en regelrätt språkförändring men den kan också ses som en *sporadisk variant* av ornamnet och kan förslagsvis kallas för en *kommunikativ anpassning*.

I den mentala processen bedöms konkret och påtaglig information, inom onomastiken kallad *saklig* information, som mer trovärdig än diffus sådan. Feedback gör att man i efterhand upplever sig ha varit mer säker på sin bedömning än vad man faktiskt var vid bedömningstillfället. Ny forskning föreslår att feedback gör att man rekonstruerar sin mentala minnesbild utifrån den feedback man fått. På så sätt kan en språkförändring bli befäst.

Hjortshög

Hjortshög är en ort som ligger utanför Helsingborg i nordvästra Skåne i södra Sverige. De tidigaste skriftliga beläggen är från 1100-talets första hälft och finns i två olika källor. Det ena belägget skrivs Giortzhoy och det andra Gyrthisheog.

Hjortshög är ett sammansatt namn som ursprungligen hade det danska mansnamnet *Gyrth*, av det fornnordiska *Gyrðr*, i bestämningsleden med tillhörande genitiv *-s* i kompositionsfogen. Huvudleden utgörs av *høj* med stavningsvarianterna *hoy* och *heog*, vilka i det ursprungliga sammanhanget torde tolkas som 'gravhög'. Hjortshög kan alltså här tolkas som 'Gyrths gravhög'.

Initialt *g*-ljud förmjukas framför främre vokaler och får ett *j*-liknande ljud. Stavning med initialt <j> förekommer vid två tillfällen under den perioden då området tillhörde Danmark. 1657 finns ett skriftligt originalbelägg på den tyske kartritaren Gottfried Hoffmanns karta över Skåne. Han skrev namnet *Jordsee*. Det går inte att säkert veta hur namnet uttalades på den tiden men alla uttalsbelägg tyder på ett initialt *j*-ljud. Att Hoffmann skrev *-see* kan få sin förklaring i ett uttalsbelägg vilket visar att namnet uttalades *jörse* med ett finalt /ε/-ljud, alltså ett svagt *ä*-haltigt *e*.

Då Hoffmann sannolikt inte hade danska som modersmål torde hans erfarenhet (E) av språket vara något begränsad. Det som drar till sig hans uppmärksamhet (U) är det finala uttalet *-se* eftersom det har likheter, "naturlig koherens", med ordet *See*, 'sjö', från hans eget språk. Han baserar alltså sin tolkning på gammal erfarenhet men i detta fall existerar inget semantiskt korrekt samband mellan den gamla betydelsen av ortnamnet och den av Hoffmann omtolkade nya betydelsen. *Jordsee* kan ses som en sporadisk variant, och ingen språkförändring, eftersom formen endast förekommer *en* gång i källorna.

Det råder en osäkerhet kring stavningen av det initiala *j*-ljudet. Stavningen växlar mellan *Giordzhöy*, *Jordzhög* och *Hiorshög*/*Hiorthög* under 1700-talet. De svenska språkbrukarna uppfattar ordet *jord* som mest särskiljande (P) i sin kognitiva process, möjligen eftersom det är placerat först i ortnamnet, alltså i bestämningsleden, och därmed fungerar determinerande och på så sätt bidrar till förståelsen av hur ortnamnets betydelse ska tolkas. Språkbrukarna knyter an ordet *jord* till något de förstår och har erfarenhet av (E). Möjligtvis har ortnamnets huvudled *-hög* uppmärksammas (U) och med semantisk logik bidragit till tolkningen 'jordhög'.

De svenska språkbrukarna gör ytterligare en tolkning av namnet då *jord* omtolkas till *hjort*. Bokstavskombinationen <rdz> i *Jordzhög* ger bokstaven *d* ett *t*-liknande uttal, vilket uppfattas som speciellt framträdande (P) eller särskiljande. Dessutom har *hjort* en semantisk betydelse som språkbrukarna har erfarenhet (E) av. Området kring orten Hjortshög är åtminstone idag rikt på rådjur och vilt. Om så var fallet även under 1800-talet torde språkbrukarna ha uppmärksammat detta (U) och på så sätt har sakliga belägg bidragit i deras kognitiva bearbetning. I tillägg finns en höjd i området vilken kan ha inverkat vid tolkningen. Sakliga förhållanden ger således feedback till språkbrukarna, den mentala minnesbilden stärks och tolkningen av namnet bekräftas. Namnet Hjortshög kan härmed tolkas som 'höjden med hjortar'.

Språkliga och kognitiva gränser eller begränsningar gör att människan i sin naturliga strävan att förstå sin omvärld utgår från det hon känner till och har erfarenhet av. Det som ses som kognitivt mest särskiljande uppmärksammas och ges en framträdande placering, både i det språkliga uttrycket och i den mentala processen bearbeta språk. Sammantaget kan detta ibland leda till att språket förändras, vilket ortnamnet Hjortshög är ett exempel på.

DigDag: Digitalt atlas over Danmarks historisk-administrative geografi

Bo Nissen Knudsen & Peder Gammeltoft

Administrative geografiske enheder ses ofte som stabile over tid. Det er imidlertid ikke tilfældet. Der kan forekomme en række af rumlige, sociale – og sproglige – ændringer; eksempelvis navneskift, ændrede grænsedragninger og ændringer i den administrative struktur. Dette betyder at forskning som tager udgangspunkt i geografisk relaterede eller ordnede data, kan komme i problemer så snart geografien på dataindsamlingsstidspunktet ikke svarer til den nuværende geografi, og den 'gamle' geografi ikke er umiddelbart til at få rede på. DigDag-projektet adresserer denne udfordring for forskere inden for dansk historie, arkæologi, navne, statistik og geografi ved én gang for alle at gøre det grundlæggende arbejde og kortlægge de administrativt-geografiske ændringer og relatere dem til hinanden.

Projektet har været i gang siden sommeren 2009 og har som mål at:

- etablere en geografisk forskningsinfrastruktur for Danmark fra ca. år 1660 til nutiden; et digitalt kartografisk skelet for tematiske kort som vil danne basis for ny tværvideenskabelig forskning og vil gøre den eksisterende forskning mere effektiv.
- udarbejde en web-baseret søgemaskine som kan betjene den alment interesserede offentlighed – såvel som de større kulturhistoriske institutioner der vil kunne knytte deres topografisk ordnede samlinger til databasen.
- skabe et web-baseret kortværk (et webGIS) som ud over at være et redskab for forskning kan danne grundlag for administrativ praksis for offentlige myndigheder som beskæftiger sig med miljø, kulturarv og fysisk planlægning.

Nøgleudfordringen har været at skabe overskuelighed over – og relevante søgemuligheder inden for – det væld af digitaliserede data som allerede findes og som er blevet genereret i forbindelse med projektet.

Data og arkivmateriale

Det samlede historiske arkivmateriale som findes på de kulturhistoriske institutioner, er selvsagt ekstremt omfattende. Den hidtidige indsats inden for digitalisering af materialet har primært rettet sig mod digitalisering af registrene og ikke selve materialet, omend det så småt er ved at komme i gang. Der er således blevet etableret en del digitale registre til brug for interne søgninger på de enkelte institutioner, men de er ikke blevet relateret til andre institutioners tilsvarende registre. Det mest oplagte eksempel er Statens Arkivers søgesystem *Daisy* som giver adgang til registeret over et overvældende væld af arkivalier – arkivalier som man dog stadig skal besøge arkivet for at få adgang til at læse i.

Et andet eksempel har, indtil for nyligt, været Afdeling for Navneforsknings web-database *Danske Stednavne*, nfi.ku.dk/databaser/danskestednavne – som reelt kun har fungeret som et webbaseret register over den trykte serie *Danmarks Stednavne*.

Mange af de digitaliserede registre, inklusiv de to nævnte, har anvendt geografisk-administrative koder. Koderne er typisk topografiske og relaterer sig fx til herreder og sogne eller til juridiske enheder som fx toldmyndigheder og politi- og retskredse. På grund af ændringerne over tid i de administrative enheder, og på grund af de enkelte arkivers særlige behov og karakteristika, er geo-koderne ofte forskellige fra arkiv til arkiv. Dels fordi der har været forskellige behov som udgangspunkt, men ikke mindst fordi ændringerne over tid er blevet håndteret forskelligt, og fordi geokoderne er oprettet på forskellige tidspunkter.

Da ændringerne både foregår i tid og rum, er problemet komplekst. Som samfundet ændrer sig, ændres de administrative strukturer tilsvarende; et eksempel er den seneste store danske administrative reform, kommunalreformen i 2007, der følger op på den radikale omlægning af strukturerne som blev foretaget med kommunalreformen i 1970. En reform som i sig selv var en opfølgning på reformen i 1919.

Som en konsekvens af arbejdet med reformen i 2007 er der et stort digitalt materiale til rådighed omkring de to seneste reformer, men omlægningerne har også skabt et behov for lettere adgang til oversigter over tidligere administrative inddelinger som ikke er umiddelbart tilgængelige hos de offentlige myndigheder. Et behov der deles af såvel forskere som embedsmænd og den brede offentlighed.

Eksempelvis har det overraskende nok vist sig at være særligt svært at finde data i perioden fra midten af 1970'erne og til midten af 1990'erne; i denne periode synes mange administrative ændringer ikke at være blevet systematisk registreret. Man kan spekulere over om det er den begyndende, men ufuldstændige, digitalisering af forvaltningen som har skylden, men det har betydet at projektets data fra denne periode ofte er mere usikre end fra resten af efterkrigstiden.

Danmarks Stednavne – nu i digital form

Afdeling for Navneforsknings primære aktie i projektet er at få digitaliseret og georefereret afdelingens hovedserie: *Danmarks Stednavne*. Digitaliseringen har været en yderst kompleks opgave på grund af værkets noget ujævne karakter.

Det første bind af værket udkom i 1922, og i løbet af de små 100 år hvor arbejdet med udgivelsen har fundet sted, har der været adskillige forskellige planer for hvordan arbejdet skulle skride frem – og hvad der i det hele taget skulle udgives.

Fælles for alle planerne er at de kun er blevet fulgt i ganske kort tid, og resultatet er indtil videre et værk som det kan være ualmindeligt svært at orientere sig i – før man har fået omfattende erfaring med brugen af det. Udgivelsen springer på uigennemskuelig vis fra område til område i landet, og der er meget stor forskel på hvilke typer navne der tages med fra hvert område.

Denne forvirring på værkets *makrostrukturelle* niveau har naturligvis betydning i forbindelse med digitaliseringen, men også på det *mikrostrukturelle* niveau har der gang på gang vist sig at gemme sig variationer – som kan betyde store udfordringer når man maskinelt skal opmærke omkring 135.000 opslag. Peder Gammeltoft har tidligere i NORNA-sammenhæng gjort rede for en, let idealiseret, udgave af værkets mikrostruktur¹, og selvom værket sjældent rummer

¹¹ Peder Gammeltoft: *Fra bog til bytes – om digitalisering af trykte stednavneværker*. I: NORNA-rapporter 87. Uppsala 2011.

oplysninger som falder uden for denne struktur, er det bestemt ikke altid at samtlige informationskategorier rummer indhold.

Mere end den manglende 'udfyldning' af informationskategorier er det dog en anden variation i mikrostrukturen som kan give de største problemer for maskinelt baseret digitalisering og opmærkning. Hvis de typografiske markeringer af de forskellige informationskategorier varierer, eller hvis – endnu værre – rækkefølgen af informationerne inden for den enkelte artikel varierer, kan det være uhyre svært at sortere informationerne maskinelt, og det har derfor også krævet en markant manuel indsats at 'massere' en del af artiklerne ind i den faste struktur; en indsats som ikke er slut endnu.

Ikke kun bøgernes navne, men også fremtidens

Oven i de ca. 135.000 opslag fra de trykte bind vil DigDag-databasen også rumme skelettet til de kommende bind af *Danmarks Stednavne*. Allerede før projektet gik i gang, havde afdelingen nemlig digitaliseret de middelalderlige kildeformer på bebyggelsesnavne fra den del af landet som ikke er dækket af udgivelsen, dvs. ca. 1/3 af landets nuværende areal. De opslag som baseres på denne database, vil dog kun rumme kildeformer og ikke tolkninger – indtil videre.

Et foreløbigt resultat af anstrengelserne kan ses på <http://danmarksstednavne.navneforskning.ku.dk>. Indtil videre er der dog ikke arbejdet meget med selve brugerfladen, og den vil komme til at tage sig anderledes ud når den for alvor skal præsenteres for offentligheden. Ligesom den indtil videre ikke er bundet op på projektets geografiske del.

Formidlingen af de ufuldstændige data på navneområdet – såvel som på projektets andre områder – er en udfordring i sig selv og stiller store krav til den digitale udgaves deklaration af sit indhold. Dette er primært et formidlingsmæssigt problem, men er ikke mindst vigtigt i forhold til navneforskere som gerne ønsker at kunne kortlægge distributionen af udvalgte navnetyper. Hvilke forbehold det vil være nødvendigt at tage i det enkelte tilfælde, skal være meget umiddelbart tilgængeligt – og tydeligt.

Tag stednavnene med ud i landskabet

Georefereringen af navne og navneartikler giver særlige perspektiver i forhold til tendensen til at webtjenester i stigende grad bruges på mobile enheder. *Augmented reality*-teknologien er stadig i sin vorden, men i takt med at den udvikles, vil det blive tiltagende enkelt at relatere sig til stednavne – og historiske geografisk-administrative strukturer – i det konkrete fysiske rum man befinder sig i.

Allerede nu kan man benytte sig af de relativt simple løsninger som man kan lave via f.eks. Google Maps og Google Earth, men på længere sigt er det oplagt at tænke sig at udvikle særskilte web-, mobil- og tablet-applikationer som kan formidle stednavne og deres historiske og geografiske sammenhæng i selve den sammenhæng hvor brugeren befinder sig.

Skræddersyede præsentationer – med tiden

Hovedformålet med DigDag-projektet er ikke at skabe et forkromet prestigeprodukt som skal profilere de involverede institutioner udadtil, men derimod at skabe forskningsinfrastruktur, dvs. at lægge sig bag ved – og styrke – fremtidig forskning. Det samme kommer til at gælde for navnedelen af projektet.

Således er hovedsigtet heller ikke i sig selv en digital version af den trykte *Danmarks Stednavne*, men snarere at udnytte de indsamlede data i nye sammenhænge. Det har derfor været en

selvstændig pointe i forbindelse med digitaliseringen at de forskellige informationstyper som værket indeholder, er opmærket selvstændigt og dermed kan trækkes ud af materialet hver for sig. Eksempelvis er de varierende kildeformer en integreret del af DigDag-databasens søgestruktur, mens tolkningsdelen i denne sammenhæng er irrelevant. Og i forhold til en mere 'folkelig' udgave af en digital stednavneordbog vil tolkningen sandsynligvis være mere relevant end kildeformerne.

I den forbindelse er det værd at notere sig at arbejdet med det allerede udgivne materiale bestemt ikke stopper med DigDag-projektets afslutning. Eftersom materialet er så voldsomt ujævnt (også) på det mikrostrukturelle niveau, og vældigt mange af de tidlige binds artikler eksempelvis slet ikke indeholder tolkninger, kræver det et omfattende opfølgende arbejde f.eks. at identificere navneelementer i de tolkningsløse artikler og dermed gradvist råde bod på fortidens synder og nå frem mod et langt mere jævnt produkt.

Ägonamn i gränstrakter – överlevare eller dagsländor?

Elin Pihl

Under mitt föredrag kommer jag att presentera resultat från min undersökning om kontinuitet hos ägonamn i gränstrakter. Jag har utgått ifrån tre uppländska byars ägonamn, där namnkontinuiteten är förhållandevis stark, och sorterat ut de namn som ligger i eller vid byns gränser. Mitt material sträcker sig från tiden före 1729 fram till 2012. De preliminära resultaten kan inte ge något ensidigt svar på frågan om ägonamn i gränstrakter har starkare kontinuitet eller inte, eftersom en by visar på stark namnkontinuitet vid gränserna, medan en annan uppvisar svag namnkontinuitet vid gränserna.

Detta föredrag baseras på material från mitt avhandlingsprojekt, där jag undersöker namnbildning och namnkontinuitet hos ägonamn i två uppländska socknar, Almunge socken och Väddö socken. Mitt material sträcker sig från ca mitten av 1600-talet till uppteckningar gjorda under 2012 (av mig själv). Det finns dock flest namn under senare delen av 1700-talet och fram till senare delen av 1800-talet. Mina egna uppteckningar är koncentrerade till fyra bebyggelseenheter, eller byar, två i vardera socknen, där det finns ett rikt namnmaterial och även en starkare namnkontinuitet än i de flesta andra bebyggelseenheter i mitt område. Jag kommer under föredraget att presentera resultat från tre av dessa enheter, Söderby och Ösby i Almunge socken och Fjäll i Väddö socken. För detta föredrag har jag särskilt undersökt namn som ligger vid bebyggelseenhetens ägo gränser. Det är alltså inte fråga om några större administrativa gränser, men dessa gränser var mycket viktiga för jordbrukarna, vilket ett stort antal gränstvister visar.

När man använder begreppet kontinuitet är det viktigt att klargöra vad man undersöker (se Brink 1984). När jag använder begreppet kontinuitet är det ägonamnskontinuitet jag avser, alltså inte enbart namnkontinuitet. Detta innebär att jag anser att det inte finns ägonamnskontinuitet om ägonamnet övergår till att beteckna en bebyggelse, dvs. att jag inte räknar med kontinuitet vid denotationsbyte, även om det givetvis kan finnas namnkontinuitet. Om ett ängsnamn övergår till att beteckna en åker, anser jag dock att det fortfarande finns ägonamnskontinuitet.

När man läser tidigare forskning kring ägonamns kontinuitet kan man lätt tro att det råder skilda meningar kring hur stark (eller lång) kontinuitet man kan räkna med hos ägonamn. Vissa menar att man kan räkna med en stark kontinuitet¹, andra visar på en svag kontinuitet², medan t.ex. Kristian Hald (1948) visar resultat som stärker båda sidor; han har stark kontinuitet inom vissa områden (t.ex. Hviding sokn) och svag inom andra (t.ex. Galten herred). Många gånger beror dock skillnaderna på vilka perioder man har valt att jämföra. De forskare som har undersökt tidiga perioder och inte har gått så långt fram i tiden, har oftast bättre bevarandegrad än de som undersöker mer moderna tider. Vissa skillnader kan även synas beroende på vilket land undersökningen genomförts i (se t.ex. Wiklunds (1986) kommentar om starkare kontinuitet i Danmark, Skåne och Finland s. 27).

¹ Se t.ex. Akselberg 1997, Lumholt 1967, Holmberg 1976, Sandnes 1997.

² Se t.ex. Wedmark (1959–60), Wiklund 1986, Pitkänen 1992

Lisse (1960 s. 123) konstaterar bland annat att marknamn som knyter an eller hänvisar till markanta och beständiga terrängformationer antagligen håller stand bättre än namn som beror på tillfälliga händelser, ursprungliga ägandeförhållanden, arealformer, som kan ändra sig vid utökning eller inskränkning av den brukade marken. Annan forskning har visat att ägandekontinuiteten är avgörande för ägonamnens överlevnad³. Jag tror dock att det kan finnas namnkontinuitet även bland ägor som har bytt ägare, särskilt i de fall där det har funnits ett tidigt gemensamt brukande. Jag tror även att namn på ägor på utmarken borde ha en starkare kontinuitet⁴ (förutsatt att ägan har kontinuitet), med tanke på att dessa ägor inte sällan brukades gemensamt och dessutom borde behovet av ett särskiljande namn varit större, med tanke på att avståndet från gården gjorde att man inte lätt kunde beskriva var ägan låg (man borde alltså inte bara kunna säga Söderängen om en äga som låg flera kilometer från gården). Ägonamn som ligger i eller vid gränsen borde haft större möjlighet att överleva, med tanke på att det rent teoretiskt borde finnas fler namnbrukare, och de borde även oftare finnas med i skrivna källor.

För att avgöra om det finns namnkontinuitet i ett så pass stort material som jag har så måste man först bestämma vilka perioder man vill undersöka. De perioder jag har valt är: -1729, 1730–1829, 1830–1929, 1930–2010, 2010–. Periodernas avgränsning är avhängigt materialets karaktär. Före 1729 består materialet främst av lantmäteriakter från de äldre geometriska jordeböckerna. Mellan 1730 och 1829 är huvuddelen av ägonamnen insamlade från storskifteshandlingar, mellan 1830 och 1929 från lagaskifteshandlingar, mellan 1930 och 2009 från ortnamnsarkivets samlingar och från 2010 från mina egna uppteckningar.

De preliminära resultaten kan inte klart ge svar på frågan om ägonamn i gränstrakter är överlevare eller inte. För ägonamnen i eller vid gränser kring Söderby, Almunge socken, kan man påstå att gränserna verkar ha betydelse för ägonamnskontinuiteten (se figur 1).

-1729	1730-1829	1830-1929	1930-2009	2010-
Årslöten	Årslöten	Årslöten	Årslöten	
Maasängkiärret	Masugnskäret	Magnuskäret	Masängen	Masängen
Tufvarängen	Tufvarängs skiftet	Tufvarängen		
Ormwasskiärret	Ovallskäret	Ovvalskärr	Orvalskäret el Ovaldskäret	Käret
Qvarnkiärret	Qvarnkäret/n	Qvarnkäret	Kvarnkäret	
	Täppmå(sen)	Täppmossen		
Huttran kiärret	Häckeruds kiärret	Häkrudskäret	Höckerudskäret	
	Falkkäret	Nykäret		

Figur 1 Ägonamn i eller vid gränser kring Söderby i Almunge socken⁵.

Ägonamnen i Ösby, Almunge socken, visar en helt annan bild. Där har ägonamnen i eller vid gränser en svag kontinuitet (se figur 2). Ösby har dock en lite annan historia än Söderby; troligtvis är Ösby i Almunge socken del i en så kallad elementarbygd, området kallas fortfarande för Ulvsbygden och ligger avskilt från de andra byarna runt omkring. Jag har inte kunnat se att detta har påverkat ägonamnskontinuiteten särskilt, men kanske har det minskat gränsernas betydelse.

³ Se t.ex. Hald 1948 eller Holmberg 1976.

⁴ Detta antagande går stick i stäv med Holmbergs (1976) uppgift om att namn på utmarken har lägre överlevnadsgrad p.g.a. färre brukare. Wiklund (1986) kan dock inte se några tendenser att centrala namn har starkare kontinuitet i sitt material.

⁵ De olika färgerna representerar olika marktyper: grönmarkerade namn denoterar ängsmark, gulmarkerade namn denoterar åkermark, rosamarkerade namn denoterar hagmark, betesmark och liknande.

1730-1829	1830-1929	1930-2009	2010-
Fin(n)ängen			
Skomakarekärret	Skomakarkärret		
Igelsjökiärret	Igelsjökärret/n	Igelsjökärret	Igelsjökärret
Byängen	Byängen		
Storgärdet	Storgärdet		
Långlöten			
Brömsängen	Söderängen		
Långängen eller Quarnkärret			

Figur 2 Ägonamn i eller vid gränser kring Ösby i Almunge socken

Denna lilla undersökning av ägonamnen i gränstrakter verkar alltså inte ge något säkert svar på om namn vid gränser har särskilt goda chanser att överleva. I mitt avhandlingsprojekt ska jag undersöka fler aspekter som kan tänkas vara kontinuitetsstärkande, och förhoppningsvis kan dessa andra aspekter visa tydligare tendenser.

Litteratur

- Akselberg, Gunnstein, 1997: Namn på jordstykke i Voss kommune. I: Ägonamn – struktur och datering. Rapport från NORNA:s tjugotredje symposium på Svidja 15–17 september 1995. Red. Gunilla Harlin-Kranck. 1995. Uppsala. (NORNA-rapporter 63.)
- Brink, Stefan, 1984: Absolut datering av bebyggelsenamn. I: Bebyggelsers og bebyggelsenavnes alder. NORNA:s niende symposium i København 25–27 oktober 1982. Red. Af Vibeke Dahlberg, Gillian Fellows-Jensen, Bent Jørgensen & John Kousgård Sørensen. Uppsala. (NORNA-rapporter 26.). S. 18-66.
- Hald Kristian, 1948: Vore marknavnes alder. I: Namn och bygd 36.
- Holmberg, Bente, 1976: Marknavnenes kontinuitet i Horns herred. I: Ortnamn och samhälle. Aspekter, begrepp, metoder. Rapport från NORNA:s fjärde symposium i Hanaholmens kulturcentrum 25–27 april 1975. Red. Vibeke Dalberg, Botolv Helleland, Allan Rostvik & Kurt Zilliacus. Uppsala. (NORNA-rapporter 10.)
- Lisse, Christian, 1960: Tradition og fornyelse i marknavne. I: Ti Afhandlinger. Udgivet i anledning af Stednavneudvalgets 50 års jubilæum. København. (Navnestudier 2.)
- Lumholt, Ib, 1967: Ordforrådet i Sokkelund herreds marknavne. København.
- Pitkänen, Ritva Liisa, 1992: Sydvästfinska odlingsnamn. I: Ägonamn. Rapport från NORNA:s sjuttonde symposium på Svidja 24–26 maj 1991. Red. Gunilla Harling-Kranck och Lars Huldén. 1992. Uppsala. (NORNA-rapporter 50.) S. 43–50.
- Sandnes, Berit, 1997: Teignavn som forskningsobjekt – problemer og perspektiver. I: Namn og nemne 14. S. 59–68.
- Wedmark, Bertil, 1959–60: Marknamnsskatten i en skånsk by. I: Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift.
- Wiklund, Staffan, 1986: Ägonamn vid Luleälven. Om namnkontinuiteten i Svartlå by i Edefors socken. Umeå. (Nordsvenska 3.)

Flernamnssystemet i städerna Kuopio, Uleåborg och Åbo 1725–44 och 1825–44

Riitta Rajasuu

Presentationen beskriver flernamnssystemets regionala och sociala utbredning och spridning bland barn födda 1725–44 och 1825–44 i städerna Kuopio, Uleåborg och Åbo. Städerna ligger i olika delar av landet och har olika struktur. Flernamnssystemet kan tolkas som en innovation. I vilken ordning sprids innovationen till städerna? I vilken ordning sprids innovationen till olika socialgrupper?

1. Inledning

Presentationen beskriver flernamnssystemets regionala och sociala utbredning och spridning bland barn födda 1725–44 och 1825–44 i Kuopio, Uleåborg och Åbo.

Den baserar sig på undersökningar för en pågående doktorsavhandling, som kvantitativt och kvalitativt kartlägger det officiella dopnamnskicket i nämnda städer 1725–44 och 1825–44. Avhandlingen analyserar namnen ur språklig, regional och social synvinkel. Också de politiska förändringarnas inverkan på namnskicket beaktas (t.ex. förlorade Sverige Finland till Ryssland 1809).

2. Material och metod

Namnmaterialen är excerperat ur evangelisk-lutherska församlingarnas längder över födda och döpta. Det består av 31 715 belägg på namn från 21 301 barn.

Städerna ligger i olika delar av landet och har olika struktur. Finskspråkigt Kuopio är omgivet av agrar landsort i det östfinska Savolax. Det fick stadsrättigheter och säte för länsstyrelsens residens i slutet av 1700-talet. Många unga, t.ex. från Åbo-trakten flyttade till den nya staden.

Uleåborg är en urgammal handelsplats vid Bottniska viken. Staden fick stapelrätt 1765 och började exporterade t.ex. tjära. Staden har livlig sjöfart, och sjömän gjorde resor ända till Latinamerika. Där finns det gamla, rika borgarsläkter med egna rederier.

Åbo är den äldsta och största staden i landet vid tiden för undersökningen. Åbo är centrum för administration, utbildning, kultur och sjöfart med stapelrätt. I staden finns det Kungliga Akademin, hovrätten, ärkebiskopens och generalguvernörens residens.

Som teoretisk bakgrund används teorin om spridningen av innovationer (diffusion of innovations, Rogers 2003). Flernamnssystemet kan tolkas som en innovation. I vilken ordning sprids innovationen till städerna? I vilken ordning sprids innovationen till olika socialgrupper?

3. Resultat

Flernamnssystemet sprids kraftigt under hundra år: 1 barn av 10 (1725–44) och 7 barn av 10 (1825–44) har två namn. Pojkarnas namngivning är mer traditionell än flickornas.

Åbo med olika socialgrupper och gynnsamt geografiskt läge är mest innovativt. Uleåborg har gamla starka österbottniska traditioner, vilket syns också i namngivningen. I Kuopio sprids innovationerna 1825–44 snabbare än i Uleåborg: nya invånare t.ex. från Åbo-trakten har fört nya namnmönster med sig. Det ryska sättet att ge bara ett namn syns inte i Kuopio: även under autonomins tid sprids innovationerna från Sverige till östra Finland. (Bild 1, Bild 2).

Bild 1. Flickor med ett, två eller tre namn.

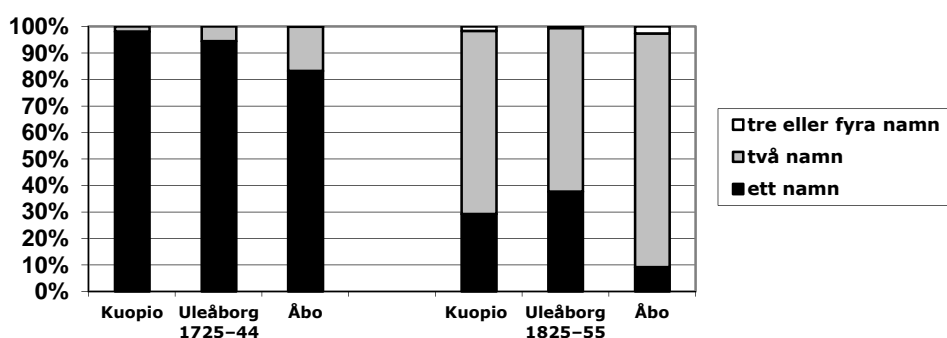
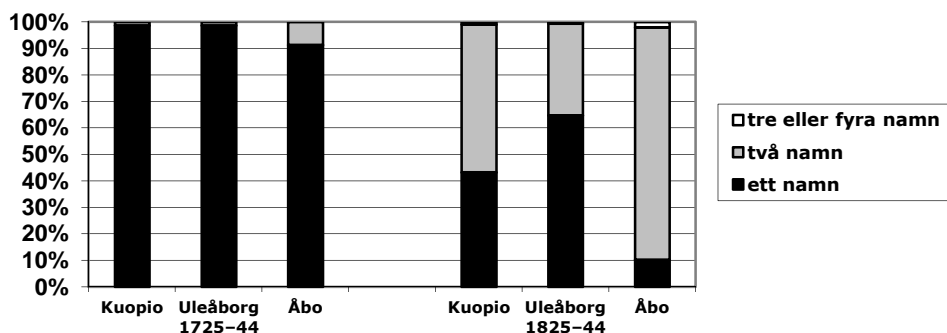

Bild 2. Pojkar med ett, två, tre eller fyra namn.

Barnets sociala bakgrund bestäms av faderns sociala status. 1725–44 kommer barn med två namn från högre socialgrupper, d.v.s. högre tjänstemän (1A), präster och lärare (2A), grosshandlare (3A), hantverksmästare (4A), officerare (5A) och borgare (8A). 1825–44 har tvånamnssystemet slagit igenom i alla socialgrupper, speciellt gäller det lägre tjänstemän (1B), hantverksgesäller (4B), sjömän (6B), olika arbetare inom lantbruk (7A) och trafik (8B). (Bild 3, Bild 4).

Bild 3. Den sociala bakgrunden för barn med två namn 1725–44.

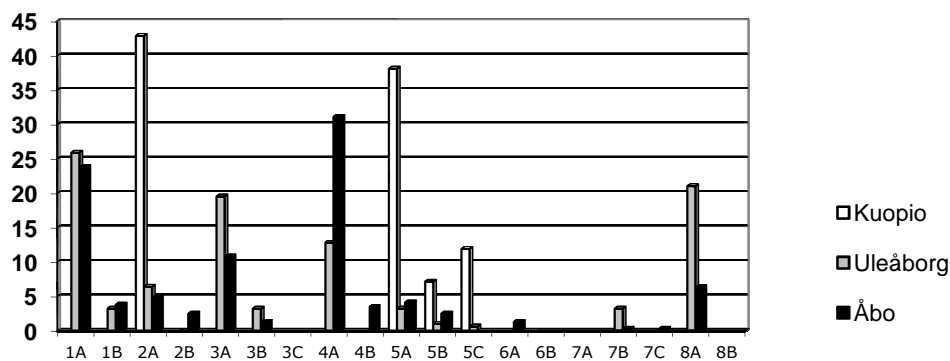
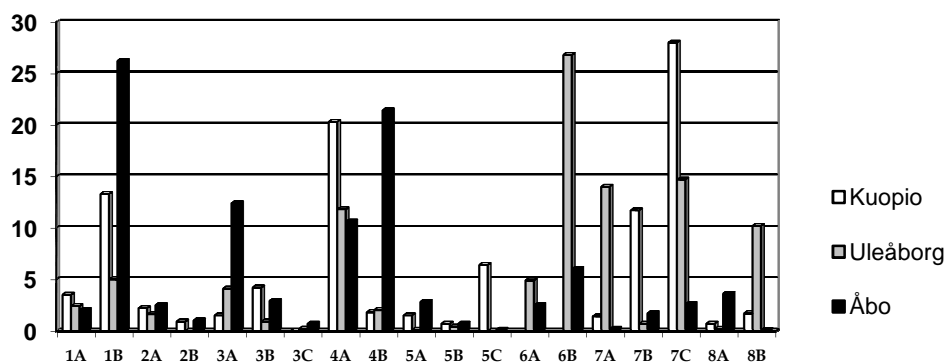

Bild 4. Den sociala bakgrunden för barn med två namn 1825–44.

Variationen av de mest frekventa tvånamskombinationerna är större mellan perioderna än mellan regionerna (Bild 5).

Bild 5. De mest frekventa tvånamskombinationerna.

		KUOPIO	ULEÅBORG	ÅBO
1725–44	flickor	<i>Anna Christina Anna Maria Beata Christina</i>	<i>Anna Margeta Anna Elisabeth Margareta Elisabeth</i>	<i>Anna Christina Maria Christina Maria Elisabeth</i>
	pojkar	<i>Eric Johan* Petter Gabriel*</i>	<i>Carl Jacob*</i>	<i>Carl Fredric Johan Fredric Eric Johan</i>
1825–44	flickor	<i>Maria Sofia Anna Maria Eva Sofia</i>	<i>Anna Maria Anna Sofia Maria Sofia</i>	<i>Maria Vilhelmina Sofia Vilhelmina Johanna Vilhelmina</i>
	pojkar	<i>Johan Henric Gustaf Adolph Johan Fredric</i>	<i>Johan Jacob Johan Henric Johan Fredric</i>	<i>Carl Gustaf Johan Fredric Gustaf Adolph</i>

*Bara dessa pojknamskombinationer i Kuopio och Uleåborg (1725–44) har mer än ett belägg.

4. Slutsats

Tidsperioderna samt de enskilda städerna är tidigare ganska lite undersökta. Resultatet ger ny information om den regionala spridningen och kompletterar äldre undersökningar (t.ex. Kiviniemi 1982). Fastän det är fråga om namnbruk på enskilda orter, speglar resultatet allmänna trender inom namnbruket i Finland vid tiden för undersökningen.

Referenser

- Kiviniemi, Eero 1982: *Rakkaan lapsen monet nimet. Suomalaisten etunimet ja nimervalinta*. Espoo: Weilin+Göös.
- Rogers, Everett M. 2003: *Diffusion of Innovations*. Fifth edition. New York: Free Press.

Navn i det nordlige Sápmi på 1500- og 1600-tallet

Siv Rasmussen

Dette foredraget bygger på en undersøkelse vedrørende bruk og endring i bruk av personnavn blant den samiske befolkningen i det nordligste Norge, Sverige og Finland i tidlig nytid, slik det kommer frem i skriftlige kilder. Undersøkelsen er en del av mitt doktorgradsprosjekt i historie, kalt “Møtet mellom samisk religion og kristendom i tidlig nytid”. Dette er et komparativt prosjekt der hovedsiktemålet er å studere likheter og ulikheter mellom den svenske og den norske kirkas innflytelse i de ulike samiske områdene, og den samiske befolkningens respons på denne kristne påvirkningen. I dette arbeidet er studien i bruk og endring i bruk av personnavn en av faktorene som er med og gir et bilde av både grad av kristen påvirkning, hvor påvirkningen kom fra og intensiteten i påvirkning.

I navneundersøkelsen har jeg tatt for meg tre områder; Torne lappmark, Kemi lappmark og Vestersjøen. Torne lappmark utgjorde områder som i dag ligger i Sverige, Norge og Finland. Kemi lappmark lå innenfor grensene til dagens Finland, samt en mindre del i dagens Russland. Vestersjøen omfattet alle fjorder fra Varanger til Tysfjord i Norge, men i denne undersøkelsen er det kun tatt med fjordene i dagens Finnmark fylke eller datidens Vardøhus amt. Disse områdenavnene er svenske navn på tre administrative områder, som har røtter tilbake til birkarlenes beskatning av samene, og som ble overtatt av den svenske kongemakta på midten av 1500, sammen med skatterettighetene. Grensene på Nordkalotten var ikke fastsatte på denne tiden, og i store områder ble de samiske siidaene eller samfunnene skattlagt fra to eller tre rikers side (Danmark-Norge, Sverige og Russland). Ved hjelp av skattelister har jeg laget en oversikt over hvilke type navn som ble brukt i den enkelte siida og hvordan denne navnebruken endret seg over tid. Skattelistene inneholder kun mannsnavn. Navnene har jeg inndelt i kategoriene samiske (finske/karelske)navn, norrøne navn, russiske navn, kristne navn (helgennavn og bibelske navn).

Undersøkelsen viser store forskjeller i navnebruk både mellom de tre områdene og mellom ulike delområder innad i det enkelte område. Hovedfunnet er at andelen samisk navn minket i løpet av undersøkelsesperioden, mens andelen kristne navn økte. Andelen norrøne navn viser en svak økning i de fleste delområdene. Samiske navn ble brukt mest og lengst i den østlige delen av Kemi lappmark, mens det var færrest samiske navn i bruk i Vestersjøen. Største andel norrøne navn fantes ikke uventet i Vestersjøen, der samene bodde nær den norske befolkningen.

Selv om samene tok i bruk ikke-samiske navn i samhandling med statsmaktens representanter, som skatteoppkrevere og prester, fortsatte de å bruke de samiske navnene muntlig seg i mellom. Samene praktiserte her et dobbelt navnesystem, der man hadde et kristent eller norrønt døpenavn og et samisk navn. Spor etter dette doble navnesystemet kommer tidvis frem i kildematerialet, for eksempel ble navnet Jox (av samisk Juoksa=bue) også skrevet Josef, og Sarri

ble til Samuel. De samiske navnene forsvant etter hvert nesten fullstendig, kun et fåtall av disse navnene har blitt brukt opp mot vår tid som offisielt navn. Men man har fortsatt å praktisere et dobbelt navnesystem, som ennå er levende i dag, i den forstand at samiske varianter av de kristne og norrøne navnene brukes. Tidligere bare i muntlig samisk, men i løpet av de siste årene også som offisielle fornavn.

Namnfrasvariation och sociala gränser i det senmedeltida Stockholm

Lennart Ryman

Mitt föredrag blir en kort summering av en begränsad men central del av projektet Namnfraser i äldre tid (se projektpresentation i Ryman 2008). Det rör sig om namnfraser (personnamn med eventuella bestämningar) i Stockholms tänkeböcker 1483–1492 och om deras samband med stadens sociala struktur. Särskild uppmärksamhet ägnas åt skillnaderna mellan kvinnors och mäns namnfraser.

Inledning

Mitt föredrag blir en kort summering av en begränsad men central del av mitt projekt Namnfraser i äldre tid (se projektpresentation i Ryman 2008). Det rör sig om namnfraser i Stockholms tänkeböcker 1483–1492, utgivna i volymen STb 2, och om deras samband med stadens sociala struktur. Namnfrasers primära funktion är att identifiera individer, men därutöver kan de också förmedla attityder och kategorisera, och de återspeglar därmed något av samhällets värderingar och människosyn. (För en översikt över det senmedeltida Stockholm hänvisar jag till Dahlbäck 1987. Se också Sjödén 1950, 1953 och Lamberg 2001.)

Vad är då namnfraser, och hur har jag valt att beskriva dem här? En namnfras består av ett personnamn med eventuella bestämningar. Det rör sig alltså om en nominalfras med ett egennamn som huvudord, men företeelsen är snarare pragmatiskt än morfologiskt avgränsad. (Namnfraser är således ett sätt att referera till individer. Vissa fraser som jag räknar som namnfraser innehåller inte nödvändigtvis något egennamn, en terminologisk besvärlighet som inte kommer att diskuteras här. I exemplen nedan är *kannegiwtarens* räknat som en namnfras men inte *den kvinnan som han låg med* eller *mäster Berends tjänare* eller *Benct Brinks hustru* även om dessa nominalfraser refererar till individer och är väsentliga bland annat vid en social beskrivning (se nedan).

Titlar och ämbetsbeteckningar som *radhman* markeras inte i min översiktliga beskrivning. Inte heller maritonymika i form av genitivattribut eller lösa appositioner. (Det rör sig nästan uteslutande om andronymika.) (Maritonymika i form av avledningar och sammansättningar, vilka är relativt ovanliga, har räknats som tillnamn.) Detta är ett sätt att förenkla beskrivningen. För maritonymika och ämbetsbeteckningar kan detta också motiveras av att de inte tycks vara lexikaliserade delar av namnfraserna. Alla dessa företeelser är dock naturligtvis viktiga i sammanhanget och ingår i resonemangen i det följande. I nedanstående exempel är titlar markerade men inte maritonymika. De delar av namnfraserna som inte noteras samt kontext är satta inom hakparenteser och mina kommentarer inom parentes.

Figur 1. Förkortningar för namnfrasement

HN = huvudnamn	YB = yrkesbenämning (endast fasta appositioner noteras)
P = patronymika	
TN = tillnamn (binamn eller släktnamn) ¹	B = bosättningsbeteckning i form av prepositionsfras

HN: *Wlfarth* (STb 2 s. 362, son till avlidne borgmästaren Gerd Sodde, bjuder upp en tomt på hustru Elin Svartes vägnar)

HN: *Nic.*, *Mikel klensmidz dreng* (s. 115, skall vittna för Valdemar kopparslagare).

HN: *Märta* [*Albrictz*] (s. 130, väpnardottern Märta Bengtsdotter, änka efter Albrekt Jönsson – även känd som *dole Albrekt* – , skall förlika sig med Erik Olsson)

titel HN: *ffrw Ingeborge* (s. 134, Ingeborg Åkesdotter, riksföreståndaren Sten Stures hustru, ber om nåd för brottsling).

titel HN: *her Algot* [*prebendat her j stadin*] (s. 31, vittnar att han sänt en smådräng till herr Henrik i Ekerö)

titel HN: *hustru Anna* [*kannegiwtarens*] (s. 83, säljer del av hus).

titel HN: *meister Öryan* [*ok*] *mester Lodwik* (s. 11, bårdskärare som vittnar om att Hanis Jute inte hade dött av sina sår om han inte haft värdskap med den kvinnan som han låg med, i annat fall hade mester Berends tjänare läkt honom).

titel HN: *mester Laurens* [*skal staa widh layske och*] *mester Heming* [*skal slita riis pa honom*] (s. 126, bödeln straffas av sin kollega för att ha släppt ut fångarna).

HN P: *Margit Laurensse dotter* (s. 126, erkänner att hon stulit från Benct Brinks hustru, får skamstraff och förvisas från staden)

HN P: *Pedher Jensson* [*radman*] (s. 126, har mottagit hyra för hus).

titel HN P: *her Peder Ewerardij* (s. 426, präst, son till Evert Brandenburg guldsmed, i arvskitte)

HN YB: *Knwt skreddare* (s. 126, har gjort inbördes testamente med sin hustru Rikissa).

HN TN: *Joan Styng* (s. 127, rådmann, nämns i samband med att Claus Olsson, som har tjänat honom, bötfälls för att ha slagit en kvinna).

TN HN: *Trosa Joans* [*stugw*] (s. 301, en tjuv har varit i hans stuga – högre upp på sidan omtalas han i samma sak efter mönstret HN YB, *Jon scredderes*).

HN B: *Nic. i Kalshäl* (s. 98, i Kalvshälla, Järfälla sn, intygar att han inte slagit Nic. i Rinckaby; när den misstänkte går eden några dagar senare skrivs han HN P, brottsoffret däremot fortsatt HN B)

YB [hustru Anna] *kannegiwtarens* (s. 83, Joan kannngjutare, hans änka säljer del av hus).

TN: [*pa hustru Ragnilde*] *Osenbrygges* [*wegna*] (s. 13, Berend Osenbrygge, hans änka låter sälja gård).

TN: *Litid och gott* (s. 163, utlovar edgång för att fria sig från att ha okvädat Peder Michelsson hustru – hon skrivs s. 215 *Cristin litet och got*).

HN P YB: *Niels Hermansson werkmestare* (s. 126, har betalat hyra för hus)

¹ Terminologin här är olycklig, eftersom en väsentlig tanke är att kunna undersöka namnfraser utan att ta ställning till vilka element som är namn och vilka som är icke-namn. Men utöver de två tydligt urskiljbara kategorierna P och YB återstår en grupp med övriga bestämningar, som här kallas TN. Gruppen TN består verkligen helt eller delvis av uppenbara egennamn, men indelningen innebär inte att jag här tar ställning till huruvida element i kategorierna P och YB är egennamn eller inte.

Översikt och nedslag

Det är alltså namnfrasernas sekundära funktion att skilja på olika sorters folk som här skall stå i fokus. Senmedeltidens samhälle var finmaskigt indelat i olika grupper. Många – men långtifrån alla – av dessa återspeglas i namnfraserna, mer eller mindre tydligt, mer eller mindre konsekvent.

Tre oppositioner som har stor betydelse för namnfrasskicket är kvinnor–män, gifta–ogifta och andliga–världsliga. Skillnaden mellan kvinnor och män framgår vid en översikt över namnfrasskicket i STb 2 (tabell 1). Tabellen bygger på en databas som jag upprättat på grundval av personregistret till STb 2 och sedan justerat genom kontroll mot texten. Osäkerhetsmomenten i redovisningen är betydande, bl.a. beroende på svårigheten av att korrekt identifiera individer, men tendenserna är mycket tydliga.

Tabell 1. Mäns och kvinnors namnfraser i STb 2

	Män	Kvinnor
Namngivna	2 558 ^{B 322}	489 ^{B 14}
därav med huvudnamn utan P, TN, YB	307 ^{B 99}	390 ^{B 10}
därav med enbart tillnamn	13 ^{B 0}	8 ^{B 0}
därav TN & YB	3 ^{B 0}	0
därav HN & P	1 190 ^{B 187}	48 ^{B 2}
därav HN & TN	698 ^{B 27}	37 ^{B 2}
därav HN & YB	651 ^{B 20}	6 ^{B 0}
Icke namngivna (uppskattat)	280	310
därav någons man/hustru	4	160
därav någons dräng/piga	52	19

Kombinationerna med & innebär att individerna skrivs med namnfraser innehållande sådana element i de tänkeböcker som är utgivna i STb 2. Kombinationer av P, TN och YB förekommer men redovisas inte här. De upphöjda siffrorna med B står för bosättningsbenämningar i form av prepositionsfraser, avseende orter utanför staden.

Vi ser att kvinnor omtalas i mycket mindre utsträckning än män. Bland de omtalade kvinnorna är det namnfraselementen huvudnamn samt de i tabellen ej redovisade andronymika och titlar som intar de stora rollerna. Bland kvinnors tillnamn spelar släktnamnen en mycket liten roll. Jag har med tvekan fört två säkra och en trolig genitivform dit, vilka återgår på fädernas släktnamn (*Blankenstens*, *van der (R)as* och *van der Elsten*).

Förhållandevis få kvinnor skrivs HN B. Inte heller lokaliseringar inom staden är vanliga – omkring 18 kvinnor skrivs så mot omkring 136 män. Förhållandevis många kvinnor omtalas utan namns nämnande, oftast i relation till en annan individ, oftast en man, i drygt hälften av fallen den äkta mannen.

Mäns namnfraser innehåller i mycket högre grad patronymika, tillnamn (huvudsakligen tyska släktnamn och binamn) och yrkesbenämningar. Män kan sägas i högre grad vara individualiserade, i

högre grad tilldelade en position som sin faders son eller som en släktmedlem eller som utövare av ett väldefinierat yrke. I löpande text får detta ännu större genomslag, eftersom ett stort antal män omtalas många gånger med fullständiga namnfraser.

Resultatet är väntat, men kanske hade man inte förväntat sig ett så övertydligt utslag. Särskilt kan den synnerligen begränsade rollen för patronymika i kvinnors namnfraser förvåna. I de samtida breven är skillnaden mellan kvinnor och män i detta avseende mindre (om än betydande), vilket i några fall framgår när kvinnor i STb 2 också omtalas i brev (se t.ex. Kristina Jacobs dotter, rådmannen Staffan Storbekes änka i brev av 1485 4/10²).

I det följande skall några exempel på sociala grupper och deras namnfrasskick tas upp. Först andliga och frälse, därefter – bland männen – hantverkare, dragare (bärare) och köpmän. Därefter diskuteras kvinnors, huvudsakligen borgarhustrurs, namnfraser. Slutligen behandlas tjänstefolk av båda könen.

Kvinnliga andliga, dvs. nunnor, förekommer nästan aldrig i tänkebokstexten. Det enda undantaget bland de namngivna är *Anna Johannis*, dotter till Hans bagare, som nämns i ett arvskifte; hon skrivs med latiniserat genitivpatronymikon för att markera hennes andliga status. Här kan också nämnas den gamla abbedissan i Sankta Klara (s. 9 f.), vars namn aldrig meddelas. På samma sätt omtalas även män, som priorn i Svartbrödra (s. 23, troligen identisk med doktor Laurens Magni) och legaten (s. 116, det enda omnämmandet av den påvlige legaten Bartolomeus de Camerino).

Av 115 namngivna manliga andliga omtalas 57 med endast titel och huvudnamn. 30 skrivs med patronymika; av dessa är 24 latiniserade genitivpatronymika. (Bland djäknar, som ju huvudsakligen var blivande andliga, är 6 av 10 patronymika latiniserade.) 30 skrivs med tillnamn; av dessa är endast ett latiniserat, *Pistor* motsvarande *bagare*.³

Andligt stånd markeras alltså genom titlar (*herr, mäster* eller *broder* – däremot används inte *syster* vid det enda möjliga tillfället) och genom att patronymika och tillnamn undviks. Detta gäller särskilt sockenpräster som vanligen skrivs titel HN B (*her Henrik j Äkröö*). Patronymikon eller tillnamn kan dock tillfogas i särskiljande syfte. Ytterligare ett tecken på andligt stånd är latiniserat patronymikon, vilket även kan användas om kvinnor.

De 78 noterade frälsemännens namnfraser innehåller i ett fall endast titel och huvudnamn, för övrigt också patronymikon (52 fall) eller tillnamn (26 fall; det rör sig uteslutande eller nästan uteslutande om släktnamn). I 6 fall förekommer också bosättningsbeteckning (dvs. frälsemannen ”skrivs” till en gård). De 16 noterade frälsekvinnornas namnfraser innehåller i ett fall patronymikon (ett tillfälle, STb 2 s. 38, säkerligen påverkat av brevstil) och i ett fall tillnamn (*van der (R)as*, se ovan, två tillfällen). I fyra fall förekommer bosättningsbeteckning.

Bland frälset är riddare och deras hustrur klart urskilda genom herre- och fru-titlarna. Övrigt frälse är däremot inte tydligt markerat (se t.ex. STb 2 s. 2 där väpnarna och riksråden Svante Nilsson och Erik Eriksson omtalas utan några rangmarkeringar). Väpnarstatus kan ibland markeras

² http://www.nad.riksarkivet.se/SDHK?EndastDigitaliserat=false&DatumFran=1485-10-04&Brevtext=true&Extratext=true&Sigill=true&Original=true&MedeltidaAvskrifter=true&MedeltidaRegest=true&Brocman=true&Hadorph=true&Peringskiold=true&Ornhjelm=true&OvrMedeltidaAvskrifter=true&OvrMedeltidaRegest=true&AvanceradSok=False&page=2&postid=Dipl_31656&tab=post

³ Latinska yrkesbenämningar förekommer även i namnfraser refererande till olärda män, dock aldrig, såvitt jag kunnat se, *pistor*.

med en lös apposition: *welboren man Jenis Geeth j Gylia* (har sålt hus till) *welborna quinno hustru Anna j Lyndöö* (STb 2 s. 108).

Herre-titeln används således om riddare och präster. Märkligt nog, och efter tysk förebild, används den även om Stockholms borgmästare. Däremot skrivs borgmästarnas hustrur inte med fru-titel.

Hantverkarna är i regel kända för mig genom att de skrivs med yrkesbenämning. Där finns alltså en felkälla; somliga män skrivna med yrkesbenämning utövar troligen inte (längre) det aktuella hantverket och somliga män utan yrkesbenämning är troligen hantverkare. Ett särskilt problem är att vissa yrkesbeteckningar till formen sammanfaller med tyska släktnamn. Trots allt är det högst sannolikt att det stora flertalet hantverkare skrivs med yrkesbenämning. T.ex. nämns i ett ärekränkingsärende som rör skinnarämbetet sex skinnare, varav fem skrivs HN YB. Av 340 män som jag räknar som hantverkare är det endast 7 som inte någon gång skrivs med yrkesbenämning i STb 2. Verkligheten bör inte ha varit fullt så entydig, men att hantverkare på detta sätt kategoriserades efter sina yrken var säkerligen ett mycket starkt mönster.

Bland det fåtal noterade fall där yrkesbenämning saknas finns dels sådana där yrkesbenämningen tycks ha blivit utkonkurrerad av ett annat namnfraselement, dels sådana där yrkesbenämningen tycks ha blivit utelämnad som en markering av bristande etablering eller låg status. De senare fallen är Henrik Gulstop som förbjuds bruka skinnarämbetet (STb 2 s. 13), Karl Olsson på Malmen som bötfälls – det anges att han är en timmerman (s. 562), Lasse Nilsson som får sina böter omvandlade till straffarbete – det anges att han är en tunnbindare på Norrmalm (s. 510 f.). (Befolkningen på Norrmalm och Södermalm var i allmänhet betydligt fattigare än befolkningen i den egentliga staden på stadsholmen.)

Dragarna var stadens bärare och var organiserade i ett ämbete på samma sätt som hantverkare. Vid ett tillfälle (STb 2 s. 408) omtalas *tywffua dragarana ... the andra dragara* (dvs. oorganiserade dragare) som fråntagits ett fat öl av dragarna. De senare får böta, inte för beslagttaget av tunnan utan för att de druckit upp den. Dragarnas status bör dock ha varit betydligt lägre än de flesta hantverkares och deras yrkesidentitet diffusare. Det är frestande att tolka namnfrasernas struktur i ljuset av detta.

Av de 29 män som jag har kategoriserat som dragare skrivs 9 inte någon gång med yrkesbenämning. Troligen är yrkesbenämningarnas ställning i själva verket svagare än så; av tolv vittnande dragare i ett rättsfall skrivs tio utan yrkesbenämning (STb 2 s. 152 f.).

Bland köpmännen fanns stadens elit. Endast köpmän kunde bli rådmän eller borgmästare i staden, och köpmännen bör i allmänhet ha varit förmögnare än hantverkarna, kanske med undantag för guldsmederna. Att vara köpman innebar att inta en viss juridisk ställning med rättigheter och skyldigheter; denna ställning kunde inte kombineras med att vara hantverkare. Trots detta markeras status som köpman vanligen inte på något särskilt sätt. Yrkesbenämningen *køpman* är synnerligen ovanlig och brukas regelbundet endast i ett fall. (Yrkesbenämningen *køpsven* är något vanligare.) Köpmännen omtalas i stället ungefär som stadsinvånarna i gemen, förutom att tyska släktnamn är ovanligt vanliga och yrkesbenämningar ovanligt ovanliga. Att yrkesbenämningar överhuvudtaget förekommer kan tyckas märkligt, och vi skall kort se på ett par fall där köpmän omtalas som kopparslagare och skräddare.

Jönis kopperslagere køpman, bötfälls (STb 2 s. 384). *Klaus sartor ok Mattis sartor, køpmen bade* (rubrik) ... *Mattis sartor skal sælie kopperen* ... Claus ... (s. 259). *Anders sartor, aff landh kom,*

som köpman er, bötfälls (s. 505). I de flesta av de här fallen verkar det som om männen är allmänt kända under en namnfras HN YB. I åtminstone vissa fall har man då känt ett behov av att upplysa om att de inte är hantverkare utan köpmän. Yrkesbenämningen kan visa på att de ursprungligen har varit hantverkare (vilket framgår mer eller mindre tydligt i några fall) eller att deras far har varit hantverkare; möjligen kan det också röra sig om släktnamn.

Den mest uppenbara skillnaden rör som sagt kvinnor och män och jag hänvisar återigen till tabell 1. (Se Sundström 204 för en översikt över kvinnors namnfraser i svenska tänkeböcker.) Bland kvinnorna är det mycket viktigt att markera gift stånd (huruvida mannen är död eller levande är inte fullt lika viktigt). Hustrur hade huvudsakligen status i förhållande till sina män. (I själva verket hade många män ett förmånligt gifte att tacka för en stor del av sin status. Det är dock sällsynt att finna avtryck av detta i namnfraserna.)

Eftersom kvinnors namnfrasskick är så stereotyp är utrymmet för att markera status begränsat. En möjlighet är hustrutiteln, som i princip kunde användas om alla gifta kvinnor. Av 395 kvinnor (förutom fruar) som jag har noterat som gifta skrivs 262 med titel. Anmärkningsvärt är att ca 40 av dessa titelbärare skrivs utan andronymikon, vilket möjligen tyder på att skrivaren tillmäter dem en självständigare ställning (jfr Kousgård Sørensen 1985 s. 32, Wahlberg 1999 s. 113, Sundström 2004 s. 129 och Leibring 2011 s. 58 f.).

Särskilt är att märka bosättningsbeteckning avseende gård eller by tycks kunna ersätta andronymikon. De nio så omtalade kvinnorna saknar alla andronymikon (frälse och ofrälse, i ett fall kanske en ogift kvinna).

Ett mycket tydligt utslag ger titelbruket för hustrur till borgmästare och rådmän respektive för hustrur till dragare, åkare och obesuttna. Bland de förra används titel om 25 av 27 namngivna. Bland de senare används titel ett fall av sju bland dragar- och åkarhustrurna och i inget fall av sex bland obesuttna hustrur. Detta visar att bruket kan anpassas efter den omtalades ställning. Men för stora grupper hustrur blir utfallet oklart, trots de stora sociala skillnaderna. Av köpmäns och köpsvenners hustrur skrivs 76 % med titel, av hantverkares (förutom guldsmeders) hustrur 71 % – de tycks således ligga på samma nivå med en skillnad som mycket väl kan vara slumpmässigt betingad.

Som nämns ovan räknar jag andronymika i form av avledningar eller sammansättningar som tillnamn. Det finns ett fåtal sammansättningar på *-hustru* som jag inte skall behandla vidare här. Avledningarna tycks ha det gemensamt att de används om på något sätt marginaliserade kvinnor. Det rör sig om nollsuffixbildningarna *Hoghusen* och *Rodehose* (skrivs även *Rodehoseken*) (icke ärbara hustrur) och *I besta matta* (kvinna förvisad från staden). Vidare *Svederskan* (spetälsk kvinna). Man får förmodligen även räkna in *Krokhand* och *Høna*. (Det sistnämnda tycks primärt vara kvinnans binamn medan hennes man bär ett gynaikononymikon – se STb 2 s. 609, 270, 380 – en möjlighet som man får räkna med när avledningsbasen inte är ett tyskt släktnamn.)

De fåtaliga yrkesbeteckningar som bärs av kvinnor har anknytning till klädtvätt *dokavaskirska* (ett fall), matberedning (ett fall, kvinnans son omtalas som *sylltakona sön*, STb 2 s. 545), ölbrygging (*bryggissa* och dylikt, fyra fall varav en anonym), åderlåtning (*latirska*, 2 fall) och badstugor (*skøirska*, ett fall, det antas syfta på en kvinna som skrubbar de badande i en bastu). Två hustrur verkar vidare förestå badstugor och en kvinna (möjligen identisk med en av dessa hustrur) *Birgitta j Helge likame badzstuffw* (s. 147) vill intyga att hon inte bestulit en gäst. Dessa verksamhetsområden var alltså öppna för kvinnor, och viss mån innehåller deras namnfraser yrkesbenämningar som specificerar deras yrken. Därmed skulle alltså beskrivningen av kvinnors yrkesliv i Stockholm vara avslutad. Men säkerligen återspeglar denna extrema insnävring snarare

rådets syn än den verkliga tingens ordning. Det är symptomatiskt att det finns tre män som skrivs med en yrkesbenämning *badhstovukarl/ -man* i STb 2 men ingen *badhstovuhustru*, trots att könsfördelningen på området tycks ha varit ganska jämn.

Som framgår av tabell 1 omtalas ca 160 hustrur endast som sin mans hustru, utan namns nämnande. Detta återspeglar förstås en syn på kvinnan som i högsta grad avhängig mannen. Omtalssättet innebär dock inte nödvändigtvis att kvinnan inte tillerkänns förmåga att agera. När det omtalas att köpmanshustrun Kristina har låtit frakta sitt malt i ett skepp skrivs hon utan namn (*Erick Olssons hustru*, s. 54).

Hustruns fixering vid det gifta ståndet är starkt markerad, oftast även relateringen till mannen. Detta blir emellertid sällan lexikaliserat, till skillnad från patronymika och yrkesbeteckningar, som i första hand rör männen. Det är belysande att jämföra med tjänstefolkets namnfraser.

För identifiering av tjänstefolk var naturligtvis relationen till husbonden, eller i sällsynta fall matmodern, viktig. Jag har noterat ca 91 namngivna män som omtalas på det sättet. Av dem skrivs 41 med endast huvudnamn, 40 HN P, 6 HN TN och 4 HN YB. Det finns också ett antal förmodligen obesuttna män som skrivs med yrkesbeteckning utan att husbonden nödvändigtvis anges. Typiskt rör det sig om hantverksdrängar eller hantverkssvenner som *Hans offuerskere swennin* som bötfälls för att ha stuckit sin egen stallbroder (STb 2 s. 317).

Jag har endast noterat sju namngivna pigor, samtliga anklagade för brott, vittnen till brott eller utsatta för brott. De skrivs i fyra fall med endast huvudnamn, i två fall HN P och i ett fall HN TN (*Anna Finska*). Relationen till husbonden omtalas men inte nödvändigtvis i anslutning till namnfrasen.

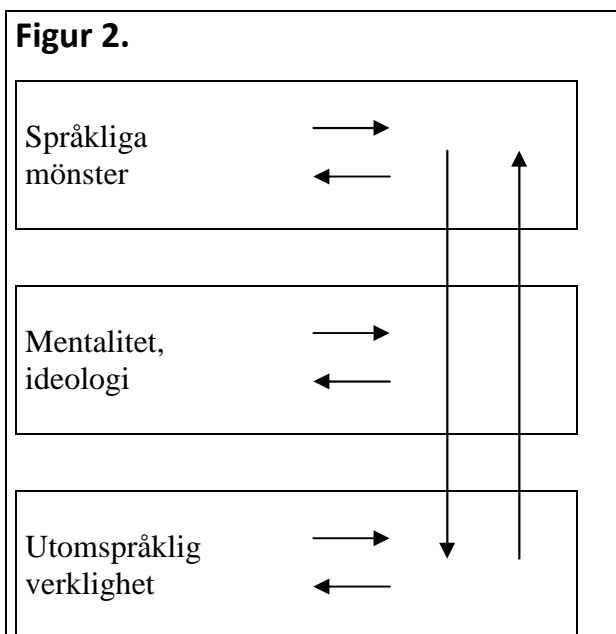
Som framgår av tabell 1 omtalas ca 52 män som någons dräng och ca 19 kvinnor som någons piga. T.ex. bötfälls Bengt Kogs dräng för misshandel (s. 591), mästare Berends tjänare har behandlat en sårad man (se inledningen), Anders Finnes piga har blivit slagen (s. 55) och Erik Svenssons piga identifierar en sugga såsom tillhörig sin (före detta?) husbonde (s. 611). Det mest uppseendeväckande fallet rör Mikel Raukas hustrus finska piga, som plågats ihjäl av sin matmoder. Trots långvariga förhandlingar (s. 235–239) namnges aldrig pigan, däremot hennes far när han uppbär bot för henne.

För identifiering av tjänstefolk är husbondens eller matmoderns identitet det kanske viktigaste, vilket framgår av de relativt många anonyma pigorna och drängarna. Hantverksdrängar och hantverkssvenner verkar dock ibland tillmätas en självständigare ställning. Angivelserna av husbonden är inte lexikaliserade, inte ens i samma utsträckning som för hustrur.

Diskussion

Namnfraserna kan tänkas återspegla: den sociala verkligheten/ ideologi eller mentalitet/ språkliga mönster. Även om en sådan uppdelning utgör en synnerligen grovhuggen bild av förhållandet mellan samhälle, mentalitet och språk tror jag att den kan föra diskussionen en bit framåt. Den enkla modellen i figur 2 vill illustrera att påverkan kan ske såväl inom de tre sfärerna som mellan dem, och att påverkan kan gå åt alla håll.

Figur 2.

En konsekvens av denna modell är att man bör vara iaktta en viss försiktighet med antaganden om den utomspråkliga verkligheten som bygger på variationer i namnfraser.

En fråga är hur kvinnor namnfrasskick kan belysas av denna modell. Det dominerande bruket att en gift kvinna i första hand identifierades i förhållande till sin man kunde tänkas svara väl mot den utomspråkliga verkligheten. När allt kommer omkring var en man rättsligt ansvarig för sin hustru, och män bötfälls också relativt ofta uttryckligen på sina hustrurs vägnar. Det kunde också tänkas att det till stor del rör sig om mentalitet eller ideologi, eller rentav språkliga mönster. För alla tre nivåerna är det rimligt att tänka sig påverkan från tyska till svenska städer. Mest lättpåverkat bör den språkliga sfären vara, minst (men inte obetydligt) den utomspråkliga. Vid en genomläsning av tänkebokstexten får man i alla fall intrycket att en jämförelsevis självständig ställning för en kvinna sällan slår igenom i en avvikande namnfras. Sådana (extremt formella eller extremt informella) är i stället ofta en indikation på att en kvinna har brutit mot det förväntade mönstret och är mer eller mindre marginaliserad.

Kanske kan en del av mönstren förklaras i termer av vilka människor som var mer eller mindre markerade. I tänkeböckernas värld är män förstås mindre markerade än kvinnor och köpmän mindre markerade än hantverkare. Stadsstyret utgick från de besuttna männen och i synnerhet från köpmännen. Därför, kan man tänka sig, behövs sällan yrkesbenämningen *køpman*, därför, möjligen, kan en anonym kvinna omtalas endast som *kvinnan* (19 noterade fall) eller *hustrun* (25 noterade fall) (jfr Sundström 2004 s. 127, 131) medan anonyma män sällan omtalas som *mannen* (åtta noterade fall). Jag har tidigare (Ryman 2009) försökt förklara sällsyntheten av angivande av tyskt ursprung i namnfraserna i Stockholm efter liknande banor.

Beträffande den bristande markeringen av frälsestatus kan denna delvis ha motsvarighet i den utomspråkliga verkligheten. Eliten bland borgarna kan ha haft ungefär samma status som många frälsemän och en del väpnare. Det förekom således att frälsemän, även väpnare, blev stockholmsborgare och att stockholmsborgare, även efter att de blivit adlade, fortsatte sin borgerliga gärning. I ett par fall skrivs en väpnardotter och en väpnarhustru med påfallande informella namnfraser. Detta kan nog förklaras individuellt, men kan också sammanhånga med större mönster.

Drastiska binamn är relativt ovanliga i tänkeböckerna. Man skall vara försiktig med att anta att de är deklasserande, men vissa förhållanden tyder på att så delvis är fallet. Det förefaller som om

rådmän och borgmästare blir skonade från drastiska binamn (se även Lamberg 2001 s. 227). Detta är anmärkningsvärt mot bakgrund av frälsets släktnamn, som ju i stor utsträckning tycks vara ursprungliga binamn, ofta drastiska sådana (t.ex. *Gylta*). Det skulle kunna röra sig om social variation (borgerliga kontra aristokratiska ideal) men också om kronologisk, eftersom många frälssläktnamn tycks ha bildats på 1300-talet.

Drastiska binamn verkar vidare vara överrepresenterade bland på något sätt marginaliserade individer. Detta är uppenbart när det gäller kvinnor (se Ryman 2010a, 2010b och ovan) men kan förmodligen spåras även bland män med binamn som *Høffrit* (tjuv som döms till skamstraff, möjligen avses *yfrit* 'ymnigt, rikligt' m.m.), *Langhætta* (tjuv), *Odhinskarl* (ogärningsman) och förmodligen *Fughlabrok* (såvida det inte rör sig om ett tyskt namn) (tjuv som blir hängd). Till de nedsättande namnen får förmodligen även *Blacke*, *Dole*, *Dorre* och *Stampme* räknas. Till de mindre uppburna männen i Stockholm hör *Onæckta Hanisse* (STb 2 s. 159, av mlty. *unecht*) och *Pawal dragare medh skordotta nesan* (STb 2 s. 292).

Namnfrasernas struktur motsvarar alltså på flera sätt samhällets struktur, samtidigt som senmedeltidens behov av att i alla avseenden språkligt finsortera individer efter social ställning tycks ha varit begränsat. Därvidlag skulle som bekant med tiden ske en betydande uppstramning.

Litteratur

- Dahlbäck, Göran, 1987: I medeltidens Stockholm. Stockholm. (Monografier utg. av Stockholms stad 81.)
- Kousgård Sørensen, John, 1985: Hustrunavne. I: Regional och social variation i nordiskt personnamnsskick. Handlingar från NORNA:s tionde symposium i Umeå 3–5 maj 1983. Red. av Sigurd Fries & Roland Otterbjörk. Uppsala. (NORNA-rapporter 29.)
- Lamberg, Marko, 2001: Dannemännen i stadens råd. Rådsmanskretsen i nordiska köpstäder under senmedeltiden. Stockholm. (Monografier utg. av Stockholms stad 155.)
- Leibring, Katharina, 2011: Karin, Kirstin och Per Månssons svära – det tidiga 1600-talets kvinnonamn och namnfraser i Sverige. I: *Studia anthroponymica Scandinavica* 29. S. 37–62.
- Ryman, Lennart 2008: Svenska namnfraser i äldre tid – presentation av ett forskningsprojekt. I: *Studia anthroponymica Scandinavica* 26.
- 2009: Designations of origin in 15th-century Stockholm. I: *Names in Multi-Lingual, Multi-Cultural and Multi-Ethnic Contact. Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences. August 17–22, 2008. Toronto.* [Tillgänglig på Internet.]
- 2010a: *Brattingsborgh* och *Frøghdenborgh* – och några andra tillnamn i Stockholms medeltida stadsböcker. I: *Studia anthroponymica Scandinavica* 28.
- 2010b: *Maisa* på samhällets botten. I: *Ortnamnssällskapet i Uppsala årsskrift*.
- Sjödén, C. C., 1950: Stockholms borgerskap under Sturetiden med särskild hänsyn till dess politiska ställning. En studie i Stockholms stads historia. Stockholm.
- 1953: Stadsbor i Sturetidens Stockholm. I: *Studier och handlingar rörande Stockholms historia* utgivna av Nils Ahnlund 2. Uppsala–Stockholm. S. 44–95.
- STb 2 = Stockholms stads tänkeböcker 1483–1492. Utgifna af Kungl. Samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia med understöd af Stockholms stad och samfundet Sankt Erik genom Gottfrid Carlsson. 1944. Stockholm. (Stockholms stadsböcker från äldre tid. Ser. 2 Tänkeböcker 2.)

Sundström, Agneta, 2004:*Mæster Sigga hustrv, hustrv Birgitta Midakers och hustrv Elin i Sæby.*

Olika sätt att benämna kvinnor i Arboga stads tänkebok. I: Namn. Hyllningsskrift till Eva Brylla den 1 mars 2004. Uppsala. (Namn och samhälle 15.)

Wahlberg, Mats, 1999: Uppsalaborgare på 1600-talet. I: Runor och namn. Hyllningsskrift till Lena Peterson den 27 januari 1999. Red. av Lennart Elmevik & Svante Strandberg & al. Uppsala. (Namn och samhälle 10.) S. 105–116.

Granneröd < Granderå i Lurs socken: -(v)rå, -rå eller å?

Catarina Røjder

Redan tidigt i arbetet med OGB 19:1, vid inskrivningen av de belägg som David Palm excerperat ur jordeböckerna och andra källor, visade det sig att namnet Granneröd ursprungligen inte hade efterleden -röd utan (till synes) -å.

Problemet är att det finns ett r före å. Efter många försök att hitta ett ord som hade -r antingen i stammen eller möjligen som bevarad genitivform, blev det oundvikligt att överge ån som namngivande faktor. Då återstår antingen -(v)rå eller -rå 'gränsmärke' som båda passar bra med platsens läge.

Nationella, språkliga och sociala gränser i det finländska nautonomastikonet

Anita Schybergson

Inlägget behandlar namn på finländska handelsfartyg, skärgårdsskutor och fritidsbåtar under perioden 1838–1938. Sjöfarten är den mest internationella av alla näringar. Hur påverkades det finländska namnförrådet av utländska impulser? I det tvåspråkiga Finland har svenskan i historisk tid haft en dominerande ställning. När och hur började man använda finska i fartygsnamnen? Namnmaterialet gör det även möjligt att anlägga en socio-onomastisk invinkling på ämnet. Vilka var skillnaderna mellan namnen på städernas handelsfartyg och skärgårdens skutor? Namn är en del av kulturen och avspeglar den, vilket blir synligt i jämförelsen. Segeljakterna som fritidsbåtar har en annan funktion än nyttoåtarna. I namnen på dem avspeglas frihet, nöje och tävlingslust.

Namnaterialet

Materialets art	Period	Antal belägg	Skärningsår
Städernas handelsfartyg	1839–1938	2 066 belägg	5 år
Skärgårdens skutor	1865–1938	2 774	4 år
Segeljakter (fritidsbåtar)	ca 1860–1920	2 574	hela perioden

Det finns ett relativt fullständigt material (skeppskalendrar) från denna tid. Perioden är tillräckligt lång och en sjöhistoriskt viktig tid, varför man kan anta att ett specifikt finländskt nautonomastikon då har tagit form. Materialet gör det möjligt att jämföra äldre och yngre fartygsnamn, namn från olika geografiska områden och anlägga en socio-onomastisk vinkling på ämnet.

Gränsen mellan primär och sekundär namngivning, mellan namnbildning och namnval

Eftersom fartygsnamn är ett perifert och sällan behandlat område inom onomastiken berör jag inledningsvis namnens bildningssätt för att karaktärisera fartygsnamnen som grupp. Som utgångspunkt använder jag Thorsten Anderssons generella modell för namngivning (Andersson 1994, 1996, 2009). Andersson skiljer mellan namnval ur ett abstrakt onomastikon och namnbildning med hjälp av ett icke-propriellt ordförråd och uppkallelse (lån av propriier).

I. Nationella gränser – finns de?

Jag kommer i första hand att anföra data från materialet över städernas handelsfartyg och sedan jämföra med skärgårdsskutor och fritidsbåtar. Orsaken är att städernas handelsfartyg skapade ett namnmönster som sedan delvis spreds till lantmannafartygen och fritidsbåtarna. Sjöfarten är den mest internationella av alla näringar. Ägarna till städernas stora handelsfartyg

var ståndspersoner, ägare av handelshus och rederier. Enligt Anna-Maria Åström, professor i etnologi, är den borgerliga kulturen alltid internationell. Man kan alltså fråga sig: I hur hög grad består det finländska nautonomastikonet av internationellt gångbara namn? Vilka kategorier av namn används internationellt och i Finland?

I mitt inlägg behandlar jag olika kategorier av finländska fartygsnamn utgående ifrån bildningssätt och källor samt jämför dem med de typer av namn som under motsvarande tid används internationellt. Vidare presenterar jag vanliga enskilda namn i det finländska nautonomastikonet och diskuterar eventuella influenser från andra länder. Gränsen mellan nationellt och internationellt namnmateriale preciseras.

II. Språkliga gränser

En del fartygsnamn som *Hoppet* och *Freden* är bildade till appellativer. De är till sin innebörd genomskinliga och man kan finna motsvarigheter till dem på olika språk. I avsnittet behandlar jag fartygsnamn som används internationellt och i Norden samt presenterar deras finska motsvarigheter. En utgångspunkt är svenskans dominerande ställning i namnmaterialet under förra hälften av 1800-talet. Vidare beskriver jag finskans dramatiska genombrott i namnförrådet vid mitten av 1800-talet och dess orsaker.

III. Sociala gränser

De sinsemellan olika typerna av fartyg i materialet gör det möjligt att också belysa sociala och kulturella gränser i det finländska nautonomastikonet. Skutorna i skärgården bär delvis samma namn som städernas fartyg. Trots allt skiljer sig namnen på fartygen i bygdeseglationen i många avseenden från namnen på städernas fartyg. Både städernas handelsfartyg och skärgårdens skutor var nyttobåtar som representerade ekonomiska intressen. De seglade för att ge vinst. Annorlunda förhöll det sig med segeljakterna. De var fritidsbåtar för nöje och naturnära avkoppling men också tävlingsbåtar. Detta blir också synligt i namnen så att dessa associerar till frihet, nöje och tävlingslust.

Sammanfattningsvis har jag i mitt inlägg dragit upp gränser mellan finsk-nationella och internationella namn i nautonomastikonet. Jag har följt språkliga och sociala gränser i materialet. Gränserna är inte skarpa. Det finns fartygsnamn i Finland som även använts internationellt. Internationella och svenska namn har finska motsvarigheter. En del namn sprids och återkommer som namn i alla sociala skikt. Å andra sidan finns namn som ger det finländska nautonomastikonet särpräglade drag. Under den hundraårsperiod som materialet omfattar kommer flera tidsgränser i utvecklingen av det finländska nautonomastikonet att passeras. Några av dessa behandlas till slut samt sätts in i ett större sammanhang.

Stora handelsfartyg. (Avspeglar idéströmningar snabbt.) Skärgårdens skutor. (Följer efter och håller kvar länge.) Jämföra äldre och yngre = stora skillnader. (De jämförelsevis ålderdomliga dragen accentueras.) Nöjesbåtar. (Namnen framhäver ...) Bjarne Rogan. Samma namn men ändå också olika, namn som inte kunde tänkas som namn på städernas stora handelsfartyg. Gränserna blir sålunda tydliga.

Äldre och yngre namn på skärgårdens skutor.

En påfallande stor del av alla namn i det äldre materialet, närmare en femtedel, består av djurbeteckningar, vilket är ungefär lika många som de senare så populära kvinnonamnen. Speciellt populära är *Swan* och *Svanan* som även återkommer i formerna *Lilla Swan*, *Nya Swan* och *Nya Svanan*, men också andra djurbeteckningar, t.ex. *Buffeloxen*, *Dufvan*, *Laxen* och *Tärnan*, används.

De kvinnliga förnamnen är nästan enbart kombinationer av två tilltalsnamn, t.ex. *Anna Beata*, *Anna Maja*, *Brita Cajsa*, *Cajsa Catharina* och *Maija Lena*. Detta stämmer väl överens med vad man vet om förnamnsbruket i början av 1800-talet. Kombinationen av två namn är då vanligare bland allmogekvinnor än i högre socialgrupper.¹ Senare hör däremot denna typ av skutnamn till sällsyntheterna. Bland mansnamnen, som till antalet är en tredjedel av kvinnonamnen, kan pekas på några namn med ålderdomlig prägel: helgonnamnet *S:t Johannes*, det bibliska *Gehu* och *Gustavus* som säkerligen syftar på Gustav III. Napoleon Bonaparte uppfattades tydligen vid denna tid som en hjälte eftersom hans namn gavs åt flera lantmannafartyg.

Tidsgränser

Hundra år är en lång tid för ett samhälle i utveckling. Industrialiseringen förändrar samhällets ekonomiska grundstruktur och därmed också människornas tänkande. Det är självklart att detta påverkade också fartygsnamnen under perioden 1838–1938, så att en del typer av namn mot slutet av perioden upplevdes som gammaldags, t.ex. önskenamn och hedersnamn, och att andra typer av namn vann insteg och blev vanligare. Till de senare hörde fartygsnamn bildade av ortnamn och systembunden namngivning inom de stora fartygsbolag som uppstod inom sjöfarten.

Gränsen mellan internationellt och nationellt har med spridningen att göra. Här har personnamnsforskningen varit riktgivande för mina undersökningar. Gudrun Utterström och Linnea Gustafsson har visat hur kvinnliga förnamn sprids ...

Regionala skillnader i Finland. Ju närmare Norden desto större likheter, ju längre österut och norrut desto mera eget.

Samma kategorier av fartygsnamn förekommer i andra länder under samma tid. Många enskilda namn uppträder på ett större skandinaviskt område och en del namn har förebilder i hela västvärlden. I nästa kapitel beskrivs skärgårdsskutornas namn, som i vissa avseenden markant skiljer sig från namnen på städernas handelsfartyg.

Slutsatsen är att det finländska nautonomastikonet visserligen har likheter med namnen i andra länders flottor men ändå har en egen särprägel. Förutom att kategorierna av namn formar helhetsbilden annorlunda är naturligtvis namnen inom de olika kategorierna ofta finländska, d.v.s. personnamnen är till övervägande del inhemska kvinno- och mansnamn samt namn på sådana personer som varit verksamma i Finland. De ortnamn som lånats till

¹ Blomqvist 2006b, s. 41.

fartygen är mestadels namn på orter i Finland och det populäraste av dem är just *Suomi* och *Finland*.

Vissa kategorier av namn är vanligare än andra bland städernas handelsfartyg. Ungefär vart tredje fartygsnamn är ett personnamn, vanligen ett kvinno- eller mansnamn. En stor del av fartygsnamnen har mytologiskt ursprung – över en femtedel av totalantalet. Speciellt kraftigt dominerar namnen ur antik mytologi, där även en rik variation förekommer så att över hundra olika namn används. Ortnamnen som namn på fartyg signalerar samband av olika slag med geografiska orter. En ungefär lika stor grupp som ortnamnen är önske- och egenskapsnamnen som är bildade av ord ur lexikonet, vanligen svenska och finska ord. Tillsammans med person-, djur- och växtbeteckningar, namn på naturfenomen och artefakter bildar de den näst största gruppen av fartygsnamn efter personnamnen. Namnen är i denna grupp genomsnittliga så att de färgas av grundordens betydelse.

Kennedy: Släktskapsnamn: *Brothers, Three Sisters, Four Sons, Five Daughters*.

Kristna: Namn med *Saint, San* och *Santa* + helgons namn.

Abstrakta: *Active, Alliance, Enterprise, Freedom, Friendship, Liberty, Prosperity* och *Union*.

Önskenamn: *Speedy Return, Good Hope*.

Stednavne og vulkaner

Svavar Sigmundsson

I dette foredrag agter jeg at diskutere en række stednavne og stednavneelementer, hvis oprindelse og udbredelse afgrænses af den vulkanske aktivitet i Island. Det vulkanisk aktive område ligger som et bælte fra nordøst til sydvest tværs over landet med en vestlig-sydvestlig gående spalte ud til Reykjanes. Desuden er Snæfellsnes på Vestlandet et vulkanisk område. De stednavne, jeg kommer til at, behandle, begrænser sig som sagt til dette markante område og har som elementer ord, der har semantisk tilknytning til den geologiske virkelighed, som vulkanerne repræsenterer. Visse elementer findes dog udenfor de førnævnte skel, men de har da et andet semantisk indhold.

Jeg vil i det følgende tale om de enkelte stednavneled.

hraun ‘lava(mark)’. Ordet *hraun* er beslægtet med verbet *hrynja* ‘styrte ned’ og *hrun* ‘nedstyrting’ og har oprindeligt betydet ‘stendynge, stenras’, jf. færøsk *reyn*. Udenfor det vulkaniske område har det også denne betydning i Island. En lavamark har for landnamsfolket lignet stendynger, og ordet er efterfølgende fået et udvidet betydningsindhold til også at betegne det nye naturfænomen. Lava kan findes uden for den nuværende vulkanske zone, men dog i nærheden af den. Således er *Þjórsárhraun* en ca 8.700 år gammel lavamark på Sydlandet netop mellem de to vulkanske hovedgrene, men det har sin oprindelse inden for det omtalte bælte. *Hraun* forekommer både usammensat og sammensat som navn, f.eks. *Hekluhraun*, med navnet på en vulkan som forled, og andre gange med personnavn som forled, *Hallmundarhraun*, men ellers finder man forskellige forled som *Ódáðahraun*.

I en lavamark kan der findes “ubrændte” pletter. De kaldes f.eks. *Óbrennishólmi* el. *Óbrinnishólar*.

eldur ‘ild’. Stednavne med *Eld-* som forled er ikke alle sammen navne på vulkanske lokaliteter, men det gælder dog de fleste af dem. *Eldborg* er et almindeligt navn. Det bruges for mindst ni uddøde vulkaner og i pl. *Eldborgir* i minimum fire. Desuden er der *Eldey*, *Eldfell*, *Eldgígur*, *Eldgjá*, *Eldhraun*, *Eldvatn* og *Eldvörp*, alle indenfor vulkan-området.

bruni ‘brand’. Ordet *bruni* betyder bl.a. ‘lavamark’, beslægtet med verbet *brenna* ‘brænde’ og forekommer i stednavne som *Húsfellsbruni*, også *Brunahraun* og *Brunasandur*. *Bruni* findes dog som stednavn andre steder i landet, og har da noget at gøre med brand el. brænden.

dyngja ‘skjoldformet lavahøj’ er et ord som bruges om en speciel type af vulkaner. Der kan nævnes *Trölladyngja* på Reykjanes og *Dyngjujöll* inde i højlandet.

vikur, pl. *vikrar* ‘pimpsten’, falder ikke så langt fra vulkanen under et udbrud. Den findes ofte i store mængder og giver derfor anledning til stednavne. I Landnámabók omtales *Vikrarskeið* (af *vikr* f.) (nu *Hafnarskeið*) på den sydlige kyst. *Vikursandur* øst for *Askja* er et stednavn midt i det vulkaniske område. *Vikrar* pl. betyder område med pimpsten, og forekommer som simplex, men findes også i sammensætninger som *Vikraborgir*, *Vikradalur* og *Vikravatn*.

hver ‘kedel, gryde el. skål’ i oldislandsk. I stednavne kan det somme tider betyde ‘krater’, som i *Hverfjall* ved Mývatn i Nordlandet. Men oftest betyder det ‘varm kilde’ indenfor de skel jeg omtaler her. F.eks. *Hveradalir*, *Hveragerði* og *Hveravellir*. Geysir er navnet på den berømteste *hver* i Haukadalur, men også i Hveragerði havde en varm kilde samme navn før i tiden.

brennisteinn ‘svovl’. Jordvarmen fører også til aflejringer af svovl, som har efterladt sig spor i stednavneforrådet. *Brennisteinsalda* og *Brennisteinsfjöll* er begge to inden for det omtalte vulkanområde.

Som et eksempel på et navneled, der mod forventning ikke holder sig indenfor grænserne, er ordet *aska* ‘aske’. Ved mange vulkanske udbrud udspys aske i store mængder. Men asken giver kun anledning til ganske få stednavne, eftersom den kommer vidt omkring. To stednavne med *Ösku-*, *Öskubakur* og *Öskuhlíð* er begge to på Vestfjordene uden for de skel, jeg her har trukket op.

Til sidst kan nævnes navne på tre vulkaner der alle har samme type navn, nemlig *Hekla*, *Katla* og *Krafla*, selvom orderne ikke henviser direkte til vulkaner. *Hekla* kan ifølge geologen Sigurður Þórarinnsson muligvis have fået navn af de mange toppe vulkanen har haft, d.v.s. af ordet *hak* ‘hak’. *Katla* er i slægt med ordet *ketill* ‘kedel’, d.v.s. efter formen på vulkanen under Mýrdalsjökull. *Krafla* er sandsynligvis i slægt med dansk kravle og kunne henvise til lavastrømmen fra vulkanen.

Stadnamn og dialektstilje

Inge Særheim

1. Innleiing

Stadnamna er ein del av språket og språkstrukturen. Nedarva lokale stadnamn er overleverte i målføreforma og har følgd utviklinga i vedkomande dialekt. Dei gjev viktig informasjon om lydverk og lydutvikling, om formverk og morfologisk utvikling, og om ordlaging og ordbruk. Namn og namnebruk kan også seiast å vera ein del av språkhistoria, både den indre og den ytre. Somme namn konserverer eldre språkdrag i dialekten, nærast som 'stivna' former, jf. dativformer av gardsnamn og naturnamn i område der dativ ikkje lenger er i bruk. Lokale stadnamn gjev interessante opplysningar om dialektutviklinga, bl.a. om eldre uttale- og bøyingsmåtar av ord og om samansetjingsmåtar som ikkje lenger er produktive i målføret. Mange stadnamn inneheld elles ord som ikkje er funne i skriftlege tekster, og som difor ikkje er registrerte i ordbøker, men som kan rekonstruerast. Dette vil særleg gjelda for dei eldste namna, for kjennskapen til ord i den før-norrøne perioden er avgrensa. Men det gjeld òg for yngre språkperiodar.

I dette innlegget vil det bli presentert nokre dialektgrenser som synest kunna trekkjast på grunnlag av stadnamn som er registrerte frå Sørvest-Noreg. Diskusjonen vil bl.a. omfatta grenser som vik av i høve til noverande målføregrenser, grenser som er avvikande i høve til framstillinga i tradisjonell målførelitteratur, og grenser som ikkje er tekne med i denne litteraturen. Nokre målmerke som det kan vera aktuelt å sjå nærare på, er nemnde nedanfor.

2 Nokre isoglossar i Sørvest-Noreg

2.1 Avhogne endingar i bunden form fleirtal: *-an*, *-en* og *-adn*, *-edn*

Ei dialektgrense i Rogaland som synest kunna trekkjast med utgangspunkt i registrerte stadnamn, gjeld avhogne endingar i bunden form fleirtal. Av innsamla namnemateriale går det fram at Dalane – med unntak av Bjerkreim – har apokoperte former *-an* og *-en*, medan ein nord for denne grensa finn fulle former: *-ane* og *-ene*. Den søre snippen av Jær-kommunen Hå går saman med Dalane. Denne grensa held fram i grannefylket Vest-Agder, der ein finn fulle former i Øvre Sirdal, men avhogne former i tidlegare Tonstad og Bakke herad (Særheim 1992: 37). Det meste av Ryfylke og Nord-Rogaland har differensiert konsonantgruppe i endinga, *-adn(e)* og *-edn(e)*, med unntak av Kvitsøy, Rennesøy, Forsand og den søre delen av kommunane Finnøy og Strand, som på dette punktet synest gå saman med Jær-kommunane. I området med differensiert konsonantgruppe, ser dei fulle formene *-adne* og *-edne* ut til å vera nytta i den vestre halvdel (Utsira, Karmøy, Bokn, Haugesund, Tysvær, den vestlege delen av Vindafjord, dessutan Sjernerøy). Avhogne former er registrerte frå Sauda, Suldal, Hjelmeland, den austre delen av Vindafjord og Finnøy og den nordaustre delen av Strand.

2.2 lang/lång

Runding av *a* framom *ng*, t.d. i ord som *lang* adj. og *mange* adv., er i dag eit skilje mellom dialektane i Ryfylke og Nord-Rogaland, som har *ång*-uttale, og målføra i Sør-Rogaland (medrekna Forsand), som har *-ang*. Men uttalemåtar som /"långå:ger/ av namnet *Langåger* og /"långho:d,l/ av *Langhol(en)*, som er registrerte fleire stader på Jæren, bl.a. i Klepp, kan tyda på at runding av *a*-en framom *ng* tidlegare også har vore vanleg på Jæren. Grensa for dette fenomenet synest ha flytta seg nordover (Særheim 1980: 39 f.). Ved å granska stadnamn som er registrerte frå Sør-Rogaland, vil ein venteleg få indikasjonar om den tidlegare utbreiinga. På Jæren finn ein også namn som *Longemyr* /"långemy:r/ og *Longeflu* /"långeflu:/, men der kan førsteleddet forklarast ut frå ei norrøn form med *o* med kvist: **Lþngu-*.

2.3 Kløyvd hokjønn

Namnetilfang som er registrert frå Vest-Karmøy tyder på at delt hokjønnbøying tidlegare har hatt større utbreiing i dette området enn det som går fram av målførekarta til Hallfrid Christiansen (1969) og andre, jf. Særheim 2011: 111 f. Det er t.d. registrert namn med *e*-ending i bunden form av sterke substantiv og *å*-ending i dei svake så langt sør som på Sandve, eit mønster som ein finn frå Veavågen i nord til Sandve i sør, dvs. i soknene Åkra og Ferkingstad. På Nordvest-Karmøy (i Torvastad), dessutan på Utsira og Røvær, og på gardane Vikse, Hagland og Førland i Haugesund (tidlegare Skåre) finn ein *-e* i sterke substantiv og *-o* i dei svake. Eit område som tidlegare hørde til Avaldsnes herad, og som skjer seg inn mellom det sørlege og det nordlege området på Vest-Karmøy, har *-å* i baa ordgruppene, som resten av Avaldsnes. Her er det såleis samanfall mellom målføregrensar og soknegrensar. Heller ikkje for Sirdal (Vest-Agder) stemmer grensene for kløyvd hokjønnbøying hjå Christiansen (op.cit.) og dei som byggjer på henne, med det som ein finn i dagens dialekt og i stadnamntilfang frå kommunen (Særheim 1992: 30). Ifølgje karta hennar skal det vera lik form i sterke og svake hokjønnord i tidlegare Tonstad herad og ulike former i Øvre Sirdal. Men av stadnamna og av noverande sirdalsmål går det klart fram at det er kløyvd hokjønn også i tidlegare Tonstad herad. Heilt sør i noverande Sirdal kommune, i det området som tidlegare hørde til Bakke herad, finn ein lik form i svake og sterke hokjønnord.

2.4 *p, t, k > b, d, g*

Eit fjerde målmerke som kan nemnast i denne samanhengen, er utviklinga av *p, t, k* til *b, d, g* etter lang og lengd vokal. Etter å ha granska ei ordsamling frå Råbyggjelag frå sist på 1600-talet peikar Hannaas (1911: IV) på at dette fenomenet tidlegare har hatt større utbreiing. Han byggjer på ymse ordformer i ordsamlinga, dessutan på eksisterande uttale av stadnamn, som *Mygglebosta* og *Veggusdal*, i eit område som i 1911 (og i dag) har ustemde konsonantar. I bygdene nordanfor vert slike namn uttala med ustemd konsonant: *Myklebosta*, *Vekusdal*. Etter å ha gått gjennom skulebarninnsamlinga av stadnamn frå 1930-åra frå dette området sluttar Haslum (2004) seg til konklusjonen til Hannaas. Haslum meiner at det sørnorske området med stemde konsonantar var større på 1600-talet enn i dag; grensa gjekk lenger inne i landet og lenger mot aust i Aust-Agder. Skulebarninnsamlinga av stadnamn i 1930-åra er såleis ei viktig språkhistorisk kjelde. Som kjent er grensa for *b, d, g* for *p, t, k* i endring også no for tida, bl.a. på Sør-Karmøy, der ustemde konsonantar

vinn fram. Dette kan ein sjå om ein jamfører Thorsons (1929: 120) grense for dette fenomenet med utbreiinga i dag (jf. òg Sandvik 1979: 61 f.).

Litteratur

Christiansen, Hallfrid. 1969. *Norske Målførekart*. [Oslo].

Hannaas, Torleiv. 1911. *Ordsamling fraa Robyggjelaget fraa slutten av 1600-talet*.

Ældre norske sprogminde 2. Utg. ved Torleiv Hannaas. Kristiania.

Haslum, Vidar. 2004. Bløte konsonanter. *Maal og Minne*. 148–60.

Sandvik, Olav Hetland. 1979. *Talemål i Rogaland – i går, i dag og i morgon*.

Rogalandsforskning.

Særheim, Inge 1980. *Stadnamn i Klepp*. Rogalandsforskning.

— 1992. *Sirdal – namn og stader*. 1. Tonstad

— 2011. Nokre kjelder som gjev opplysningar om sørvestlandsk mål i eldre nynorsk tid. I:

Norsk språkhistorie i eldre nynorsk tid (1525–1814). H. Sandøy & E.H. Jahr, red.
108–123. Oslo.

Thorson, Per. 1929. *Målet i Nordaust-Ryfylke*. Oslo.

Ortnamn i kontakt i Helsingfors

Maria Vidberg

I föredraget granskar jag utgående från resultaten i en tidigare studie (Vidberg 2009) finsk interferens i namnbruket i svenska kontexter i Helsingfors. I Vidberg 2009 är materialet intervjubaserat. I den här studien belyser jag fenomenet också utgående från ett enkätmaterial och ett material excerperat ur tidningar, broschyrer, webbplatser och bloggar. Jag visar i föredraget hur interferensen i de olika materialen ser ut och vilka funktioner den har samt i vilka sammanhang den förekommer.

Bakgrund

I Vidberg 2009 studerar jag, utgående från ett material bestående av intervjuer, svenskspråkiga helsingforsares bruk av finska ortnamn i svenska samtal. Resultaten visar att det i namnbruket sker en interferens från finskan hos mina informanter. Frekvensen för bruket av finska namn varierar och den språkliga medvetenheten hos de enskilda informanterna är avgörande för i vilken grad finska namn används.

Interferensen sker antingen i form av faktiskt, spontant namnbruk, det vill säga sekvenser där ett namn *används* och diskussionen i sig handlar om något annat än själva namnet ("jag har tittat på lägenheter på skojs skull och (...) *Kapteeninkatu* [Kaptensgatan] (...) det låter inte alls (...) som att det är något bra läge"), eller metaspråkligt bruk, det vill säga sekvenser där namn *diskuteras* och står i fokus för samtalet ("och vad heter det nå *Tapaninvainio* [Staffansslätten] vad det nu sedan är på svenska"). Strikt taget är ett intervjumaterial naturligtvis metaspråkligt i sig, men frånsatt detta kan man i materialet se en tydlig uppdelning mellan det spontana och det metaspråkliga.

I praktiken används finska namn på tre olika sätt i materialet. För det första så att enbart ett finskt namn används ("dom bor här på *Torkkelinmäki* [Torkelsbacken]"), för det andra så att ett finskt och ett svenskt namn används parallellt ("jag tycker den här just *Eiranranta* då eller *Eirastranden*") och för det tredje så att ett s.k. hybridnamn, det vill säga en kombination av ett finskt och ett svenskt namn (**Pengergatan* för en gata som på finska heter *Pengerkatu* och på svenska *Terrassgatan*), används.

Nya infallsvinklar

Är denna interferens då något som är specifikt för intervjuerna eller kan liknande drag ses också utanför dem? Intervjuerna har en form av vardagligt, inofficiellt samtal och man kunde tänka sig att finsk interferens i namnbruket vore utmärkande för den här typen av samtal. Redan i Vidberg 2009 kunde jag dock se tecken på att interferensen också sker i mer officiella sammanhang.

I den här studien kommer jag att belysa fenomenet ytterligare utgående från två andra, annorlunda material: ett som är excerperat ur tidningar, broschyrer, webbplatser och bloggar samt ett som består av en enkätundersökning. I denna studie representerar intervjuerna det inofficiella namnbruket medan det excerperade materialet främst representerar det mer officiella. Enkäten kompletterar studien främst i form av ett jämförelsematerial. Uppdelningen i officiellt och inofficiellt är dock inte strikt eftersom det excerperade materialet också innehåller exempel ur bloggtexter av informell karaktär. Det officiella i materialet representeras av exempel i tidningstexter, informationsbroschyrer och officiella webbplatser. Eftersom interferens av den här typen förekommer rätt sparsamt i formella kontexter har materialet samlats in under en längre period. Insamlingen under 2010–2012 har gett ett fyrtiotal exempel. Att detta material existerar är ett resultat i sig, eftersom det visar att finsk interferens förekommer också i den här typen av källor.

I enkäten har jag listat ett tjugotal finska och svenska gatunamn och bett informanterna ange motsvarigheten till namnen på det andra språket. Jag vill med denna enkät komma åt i hur hög grad namnbrukarna upprätthåller två parallella system med namn på de två språken – eller om de främst har ett system. De namn som valts ut för enkäten är av två olika typer. Dels har jag inkluderat namn som jag tror att informanterna har lätt att kunna och komma ihåg (viktiga, centrala gator vars namn man stöter på t.ex. i medierna och där namnparen motsvarar varandra väl, exempelvis *Mannerheimvägen* fi. *Mannerheimintie*), dels sådana som i de två övriga materialen gett upphov till hybridnamn (mindre centrala gator vars namn man kanske inte stöter på så ofta och där namnparen inte motsvarar varandra eller där kopplingen mellan namnparen inte nödvändigtvis känns självklar för informanterna, t.ex. *Terrassgatan*, fi. *Pengerkatu*). Jag betraktar enkätmaterialen främst som ett jämförelsematerial i förhållande till de två övriga materialen, eftersom det är svårt att utgående från den kunskap det uppvisar sluta sig till om informanterna har tillgång till flera parallella system eller om de ser enkäten som ett minnes- eller kunskapstest, ett sätt att mäta om de kan de finska namnen.

Medan jag i intervjumaterialet ofta kan skilja på faktiskt och metaspråkligt namnbruk kan det excerperade materialet som helhet ses som faktiskt namnbruk eftersom det, trots att det kan innehålla spår av metaspråklig karaktär, sällan handlar om själva namnen. Enkätmaterialen är i allra högsta grad metaspråkligt.

Avslutning

Med bakgrund i att namnplaneringen i Helsingfors parallellt sker på både finska och på svenska är det anmärkningsvärt att interferensen i mitt forskningsmaterial (så gott som uteslutande) sker i form av planenanamn. I Vidberg 2009 kunde jag se att interferensen ofta beror på en osäkerhet kring att bli förstådd enbart med hjälp av svenska ortnamn, vilket leder till bruk av ett finskt namn i stället för, eller parallellt med, det svenska. Här gäller det att komma ihåg att finskan, trots att Helsingfors officiellt är tvåspråkigt, är det klart dominerande språket i staden och att svenskspråkiga helsingforsare därmed omges av två språk.

Även om min undersökning endast gäller namnen i Helsingfors finns det ingen orsak att tro att resultaten inte skulle vara tillämpbara på andra flerspråkiga miljöer där ett språk klart dominerar över ett annat. En indikation på detta kan jag se i enstaka exempel i finska medier, där

jag kunnat notera svensk interferens av ortnamn i tvåspråkiga områden i Finland där svenskan är klart dominerande.

I föredraget visar jag dels hur interferensen i det excerperade materialet samt i enkätundersökningen ser ut i relation till intervjumaterialet, dels diskuterar jag i vilka sammanhang och funktioner interferensen förekommer. Eftersom intervjuerna och det excerperade materialet innehåller exempel där Helsingfors inte explicit berörs, kan jag också diskutera i vilken utsträckning mina resultat är tillämpbara även på andra miljöer än Helsingfors.

Referens

Vidberg, Maria, 2009: Finskt inflytande på ortnamnsbruket hos svenskspråkiga namnbrukare i Helsingfors. I: Namn och kulturella kontakter. Handlingar från NORNA:s 37 symposium i Hapsal den 22–25 maj 2008. Red. av Leila Mattfolk & Terhi Ainiala. Helsingfors. (Forskningscentralen för de inhemska språken/Skrifter 5, NORNA-rapporter 85.) S. 41–62.

Bebyggelsenamnens ålder och genes i Mellansverige

Nya begrepp och ny kronologi

Per Vikstrand

I mitt föredrag kommer jag att ge en kortfattad presentation av resultaten från projektet Ortnamnskronologi och den nya arkeologin. Projektet påbörjades 2008 med stöd av Riksbankens jubileumsfond och en slutrapport kommer att publiceras under hösten 2012.

Syftet med projektet har varit att försöka relatera de förhistoriska ortnamnen till den nya bild av järnålderns bebyggelseförändringar som vuxit fram under senare decennier. I förelängningen har målet varit att återetablera en absolut kronologi för de stora bebyggelsenamnstyperna i Mellansverige. Den hittills gällande kronologin bygger i huvudsak på arbeten från 1900-talets första hälft och mitt och baserar sig i allt väsentligt på ett kriterium: bebyggelsernas storlek uttryckt i deras skattekraft, där grundtanken är att äldre gårdar är större än yngre. Metoden bygger på en evolutionär teori om järnåldersbebyggelsens förändring som har visat sig vara felaktig. Vi vet idag att den äldre järnålderns bebyggelse har varit omfattande, särskilt på de stora slätterna, och den yngre järnåldern framstår inte som någon stor tillväxtperiod. Järnålderns bosättningshistoria kan därmed inte beskrivas som en ständigt pågående expansion där bebyggelsen hela tiden växer genom delning och nyodling. Uppfattningen att basen i järnålderns bebyggelse utgjorts av självbärande och självständiga gårdar har också alltmer kommit att ifrågasättas. Man har i stället börjat skissa på olika modeller där gårdarna tidigt specialiserats mot olika näringar eller hantverk och ingått i hierarkiska beroendesystem.

Huvudlinjen i min undersökning har varit att söka efter fall där man kan relatera en undersökt järnåldersbebyggelse till ett känt ortnamn. Idealfall kan beskrivas som en undersökt boplatz med lång kontinuitet och nära rumsligt samband med den äldsta kända namnbärande – vanligen den historiska bytomten. Sådana fall kan belysa ortnamnets ålder och uppkomsthistoria. Redan från början har det dock stått klart att den kronologiska diskussionen inte kan föras i ett teoretiskt vakuum. Ortnamnskronologiska hypoteser måste formuleras utifrån en mer övergripande syn på bebyggelseetablering och bebyggelseförändring.

Det stod i ett ganska tidigt skede av undersökningen klart att den vanliga begreppsapparaten för att beskriva järnålderns namnlandskap verkar behöva revideras. Bebyggelsenamn svarande mot vad vi ibland kallar *bynamn* eller *gårdnamn* förefaller åtminstone under äldre järnålder uppträda på två skilda nivåer: dels som namn på enskilda boplatser, dels som namn på »domäner», dvs. avgränsade territoriella enheter som omfattar flera boplatser. Medan boplatznamnen har punktuell syftning har domännamnen territoriell syftning. Två namntyper som möjligen kan föras till gruppen domännamn är namnen på *-hem* och *-inge*, vilket jag avser att illustrera med ett par exempel. Särskiljandet av olika kategorier inom bebyggelsenamnsmaterialiet

får också konsekvenser för de metoder som kan användas för dateringen. För boplatssnamnen måste man ställa stränga krav på det rumsliga sambandet mellan boplat och namn, medan man för domännamnen i princip måste ta hänsyn till alla fornlämningar inom domänen.

Projektet har resulterat i en delvis ny syn på bebyggelsenamnens ålder och ursprung där de båda begreppen *namnetablering* och *namntradering* har en central roll. Med *namnetablering* avses den process genom vilken ett namn etableras i en viss funktion, i min undersökning främst när ett namn etableras som bebyggelsenamn. Det kan ske antingen genom namnbildning, namnval eller denotationsskifte. Det är namnetableringen och inte primärt namngivningen som vi kan datera med extralingvistiska metoder. Med *namntradering* avses namnets spridning och bruk i namnbrukarkretsar och inte minst dess förmåga att överföras från en generation till nästa.

Alltsedan en jordbrukskultur etablerades i Mälardalslandskapen under neolitikum får man räkna med att landskapet i stor utsträckning varit namngivet, och allt mänskligt agerande har sedan skett i ett namngivet landskap. Järnålderns bebyggelse och dess namn har således inte vuxit fram i ett onomastiskt vakuum utan i en värld som redan var uppfylld av ortnamn. Ortnamnens förmåga att byta denotationskategori (från t.ex. ägonamn till bebyggelsenamn och kanske tillbaka igen) är av central betydelse och dynamiken i namnskicket kan till stor del beskrivas i form av förskjutningar mellan olika namnkategorier. Traderingen sker över kategorigränser och varje övergång kan beskrivas som en namnetablering. En namnetablering av ett bebyggelsenamn består ofta i att ett natur- eller ägonamn tas i bruk för en boplat.

Namnlandskapet under järnåldern tycks ha varit dynamiskt med förskjutningar mellan namnkategorier men också med inslag av namndöd och nybildning. Min undersökning tyder på att boplatssnamnens överlevnad till stor del berott på bebyggelsens konstans. Förskjutningar i bebyggelsen läge har spelat mindre roll utan förändringar i namnbruket har främst utlösts av olika typer av namnkonkurrens. Ett exempel på detta är troligen framväxten av de sydsandinaviska *torp*-namnen som bör ha ledsagats av en omfattande namndöd. Denna s.k. ”torp-pest” har dock inte i någon större utsträckning drabbat Mälardalslandskapen, vilket är en av anledningarna till att järnålderns bebyggelsenamnskicket här tycks vara bättre bevarat.

När det gäller den kronologiska delen av undersökningen bör det framhållas att de olika dateringsinstanser som den bygger på utgörs av en serie hypoteser om enskilda namn tillkomst. Det är inte objektiva mätresultat och ska inte heller behandlas som sådana. Snarare rör det sig om motiverade och (förhoppningsvis) systematiska antaganden som får sitt värde genom den grad av samstämmighet de uppvisar.

Ortnamnskronologi kan som bekant inte kunna beskrivas i termer av en enkel succession mellan olika namntyper. Det handlar i stället om produktivetsperioder som delvis överlappar varandra och där valet av namntyp i namngivningssituationen är kvalitativt betingat. Min undersökning har inriktats på att finna dels namntypernas produktionskulmen, dels produktivetsperiodernas gränser framåt och bakåt i tiden. Glädjande nog tycks skillnader särskilt vad gäller det senare kunna urskiljas. Medan namnen på t.ex. *-hem* tycks kunna söka sig bakåt mot bronsåldern verkar t.ex. namnen på *-by* (av ålderdomlig typ) ha kunnat etableras ännu under tidig medeltid. De stora ortnamnstyperna *-by*, *-inge*, *-sta*, *-hem* och de plurala namnen verkar alla vara produktiva redan under den äldre järnåldern. Särskilt den romerska järnåldern (0–400 e.Kr.) framstår som formativ för ortnamnslandskapet, medan den yngre järnålderns namngivning, särskilt vikingatidens, är betydligt mer svår fångad. I de centrala järnåldersbygderna förefaller ny namngivning under den yngre järnåldern ha varit ovanlig. Det innebär att den yngre järnåldern (inklusive vikingatid) inte längre kan framhållas som en »försiktig» normaldatering av förhistoriska ortnamn.